اطلاع — اس مطبع میں ... کی کتب کا ذخیرہ فروخت کے لئے موجود ہے جسکی فہرست مطبع ...
شائق کو چھاپہ خانہ سے مل سکتی ہے جسکے ملاحظہ سے شائقین اصلی حالات کتب کے معلوم ...
قیمت بھی ارزان ہے اس کتاب کے ٹیٹل پیج کے تین صفحہ جو سادے ہین انمین بعض کتب ...
تصوف فارسی و اردو وغیرہ درج کی جاتی ہین تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہے اس ... فن کی
اور بھی کتب موجودہ کارخانہ ہذا سے قدردانون کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو

C 2163

نام کتاب	قیمت
مثنوی اور اُسکی شرحین فارسی اُردو	
مثنوی مولانا روم فارسی نہایت صاف اور صحیح چھپی ہوئی ہے قیمت نہایت کم ہے۔	عمار
شرح مثنوی کامل دو جلدمین فارسی اسقدر بے نظیر صاف اور سلیس شرح نظر سے نہین گذری اسمین سب سے بڑی خوبی یہ ہے کہ دو شرحون مین جو غلطی یا سقم رہ گئے ہین اُنکو بھی اسمین صاف کردیا گیا ہے از مولوی ولی محمد صاحب اکبرآبادی یہ معہ متن کے ہے۔	للعہ
جواہر الاسرار فارسی حقیقت یہ ہے کہ مثنوی مولانا روم وہ جوہر بے بہا ہے جسکے ہزارون خریدار پیدا ہوئے اور ہر ایک نے بقدر وسعت نظر اسپر تقریر کی چنانچہ جواہر الاسرار بھی مثنوی کی شرح ہے جو مولانا حسین ابن حسن سبزواری کی لکھی ہوئی ہے نہایت مبسوط ہے اور ہر مطلب کو نہایت احتیاط اور شرح و بسط کے ساتھ بیان کیا ہے مگر افسوس سخت تلاش کے بعد تین ہی جلدون کی شرح دستیاب ہوئی اور اسی کو مطبع نے طبع کردیا۔	سہ
شرح مثنوی موسوم بمکاشفات رضوی فارسی۔ از ملا محمد رضا صاحب مختصر شرح ہے۔	عہ
شرح مثنوی مولانا روم معروف بہ لطائف معنوی فارسی شاہ عبداللطیف صاحب رحمۃ اللہ علیہ کی لکھی ہوئی شرح ہے۔ مثنوی کے نکات و اسرار پر اسمین بڑی خوبی سے روشنی ڈالی گئی ہے۔	۱۲
بوستان معرفت اُردو۔ یہ بھی مثنوی کی ایک مبسوط جامع اور لاجواب شرح ہے	

بسم اللّٰه الرحمٰن الرحیم

حضرت پادشاه علی الاطلاق عزت[1] کلمته وجلت عظمته منشور دولت سلطان المرسلین وهم
اخلاق المحسنین محمد النبی الامی الامین صلوات[2] الله وسلامه علیه وآله اجمعین بطغراے
غراے وانک[3] لعلی خلق عظیم موقّع ومزیّن گردانید زیرا که حسن خلق نوریست از انوار حکمت
الٰهی وسرّی از اسرار عزت پادشاهی که بدان نور شریف چشم بصیرت منوّر گردد وازان سر
عزیز معرفت حسن صفات میسّر شود واز مضمون حدیث بزرگوار بعثت[4] لاتمم مکارم الاخلاق
مفهوم میشود که فائدهٔ بعثت سرور عالم صلی الله علیه وسلم تتمیم مکارم اخلاق وتکمیل محاسن
اوصاف ست لاجرم زبان معجز بیان آن حضرت بکلمهٔ تخلّقوا[5] باخلاق الله ناطق شده تا
امت عالی همت دانند که تحقق بدین تخلق امریست لازم وارتقا بدین درجهٔ علیا فریضیست
متحتم واوّل چیزیکه در میزان قیامت سنجیده شود اخلاق حسنه باشد بعد ازان اعمال حسنه
ودر حدیث آمده که بدرستیکه مومن بواسطهٔ خلق نیکو درمی یابد درجهٔ کسانی را که
قائم اللیل[6] وصائم الدهر باشند وحکما گفته اند که تهذیب اخلاق راهیست روشن که

[1] غالب ہے کلمہ اُسکا اور بڑی ہے عظمت اُسکی ۱۲ [2] درود وسلام بھیجے خدا اُسپر اور اُسکی سب اولاد پر ۱۲ [3] البتہ تو خلق بڑے پر ہے ۱۲ [4] بھیجا گیا ہون مین کہ پوری کرون خوبیان اخلاق کی ۱۲ [5] عادت ڈالو اخلاق خدا کی ۱۲ [6] جاگنے والے رات بھر کے روزہ رکھنے والے ہمیشہ کے ۱۲

اور سر پائی کی درمیان طول کے فاصلہ کے برابر خط قیامت اور وقت قیام ۱۲

ساٮٔحۂ القیام واولاد امجاد کامگار نامدار آن حضرت کہ ہریک مہر سپہر دولت و جہانبانی وسیارۂ اوج سلطنت وکشورستانی اند وازاخلاق سنیہ واوصاف رضیۂ مرضیہ بقسمی اجزل وسہمے اکمل بہرہ یافتہ اند وعنان عاطفت عالی بصوب اکتساب محامد ومعالی تافتہ فرد

ہر یکے در مکارم اخلاق	شدہ چون آفتاب عالمگیر

علی الخصوص حضرت شاہزادۂ عالمیان نقاوۂ زمرۂ آدمیان گوہر یکتای دریاے عظمت وبختیاری اختر نور افزای سمای ابہت وشہریاری فرازندۂ اعلام دین و دولت فروزندۂ رخسار ملک وملت مثنوے

شاہ قوی طالع وفیروز جنگ	گلبن این روضۂ فیروزہ رنگ
داغ نہ ناصیۂ سرکشان	تیغ زن تارک لشکر کشان

خلاصۃ اعاظم السلاطین زبدۃ اماجد الملوک والخواقین قطعہ

شاہ ابوالمحسن معین ملک وملت کافتاب	درمقام احترام از زمرۂ خدام اوست
شہسوار عرصۂ رفعت کہ در میدان قدر	ابلق ایام رام رائض احکام اوست
چون نشان دل بتوقیع انابت زد رقم	لاجرم امروز منشور شرف برنام اوست

خلد اللہ تعالے ملکہ واجری فی بحار السلطنۃ فلکہ آوازۂ توبہ وانابت والصاف وعدل او باستماع اقاصی وادانی رسیدہ وصیت مکارم اخلاقش در اطراف آفاق شائع گشت ع بہر طرف کہ نہی گوش مدح او شنوی ۞ واز جملہ صورتے کہ موجب سرفرازی و

لہ خلاصہ بڑے بادشاہون کا ۱۲ سے برگزیدہ بزرگ بادشاہون اور خاقانون کا ۱۲ سے ہمیشہ رکھے اللہ ملک اسکا اور جاری کرے سلطنت کے دریاؤن مین کشتی اسکی ۱۲ سے بزرگان ۱۲ ھ خردان ۱۲

نیکنامی دنیا و سبب ازدیاد کرامت و سعادت عقبی تواند بود استرضای جانب
حضرت سلطنت پناهی ست که بوقتیکه موجبات وحشت و اسباب رعب و
دهشت بجهت وقوع بعضی وقائع و حالات قائم بود وصول او بملازمت بارگاه
عالم پناه حضرت اعلی را بغایت مستبعد می نمود بهر داشارتی که از حضرت جم جاهی
ظل الٰهی شرف صدور یافت آن حضرت از دار الملک مرو که مستقر عز و جلال بود
توجه نموده باندکی از خواص خدم بے دهشتی و وحشتی عازم پایه سریر خلافت مصیر
گشت و سخن جمعی که در صدد ابا و امتناع بوده باشد بسمع قبول اصغا نانموده
اطاعت والد بزرگوار رفیع المقدار را که بحکم اَنِ اشْکُرْلِیْ وَلِوَالِدَیْکَ مقترن
بفرمان برداری حضرت باری ست بر همه اختیار فرموده و بعد از مدت تمادی مفارقت
چون دیدهٔ یعقوب کنعان کمال بنور جمال آن یوسف مصر عزت و جلال روشن شد
صدای تهنیت و ندای مبارکباد از هر گوشه بگوش گردون رسیدن گرفت رباعی

فیاض ازل ز فیض بے اندازه شد بلغ مراد از ان بشارت خرم	رباعی	انداخت ز مقدمش بشهر آوازه شد گشت امید از ان رسیدن تازه	

چون شاهزاده بدین صفت از سائر اقران سمت امتیاز یافته بانظار عواطف
سلطانی ملحوظ و از آثار مراحم بیکرانهٔ خاقانی محظوظ گشت مژدهٔ امن و امان
بمسامع عالمیان رسیده و نسیم بهجت و مسرت از ریاض نشاط و راحت بر
صدور آدمیان وزیده قطعه

لے یہ کہ شکر کر میرا اور اپنے ماں باپ کا ۱۲ ؎ مبارکباد ۱۲ ؎ نزدیکان داشتال ۱۲ ؎ علامت و نقش ۱۲ ؎ بهره منده ۱۲

شکر خدا که شام امید زمانه را	صبح طرب ز مطلع عز و شرف دمید
از ناوک دعا که کشادند اهل راز	از باد و نیاز همه بر هدف رسید

اصاغر و اکابر زبان بدعای جانفزای آن سرو چمن سرفرازی [illegible] دند و خواص
عوام باد ای ثنا و آفرین آن مهر فلک عز و تمکین توجه نمودند فقیر حقیر حسین الکاشفی
المشهور حسین الواعظ نیز احرام طواف حریم بارگاه سدره اشتباه آنحضرت بسته
بسعادت تقبیل انامل دریا فواضل مستسعد گشت و بعد از عرض دعا چون لمعات
اخلاق ربانی که از صفحات احوال آن زبدهٔ نوع انسانی لامع و ساطع بود بنظر
تحقیق و تدقیق مشاهده نمود خواست که بطریق دعاگوئی و دولتخواهی دو کلمه از
اخلاق ستوده و اوصاف حمیدهٔ ملازمان آنحضرت بر ورق بیان مسطور گرداند تا
دستور العمل اولاد سلاطین و ابنای خواقین باشد پس بتحریر این رساله که باخلاق محسنی
مسمی گشته اقدام نمود و التوفیق من الملک المعبود و قبل از شروع بموقف عرض
میرساند که چون آدمیان مدنی بالطبع اند یعنی ایشان را از اجتماع و ائتلاف
با یکدیگر چاره نیست و امزجه و طبایع مختلف اند هر مزاجی را اقتضاءِ و هر طبعی
را مقتضائیست پس درمیان ایشان قانونی باید که بران قانون با یکدیگر معاش
کنند بطریقی که بر هیچکس حیفی نرود و آن قانون شریعت ست که تعیین اوضاع آن
بروحی الٰهی باشد و واضع آن را پیغامبر گویند و چون پیغامبر قانونی و قاعدهٔ بنهد
کسی باید که آن قانون را بقدرت و شوکت خود محافظت نماید و نگذارد که کسی

له گرد اگرد خانه ۱۲ ؎ اور توفیق پادشاه معبود کی طرف سے ہو ۱۲ ؎ اسکا کسے کہتے ہین کہ اسباب معیشت مین اوروں کا محتاج ہو ۱۲

محرمات وانقیاد اوامر و نواہی واتباع سنن حضرت رسالت پناہی و مقرر ست کہ
عبادت حق سبحانہ و تعالی در دنیا واسطہ سلامت ست و در عقبی رابطہ نجات و
کرامت

بیت

سرمایۂ سعادت دنیا عبادت ست	پیرایۂ کرامت عقبا عبادت ست

پس پادشاہ باید کہ صفحۂ احوال خود را برقم عبادت بیاراید تا خداوند تعالی بدہد
او را آنچہ در دنیا و آخرت شاید بکار آید و فرمان برداری خدای بر حسب فرماندہی
خود لازم باید شناخت و روزہا بکار مردم و شبہا بکار خود باید پرداخت آوردہ اند
کہ حضرت مرتضی علی رضی اللہ عنہ در زمان خلافت روزہا بساختن مہمات
خلائق مشغول بودی و شبہا بعبادت و طاعت خالق اشتغال نمودی گفتند اے
امیر چرا این ہمہ رنج و محنت بر خود روا میداری نہ بروز آسایشے و نہ بشب
آرامشی فرمود کہ اگر در روز بیاسایم رعیت ضائع ماند و اگر در شب بیارامم
فردائے قیامت من ضائع مانم پس روز مہم مردم می سازم و شب بکار حق
می پردازم یکی از سلاطین ہرات از شاہ سبحان قدس سرہ التماس نمود کہ مرا
وصیتے کن شاہ گفت اگر نجات دنیا و درجات آخرت میخواہی شبہا بدرگاہ
آلہی داد گدائے میدہ و روزہا در بارگاہ خود بداد گدایان رس

قطعہ

چون بندگان حق ہمہ فرمان بر تو اند	تو نیز بندگی کن و فرمان حق ببر
ہر پادشہ کہ خدمت حق را کمر بہ بست	بندند خلق ہم بہ پئے خدمتش کمر

نسخہ بیناوی ۱۲

سلہ صلے اللہ علیہ وسلم ۱۲ سلہ خوش رہے اللہ اُنسے ۱۲ سلہ پاک کیا جاوے راز اُنکا ۱۲

و چون خوی رعیت تابع خوی بادشاه است که النّاس علی دین ملوکهم پس هرگاه بادشاه میل طاعت و عبادت کند رعیت نیز بدان کار راغب و مائل شوند و برکات عبادات رعایا نیز بروزگار او واصل و متواصل گردد

باب دوم در اخلاص

و آن پاک ساختن عمل ست از شوائب غرض و سائر علل و راست کردن نیت با خدای

بیت

هرکه باخلاص قدم میزند ‖ عیسی وقتست که دم میزند

پس باید در هر کاری که سازد نیت او طلب خوشنودی حق سبحانه باشد نفس خود را دران دخل ندهد که غرضهای نفسانی عملهای حقانی را تباه کند آورده اند که یکی از خلفای خراسان فرموده اند تا بی ادبی را در موقف سیاست داشته تازیانه میزدند آن شخص در اثنای آن حال زبان وقاحت بگشاد و خلیفه را دشنام داد خلیفه امر کرد تا دست از و باز داشتند و او را آزاد کردند یکی از خواص بارگاه خلافت پرسید در محلی که تادیب آن شوخ چشم بی شرم زیادت بایستی سبب بخشیدن و آزاد کردن چه بود خلیفه گفت من او را برای خدا ادب میکردم چون مرا ناسزا گفت نفس من ازان متغیر و متاثر شد و در صدد انتقام آمد نخواستم که در کار حق سبحانه نفس را دخل دهم که این صورت از شیوهٔ اخلاص دورست و صاحب عمل غرض آمیز از فضیلت ثواب محروم و مهجور

نظم

ل۱ آدمی اپنے بادشاہ کی راہ پر ہیں ۱۲ ل۲ پہنچنے والے ۱۲ ل۳ پیہم پہنچنے والے ۱۲ ل۴ دکھانے کو کام کرنا ۱۲ ل۵ ...

از تفش آتش من تیز شد	کار الٰهی غرض آمیز شد
داعیهٔ نفس چو بنمود رو	معنی اخلاص نماند اندرو
کار کز اخلاص نشد بهره ور	ترک چنان کار سزاوارتر

باب سوم در دعا

و آن عرض نیاز ست بدرگاه الٰهی و درخواستن مرادات از فیض فضل نامتناهی و هر صاحب دولتی را که کلید دعا بدست آمد هر آئینه بوعدهٔ ادعونی استجب لکم[1] در اجابت روی وی کشاده میشود و دعا یا برای تحصیل منفعت ست یا برای دفع مضرت[2] و سلاطین را از هر دو نوع چاره نیست یکی جر منافع که نظام ملک و قوام سلطنت ست هر آینه آنرا بزاری و نیاز از حضرت غنی کارساز درخواست باید نمود تا بفراغت بر سریر تمکن تواند بود بیت

بر مسند ناز کی نشیند بمراد	آن کس که ره نیاز بر دل نکشاد

دوم دفع مکاره و مضار که آن هجوم خصم و غلبهٔ دشمن باشد یا بلاهای دیگر چون آلام و اسقام و آن نیز جز بتضرع و بکا و زاری و دعا منع نگردد چنانچه حضرت مولوی رومی قدس سره در مثنوی فرموده

ای که خواهی کز بلا جان واخری[3]	جان خود را در تضرع آوری
با تضرع باش تا شادان شوی	گریه کن تا بی دهان خندان شوی
کین تضرع را بر حق قدر هاست	وان بها کانجاست زاری را کجاست

[1] دعا مانگو مجھسے کہ قبول کروں میں تمھاری دعا ۱۲ [2] جمع مضرت یعنی نقصانہا ۱۲ [3] مول لے تو یعنی چھڑالے تو ۱۲

ای خوشا چشمی که آن گریان اوست	ای همایون دل که آن بریان اوست
آخر هر گریهٔ آخر خنده ایست	مرد آخر بین مبارک بنده ایست

در اخبار آمده که دعای پادشاه عادل مستجاب است هر تیر دعا که سلطان عدل
شعار بر کمان امکان نهاده بشست درست اخلاص بگشاید بیشک بهدف
اجابت و نشانهٔ استجابت میرسد آورده اند که در شهری از بلاد اسلام چند شبانه
روز متصل باران بارید بشأنیکه کارها بر مردمان دشوار شد و راه آمد و شد فرو بسته
گشت منزلها روی بویرانی نهاد و دغدغه در خاطر خرد و بزرگ افتاد جمعی از اهل تنجیم
میگفتند که از نظرات فلکی استدلال میتوان کرد که تمام این شهر بواسطهٔ کثرت آب
خراب خواهد شد مردم دل از خان و مان برداشتند و جزع و فزع در خلائق افتاد
چون کار از حد گذشت و طاقت طاق شد رجوع بسلطان کردند او مرد عادل و
پاکیزه سیرت بود اهل شهر را تسلی داد و خود بخلوت در آمد و روی نیاز بر خاک نهاد
و گفت بار خدایا همه خلق بر خرابی این شهر اتفاق کرده اند تو قادری که تصور ایشان
را باطل کنی و آثار قدرت خود بخلاف آنچه در خیالها میگذرد ظاهر گردانی فی الحال
باران منقطع شد و آفتاب بر آمد و این دلیل روشن است که چون پادشاه پاک
اعتقاد بود و دل او با رعیت راست باشد هر دعا که در بارهٔ خود و ایشان کند بشرف
اجابت ـــ ان می یابد قطعه

پادشاهی که نهاد از ره لطف	بر سر افسر شاهنشاهی

۱ یعنی بوجهی ۱۲ ۲ خلش ۱۲ ۳ بیقراری ۱۲ ۴ ویرانی ۱۲

[illegible] ۱۲

هرچه میخواهی ازو خواه که او	دهدت، چه ازو سے خواهی

باب چهارم در شکر

و آن سپاس و ستائش باشد مر منعم را بانعام او و چون نعمت سلطنت بزرگترین
نعمتهاست پس سلطان باید که بشکرگذاری و سپاس داری این نعمت قیام نماید
و شکر هم بدل باشد و هم بزبان و هم باعضا[1] و جوارح اما شکر بدل آنست که منعم
حقیقی را بشناسد و داند که هر نعمتی که بدو رسیده از فیض بی غایت و لطف
بی نهایت اوست اما شکر بزبان آنست که پیوسته حق را یاد کند و کلمه الحمد لله
بسیار گوید که گفتن این کلمه وفاست بشکر نعمت اما شکر بجوارح آنست که قوت
آن نعمت را در طاعت منعم صرف کند و هر عضوی را از اعضا بطاعتی که بدان
عضو مخصوص ست مشغول گرداند مثلاً طاعت چشم آنست که نظر در مخلوقات
بعبرت[2] کند و در علما و صلحا بنظر عزت بنگرد و در ضعفا و زیردستان بشفقت نگاه
کند و طاعت گوش استماع کلام الٰهی و اخبار[3] حضرت نبوی علیه[4] الصلوٰة والسلام
و قصص اکابر دین و پند و نصائح مشائخ و اهل یقین ست و طاعت دست
احسان با فقیران و محتاجان و طاعت پای رفتن بمساجد و معابد و مزارات
اولیا و تفقد درویشان خالص و گوشه نشینان بی طمع و زیارت علما و علی هذا
چون بحکم لئن شکرتم لازیدنکم[5] شکر گزاری سبب زیادتی نعمت ست حق سبحانه
ملک و مال و جاه و جلال او را زیادت گرداند بیت

[1] یعنی اعضا ۱۲ [2] پند پذیری ۱۲ [3] حدیث ۱۲ [4] اُنپر درود و سلام ۱۲ [5] اگر شکر کروگے زیادہ دونگا مین تمکو ۱۲

عدل ست بر عموم عالمیان و احسان با جمیع آدمیان و شکر فسحت مملکت و وسعت
حیطهٔ ولایت طمع ناکردن در املاک رعیت و شکر فرمان روائی حق خدمت فرمان بران
شناختن و شکر بلندی بخت و بسیاری اقبال بر افتادگان خاک مذلت و
ادبار رحم کردن و شکر معموری خزانهٔ صدقات و خیرات را جهت اهل استحقاق
مقرر داشتن و شکر قدرت و قوت بر عاجزان و ضعیفان بخشودن و شکر صحت
بیماران ستم رسیده را از قانون عدل شفای کلی ارزانی فرمودن و شکر بسیاری لشکر
و سپاه آسیب ایشان از مسلمانان دور ساختن و شکر عمارتهای عالی و باغهای
بهشت آئین مساکن و منازل رعیت را از نزول خدم و حشم معاف داشتن و
خلاصهٔ شکرگزاری آنست که در حال خشم و رضا جانب حق فرو نگذاری و آسایش
خلق را بر آسایش خود مقدم داری بیت

نیاساید اندر دیار تو کس	چو آسایش خویش خواهی و بس

سلطان ذوق سخنان درویش دریافته خواست که از مرکب فرود آید و وی را نیازت
کند چون درنگریست هیچ جا درویش را ندید و کس از وی نشان نداد بفرمود تا این کلمات
را بآب زر نوشتند و دستور العمل روزگار خود ساخت شعر

پند صیقل آئینهٔ دل ست	مقصود هر دو عالم از آن پند حاصل ست

باب ۳ — در صبر

و آن شکیبائی باشد بر مکاره و بلیاتی که از حق تعالی به بنده میرسد و صبر صفتی بغایت

لہ صبح ملک ۱۲ سے اختر ۱۲

دی آورد و نیز با سپاهی که داشت متوجه خصم شد چون نزدیک یکدیگر رسیدند مهم بر حرب قرار
گرفت شبی که روز آن مصاف مقرر بود آن پادشاه همه شب نماز میکرد یکی از ارکان
دولت گفت این زمان بیاسای که فردا روز مصاف ست گفت من امشب کار خدا
میکنم و فردا کار خداست هرچه خواهد کند مرا آن هیچ کاری نیست [illegible] هیچگونه اختیاری نه
گفت پس تهیهٔ اسباب حرب کن و معرکهٔ قتال را آماده باش گفت زره توکل پوشیده ام
و کار خود بوکیل لطف حق باز گذاشته فرد

ما کار خویش را بخدا و نکار ساز	بگذاشتیم تا کرم او چها کند

علی الصباح که صف مصاف راست کردند و هر دو لشکر در برابر یکدیگر صف برکشیدند مدد
الهی از عرصهٔ وَانزَلَ جُنُوداً لَم تَرَوها در رسید مصرع لشکر تائید حق از ملک غیب آمد برون
فی الحال که چشم سپاه خصم بر چتر و رایت پادشاه با توکل افتاد عنان اختیار از قبضهٔ
اقتدار ایشان بیرون رفته هزیمت را غنیمت شمردند و بی آنکه حربی واقع شود و
کارزاری دست دهد روی بگریز نهادند و شر دشمن کفایت شد بیت

صبح ظفر از افق امید بر آمد	اصحاب غرض را شب سودا بسر آمد

باب هشتم در حیا

و آن خصلتی شریف و سیرتی مقبول ست و حضرت رسالت پناه صلی الله علیه
وسلم حیا را شاخی از درخت ایمان گفته که اَلحَیاءُ شُعبَةٌ مِنَ الاِیمَان و حیا از شرائط
نظم عالم ست اگر صفت شرم از میان برافتد هیچکس را از هیچکس شرم نباشد

۱ لڑائی ۱۲ ۲ صف آرائی ۱۲ ۳ آمادگی ۱۲ ۴ اور اتارے لشکر کہ نہ دیکھا تمنے انکو ۱۲ ۵ بھاگنا ۱۲ ۶ شرم ایک شاخ ہے ایمان سے ۱۲

مناظم جهان خلل پذیرد و مصالح خلائق از یکدیگر فرو ریزد اما صفت حیا نمیگذارد
که هرکس هرچه خواهد بکند

راهزن خیل ملاهی حیاست	صف شکن قلب مناهی حیاست

پس معلوم شد خاص و عام را از حیا فائده تمام ست و بی تاب آفتاب حیا ثمرات
اخلاق نارسیده و خام شعر

عصمت از میان	گر حیا نبود برافتد
	در حجاب درمیان ست از تقاضای حیاست

و یکی از اقسام حیا حیای جنایت ست یعنی گنهگار از کردار خود شرم دارد چنانچه
حضرت آدم صفی عنی نبینا و علیه السلام چون در بهشت گندم تناول نمود و لباسها
که پوشیده بود از تن او فرو ریخت او بچپ و راست میگریخت و در پس هر درخت پنهان
میشد خطاب رسید که ای آدم از ما میگریزی گفت نی خداوندا از تو چگونه گریزم
و کجا توان گریخت اما از خطای خود شرم میدارم مصرع که گر گناه بخشند شرمسار
هست ✤ قسمی دیگر حیای کرم ست که کریم شرم دارد که خواهنده از درگاه او خجل
باز گردد و در حدیث آمده که حضرت حق سبحانه و تعالی بصفت حیای کرم موصوف
ست چون یکی از بندگان هر دو دست خود را در دعا بحضرت او رفع کند شرم
دارد که دستهای او را از فضل و رحمت خود تهی باز گرداند بلکه نقد مراد و برکت
آرزوی وی نهد بیت

که باز آیدت ست حاجت تهی	محال ست اگر سر برین در نهی

له صیاد لغ ۱۲ سله کچا ۱۲ سله بچا نا بڑا ہے ۱۲ سله برگزیده ۱۲ سه ہمارے نبی پر اور انپر سلام ۱۲

ونهایت کرم آنست که سائل را از نزد خود شرمسار و منفعل باز دارد چنانچه در اخبار آمده که در عهد مامون خلیفه اعرابی بود که در شوره زاری نشو و نما یافته و جز آب شور و تلخ ندیده و نچشیده بیت

مرغی که خبر ندارد از آب زلال	منقار در آب شور دارد همه سال

وقتی در قبیلهٔ اعرابی قحط افتاد و بضرورت جهت تحصیل توشه از وطن مالوف[1] و مسکن معهود[2] بیرون آمده چون از شورستان در گذشت بر موضعی افتاد که خاک پاکش صالح زراعت بود غدیرے دید مقداری آب باران در وجمع شده و هبوب[3] ریاح[4] خس و خاشاک از و دور ساخته آبے در غایت صفا و لطافت[5] بنظر وی در آمد عرب هیچ بار آب برروے زمین ندیده بود متعجب شده و پیش آمده وقدری ازان آب بچشید در مذاقش بسی شیرین و خوشگوار نمود باخود گفت که من شنیده ام که حق سبحانه وتعالی در بهشت آبی دارد شیرین که طعم آن هرگز متغیر نگردد چنانچه در قرآن آمده فیها انهار من ماء غیر آسن[6] اگر غلط نکنم حق تعالی بر فقر و فاقه من بخشوده و بعد از گرسنگی و بیچارگی من این آب از بهشت بدنیا فرستاده حالا مصلحت در آنست که قدری ازین آب برداشته نزد خلیفهٔ روزگار برم وا و آنرا هدیه در مقابلهٔ این خدمت دربارهٔ من احسانے فرماید و من و اهل بیت من به برکت انعام خلیفه از قحط باز رهیم پس مشکی که همراه داشت ازان آب پر ساخته راه بغداد پیش گرفت و بعد از چند روز به بغداد رسید و روے به بار الخلافت نهاد هنوز میان اعرابی و بغداد مسافتی مانده بود که

[1] الفت کروہ شدہ ۱۲ [2] معین ۱۲ [3] وزیدن باد ۱۲ [4] جمع ریح ہوا ۱۲ [5] پاکیزگی ۱۲ [6] بہشت مین نہرین ہین پانی سے کہ متغیر نہین ہوتا ۱۲

کوکبۂ حشمت و دبدبۂ عظمت مامون رسید اعرابی معلوم کرد که این خلیفه است عزم
شکار دارد فی الحال بر سر راه آمد و زبان بدعاگوئی و ثناخوانی بکشاد مامون بدو متوجه
شده پرسید که ای اعرابی از کجا می آئی گفت از فلان بادیه که اهل آن بغصهٔ قحط
و بلای غلا درمانده اند گفت بکجا میروی گفت بدرگاه تو آمده ام و دست تهی نیستم
بلکه تحفهٔ دارم و هدیهٔ آورده ام که دست آرزوی هیچ کس بدامن وصال او نرسیده
و دیدهٔ تمنای هیچ مخلوقی جلوهٔ جمال او ندیده خلیفه متعجب شد و گفت بیار تا چه
آوردی اعرابی مشک پیش آورد و گفت هذا ماء الجنة این آب بهشت است که درین
عالم کسی ندیده و نچشیده بیت

آب مگو شیرهٔ شاخ نبات		در مزه همشیرهٔ آب حیات	

مامون رکابدار را فرمود تا قدحی از آن آب بزودی آورد آبی دید متغیر اللون
و کریه الرائحه و دسومت مشک اعرابی در وی اثر کرده در رنگ و بوی آن تغیرے
عجب یافته خلیفه قدری از آن بچشید و بفراست دریافت که صورت واقعه چیست
شرم کرم رخصت نداد که پرده از روی کار روی بردارد گفت ای اعرابی راست
گفتی این عجب آبی لطیف و شربتی غریبست این را هر کس نتوان داد پس رکابدار
را فرمود تا قدح آب را در مطهرهٔ خاصه ریخت و مشک را در زاویه انداخت و در
محافظت آن آب مبالغه زیاده از حد نمود پس روی باعرابی کرد که یا وجه العرب تحفهٔ
زیبا و تبرکی پسندیده آوردهٔ حاجت تو چیست و چه مدعا داری گفت یا خلیفة المسلمین

مردم من از فاقه و بینوائی در معرض تلف اند امید بفضل خدا دارم و بکرم تو خلیفه فرمود تا
هزار دینار حاضر کردند گفت ای اعرابی این زر بگیر و از همین جا باز گرد و روے
بوطن خود نه اعرابی زر گرفته فی الفور باز گشت یکی از خواص پرسید که حکمت درین چه بود
که ازین آب کسی را نچشانیدی و اعرابی را از همین موضع باز گردانیدی مامون فرمود
که آن آبے بود نا خوش مزه و بد بوی اما به نسبت آبی که اعرابی بدان پرورش یافته بود
او را آب بهشت می نمود شایستی که چون یکی از شما قدری از ان آب بخوردی و بشکایت
ما رسیده اعرابی را بران کار ملامت کردی و طعنه زدی و آن بیچاره منفعل شدی و اگر او را
از همین جا باز نگردانیدمے شاید بیشتر رفتے و آب دجله را بدیدی و از ان آب عذب
لطیف بچشیدی از کرده و آورده خود خجل زده گشتی ما شرم داشتیم که یکی نزد ما آید بوسیله از
کرم ما توقعی نماید و گرد خجالت بر [illegible] احوال او نشسته باز گردد شعر

سخی را شرم مے آید که سائل	خجل از درگه او باز گردد

قسمے دیگر حیای ادب است یعنی با آنکه عملی باشد که بحسب شرع و عقل ارتکاب آن ممنوع نبود
حیای ادب او را از ان اشتغال مانع شود چنانچه نوشیروان در خانه که گل نرگس بودی
با زنان و کنیزکان خود مباشرت نکردی و گفتی که چشم نرگس بچشمهای نگرنده مے ماند و
بحقیقت این صورت که از نوشیروان واقع شده حیا نیست زیرا که حیا آنست که
ناشی از ایمان باشد و او آتش پرست بوده بلکه این صورت ادبیست که رعایت میکرد
چون ملوک اسلام مثل این صورتی مرعی دارند آن حیاے ادب باشد نظم

---

۱ ہو سکتا تھا ۱۲ ۲ باضافت و فتح سین و تخفیف ریا بالکسر و تشدید را ۱۲ ۳ نام نہ [illegible] ۱۲ ۴ شیریں ۱۲
۵ شرمندگی ۱۲ ۶ شرمندہ ۱۲ ۷ پیدا ہونے والی ۱۲

دل که پر از وصف حیا می شود دیدهٔ بی شرم پسندیده نیست	آئینهٔ نور خدا می شود در نظر عقل خود آن دیده نیست

باب نهم در عفت

و آن احتراز باشد از ارتکاب محرمات خصوصاً از شهوت حرام و این از جملهٔ مکارم اخلاق ست و بزرگان گفته اند آدمی دو نسبت دارد یکی با ملائکه که بدان نسبت مائل ست بعلم و عمل و دیگری با بهائم که بآن مناسبت حریص ست باکل و شرب و وقاع و شرط عقل آنست که تا میتواند نسبت ملکی را قوت دهد و بجانب بهیمی میل ننماید بیت

از ملائک بهره داری و ز بهائم نیز هم	بگذر از حظ بهائم کز ملائک بگذری

پس هرگاه حرص خوردن مستولی شود آدمی میان حلال و حرام فرق نکند همچنین بوقت غلبهٔ شهوت نیز میان نکاح و سفاح امتیاز ننماید پس عفت عبارت از نهمت که بوقت آنکه شهوت غالب گردد عنان نفس باز کشیده دامن همت را از لوث حرام پاک دارد جز بوجه شرع برین صورت اقدام نفرماید و نظر از عملهای ناشائست فرو بندد تا درهای خیر و صلاح و فیروزی و فلاح بروی کشاده گردد و چون پادشاه بصفت عفت آراسته باشد هر آئینه ظلمت فسق و فجور را از عرصهٔ مملکت دور شود غائلهٔ عار و بدنامی بزن و فرزند مردم نرسد نظم

عفت آنجا که رایت افرازد نفس از ننگ خوار و زار شود	دل و دین را تمام بنوازد روح مقبول کردگار شود

دلیری کرنا ۱۲ جمع بهیمه چارپایه ۱۲

الحمد لله[1] والمنه که این شاهزادهٔ کامگار عالی مقدار که از بخت و دولت برخوردار باد فرو

روی خوب ست و کمال هنر و دامن پاک	ماجرم همت پاکان دو عالم با اوست

باب دهم در ادب

و آن صیانت (حفاظت) نفس ست از قول ناپسندیده و فعل ناستوده خود را و مردم را در پایهٔ حرمت نگاهداشتن و آبروی خود و دیگران ناریختن و حقیقت ادب آنست که در جمیع احوال متابعت حضرت رسالت پناه عَلَیهِ صَلَوٰاتُ اللّٰه[2] نمایند که ادیب کامل اوست چه در مکتب خانهٔ أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي[3] کسی مانند او مؤدب و مهذب نشده نظم

ادب آموز زان ادیب که او	ادب از حضرت خدا آموخت
بر کسی خوان سبق که در همه حال	سبق از لوح کبریا آموخت

و ادب از همه کس نیکو می نماید خصوصاً از ملوک جهاندار و سلاطین بزرگوار چه هرگاه ایشان بر جادهٔ ادب استقامت ورزند ملازمان ایشان را نیز رعایت ادب لازم باشد و بدین واسطه رعایا هم نتوانند که از طریق ادب انحراف ورزند پس امور مملکت منتظم گردد و مصالح اهل عالم بر وفق حکمت مهیا شود و فی المثنوی المعنوی نظم

از خدا خواهیم توفیق ادب	بی ادب محروم گشت از فضل رب
از ادب پر نور گشتست این فلک	وز ادب معصوم و پاک آمد ملک

و اکابر گفته اند بهترین سرمایه و خوشترین پیرایه مر اولاد آدم را بتخصیص پادشاهان عالم را ادب ست و در اخبار آمده که سلطان مصر با پادشاه روم طرح مواصلت

[1] شکر خدا کا اور احسان ۱۲ [2] اُنپر ہوں رحمتیں خدا کی ۱۲ [3] ادب سکھایا مجھے میرے رب نے سو اچھی طرح ادب سکھایا ۱۲

انداختہ دختر او را از بہر پسر خود خطبہ کرد و ہم دختر خود را در عقد پسر وی در آورد
سبب این وصلت رسل و رسائل از جانبین متواصل گشت و باتفاق این دو
صاحب دولت ہر دو مملکت بایکدیگر آراستگی پذیرفت و در امور کلی و جزئی
مراجعت برای یکدیگر نمودے و بی مشورت و تدبیر ہم در ہیچ مہم شروع نفرمودندے
روزی ملک مصر بقیصر روم پیغام فرستاد کہ پسران زبدۂ حیات و عمدۂ زندگانی اند
نام ما بعد از وفات جز بحیات ایشان باقی نماند [illegible]

زندہ است کسے کہ در دیارش	ماند خلفے بیادگارش

پس ہمت بر انتظام حال و فراغ بال ایشان مصروف باید داشت و عنان
عنایت بصوب جمعیت و وسعت معیشت ایشان معطوف باید ساخت و من
بجہت پسر خود چندین ذخائر و نفائس و بردہ و ستور و ضیاع و عقار مہیا
کردہ ام از ان طرف رای جہان آرای آن حضرت در حسن اہتمام بحال پسر خود
چہ اقتضا فرمودہ است چون این پیغام بسمع قیصر رسید تبسمی فرمود و گفت مال یار
بیوفا و محبوب ناپائدار ست از و حسابی نباید گرفت و بر متاع فانی دنیای دنی
فریفتہ نباید شد من پسر خود را بحلیۂ ادب بیاراستہ ام و خزانہای مکارم اخلاق
برای او ذخیرہ نہادہ ام مال در معرض فنا و زوال ست و ادب ایمن از تغیر و
انتقال چون این خبر بملک [illegible] ب رسید گفت راست میگویند الادب خیر من الذہب نظم

ادب بہتر از گنج قارون بود	فزون تر ز ملک فریدون بود

لہ خواستگاری ۱۲ لہ ادب بہتر ہے سونے سے ۱۲

بزرگان: دند پرواے مال	که اموال را هست رو در زوال
عنان سوی علم و ادب تافتند	که نام نکو از ادب یافتند

باب یازدهم در علو همت

در خبر آمده است که ان الله یحب معالی الامور حق سبحانه و تعالی مردم بلند همت را دوست میدارد و اعمال بزرگ را به نظر قبول مشرف می سازد و رفعت ارجمند با همت بلند پیوندی دارد که جدائی ایشان از یکدیگر محال است نظم

مرغ همت چو بال بگشاید	غرفهٔ اقبالش آشیان باشد
پیش چوگان همت عالی	کمترین گوی آسمان باشد

سلاطین را همت عالی پیشکاری است کافی و مددگاری است وافی هر که را از ایشان همت بیشتر است بقدم شوکت از دیگران پیشتر است (وفادهنده ۱۲) بیت

همت بلند دار که نزد خدا و خلق	باشد بقدر همت تو اعتبار تو

یعقوب لیث را در مبدء جوانی یکی از پیران قبیله گفت که خاطرم بحال تو نگران است چه درین سن که تو هستی هنگام استیلای شهوت است و غلبهٔ نهمت دست پیمانی راست کن تا از برای تو کریمهٔ از خانوادهٔ بزرگ بخواهم گفت عروسی که من خوش کرده ام دست پیمان او آماده است پیر گفت آن را بر من عرض کن تا ببینم که چیست و از عروس نشان ده تا بدانم که کیست یعقوب بخانه در آمد و شمشیرے بیرون آورد و گفت من عروس ممالک شرق و غرب را خطبه خواهم کرد و دست پیمان

(حاشیه: یعنی پسندیده ام ۱۲)

سله لطافت اینکه روے اموال بالعدامت و آن اندرون لفظ زوال است ۱۲ موحد سله مقرر حذاد دست رکھتا ہے بلندیاں کاموں کی ۱۲

هزار عالم ازین گر بود کم ست هنوز		که من بغرض تصرف بدان دیار شوم

ارسطو فرمود که شک نیست که ایالت و حکومت این مایهٔ جهان نه لائق همت بلند و نه در خور همت ارجمند تست عرصهٔ مملکت ابدی را بآن ضم کن تا همچنانچه بضربت تیغ جهان سوز ساحت سرای فانی را در قید ضبط می آری ببرکت عدل عالم افروز ملک سعادت باقی هم در قبضهٔ استحقاق آید تا این نقصان ببرکت آن کمال تلافی پذیرد و این اندک بزیب آن بسیار رونق گیرد نظم

ملک عقبی خواه کان خرم بود		ذرهٔ آن ملک صد عالم بود
جهد کن تا در میان این نشست		عرصهٔ آن عالمت آید بدست

اسکندر بدین سخن تسلی یافته بر حکیم آفرین فراوان کرد و امروز شاهباز عقل هر کامل در هوای ثنای اسکندر جهت آن پرواز میکند که همای همتش باستخوان ریزهٔ دنیا سر فرو نیاورده بیت

تو باز ساعد شاهی باستخوان منگر	همای همت خود را بلند ده پرواز

باب دوازدهم در عزم

و آن پیشرو قوافل مرادات و کفایت کنندهٔ امور و مهمات ست هیچکس را از سلاطین بی مدد عزم درست زمام تسخیر ممالک بقبضهٔ اقتدار در نیامده و بی تگاپوی سعی بلیغ بر سریر شهریار و مسند جهانداری نرسیده بیت

بی عزم درست و سعی کامل		آن کس را نشود مراد حاصل

و عزیمت درست آنست که چون بقصد کاری کمر بندد و بساختن مهمی اشتغال نماید

به منع هیچ مانعی ممتنع: و قصور و فتور بعزم خود راه ندهد آنگه پرسیدند که عزم ملک
در چه محل نیکویی نماید و در چه وقت بکار می آید فرمود که در دفع اعادی مملکت بغایت
پسندیده است چه هرگاه که پادشاه از روی توکل فاذا عزمت فتوکل علی الله پای
عزیمت در رکاب توکل آرد هر آئینه لشکر فتح و ظفر دواسبه باستقبال او متوجه میشوند
زیرا که عزم درست نشانه غلبه و نصرت ست **بیت**

شه چو بعزم درست پای کند در رکاب | دل شکند خصم را وز کفش افتد عنان

آورده اند که یکی از ملوک بخوردن گل عادت کرده چنانکه اطبا منع می نمودند
حضرت آن را باز می نمودند از آن کار باز نمی آمد روزی یکی از اهل الله بدیدن
وی آمده او را بغایت زار و نزار یافت رخسارهٔ ارغوانی او را زعفرانی دید و تن
با تاب و توان او را در بند ناتوانی گرفتار یافت صورت حال استفسار نمود سلطان
حقیقت واقعه باز گفت که مرا از جهت خوردن گل پای حیرت در گل ست و دست حسرت
بر دل درویش فرمود که چون میدانی که ازین عمل ضرر بتو میرسد تدارک نمیکنی گفت
چندانکه جهد می نمایم با خود بس نمی آیم درویش گفت این عزیمة من عزمات الملوک
کجاست آن عزم که پادشاهان را میباشد که هیچ نوع ایشان را از آن باز نتوان
داشت سلطان ازین سخن متاثر شد عزم کرد بر آن که دیگر گل نخورد و ببرکت عزیمت
ازان مهلکه خلاص یافت **قطعه**

عنان عزم بهر جانبی که برتابی | مکن بدست تردد عنان خود ز دست

له پھر جب قصد کیا تو نے بھروسا خدا کا ۱۲ [illegible] رہگذر آسیب کی جگہ [illegible] کمان [illegible] عزم پادشاہت [illegible] ۱۲

که به منزل مقصود ره نمی یابد	مگر بسعی تمام و دگر بعزم درست
هر آنکه پای طلب در طریق عزم نهاد	به تختگاه بزرگی رسد بگام نخست

باب سیزدهم در جد و جهد

جد سعی کردن ست در مطالب و جهد رنج بردن ست در اکتساب مقاصد و
مآرب و جد و جهد از اخلاق ملوک جهانگیر و سلاطین کشورستان ست و این صفت
تابع همت می باشد هر چند همت عالی تر بود جد و جهد در طلب مقصود بیشتر واقع میشود
و باید که مرد بلند همت از تحمل مشقت نترسد چه حال از دو بیرون نیست اگر بجد دامن
مقصود بدست آید فهو المراد و اگر در حجاب توقف افتد عذر او نزد عقلا واضح ست و
علو همت او در طلب مفاخر و مآثر بر همه ضمائر هویدا و لائح بیت

در طلب میکوشم ار یابم زهی بخت بلند	ور نیابم عذر من افتد بزرگان را پسند

در امثال حکمای هند مذکور ست که موری کمر جهد بربسته بود و از توده خاکی که نقل
آن آدمیان را بکلفت میسر شدی ذره ذره می برد بطرف دیگر میریخت مرغی
بر وگذر کرد شخصی دید ضعیف و نحیف که بنشاط تمام دست و پای میزد و در نقل
کردن آن خاک جدی تمام و جهدی مالا کلام بجای می آورد گفت ای ضعیف بنیه و
نحیف پیکر این چه کار ست که پیش گرفته و این چه مهم ست که دران خوض کرده مور
گفت مرا یکی از قوم خود نظریست و چون طلب وصال او کردم این شرط پیش
آورد که اگر سر وصل ما داری قدم در نه و این توده خاک را ازین رهگذر بردار حالا
مستعد آن کار شده ام و میخواهم که بدان شرط اقدام نموده از عهده عهد بیرون آیم

مرغ گفت این گمان که می بری بقدر آرزوی تو نیست و این کمان که میکشی بقوت
بازوی تو نے مور گفت من عزم این کار کرده ام و قدم جد و جهد پیش نهاده اگر پیش
برم فهو المراد و الا معذورم خواهند داشت نظم

من طریق سعی می آرم بجا | لیس للانسان الا ما سعی
دامن مقصود اگر آرم بکف | از غم و اندوه مانم برطرف
ور نشد از جهد من کارے بکام | من دران معذور باشم والسلام

افریدون را در مبادی ایام سلطنت که ریاحین دولت در ریاض سعادت دمیدن
داشت و ریاح شادمانی از مهب کامرانی وزیدن اندیشه تسخیر بعضے از ممالک که در
تصرف جمعی از متغلبان بود پدید آمد فرد

کفاف نفس اگرچه اندک ست ولی | جهان به تیغ گرفتن ز همت عالی

این معنی را با ارکان دولت مشاورت کرد جمعی گفتند ای ملک ملکی داری آراسته و
مبالغی تحمل و خواسته بی ضرورت غبار فتنه انگیختن و آتش تشویر برافروختن صواب
نمی نماید از انچه هست بهره بردار و از تکاپ مخاطر فرو گذار فرد

در فراغت کوش و در لذت که نیست | آرزو را هیچ پایانے پدید

افریدون گفت قناعت طبائع بهائم سر افگنده است و نشستن در کنجی باز اقتضاے
دنائت همت عاجز از کار وامانده فرصت وقت را که چون خیال سحاب گذرنده است
غنیمت باید شمرد و در حصول آمال بازر کوب اهوال اندیشه نباید کرد قطعه

اگر سلطنت نباید بست | هر که را رغبت تن آسانی ست

از مشقت کجا بیاساید	هر کرا همت جهانبانی ست

آورده اند که ملکی پسر خود را بحرب خصمی فرستاده بود خبر آوردند که ملکزاده گاه گاهی در
راه زره از بر خود بیرون میکند و دو شب در یک منزل خیمهٔ اقامت میزند پدر بدو
نوشت ای پسر حق تعالی که عزت را آفرید کلفت و مشقت را بآن قرین ساخت و مذلت
را که خلق کرد آرام و راحت را با او رفیق گردانید انگه عزت را بملوک داد و مذلت را برعایا
حظ پادشاه عز مملکت ست و قسم رعیت امن و امان و استراحت و این هر دو بخش یکجا
جمع نشود لاجرم باید که آسایش را وداع کند و راحت را با رعیت گذارد و اگر چنین
نمیکند باستراحت در می باید ساخت و از عز ملک اعراض می باید نمود فرد

لذت شاهی ترا بس راحت دیگر مجوی	با وجود سلطنت مایهٔ دیگر مخواه

یعقوب لیث در بدایت حال خود را در مهالک افگندی و خطرهای کلی را ارتکاب
کردی از آسایش نفس برطرف بودی و از کشیدن مشقتها یک نفس نیاسودی اورا
گفتند تو مرد رویین گری ترا باعث برین همه جفا کشیدن و خود را در غرقابهٔ هلاک افگندن
چیست گفت مرا دریغ می آید عمر عزیز خود را در اصلاح رویین و مس صرف کردن
و روی توجه بپیشه که دران شریک بسیار باشند آوردن جد من دران ست و جهد من
برای آن که خود را بمرتبهٔ رسانم که کسی از ابنای جنس من با من شریک نباشد
گفتند این مهمی بغایت صعب و کاری بسیار مشکل ست گفت من دانسته ام که تستو
مرگ چشیدنیست و بار فنا و فوات کشیدنی آنکه در کاری بلند تلف شوم به که در کاری
پست بمیرم لاجرم بدین جد و جهد رسید بدان منصب که رسید مثنوی

دامان طلب ز دست مگذار	می باش بجد و جهد در کار
اگر جهد کنی بدست آید	هر چیز که دل بدان گراید

و چنانچه بجد و جهد بنای بزرگی تمهید می یابد بضد این صفت که بطالت و کسالت ست اساس شوکت و دولت درهم می شکند یکی را از آل طاهر سوال کردند که سبب زوال ایالت و انتقال دولت شما چه بود جواب داد که شراب شب و خواب بامداد یعنی از کاهلی بکار ملک نپرداختیم و از کسالت رسم علالت برانداختیم لاجرم سفینهٔ اختیار ما در گرداب زوال غرقه گشت و کشتی امید ما بساحل نرسید شعر

که شام می خورد و صبحگاه خواب کند	بنای دولت خویش آن کسی خراب کند

باب چهاردهم در ثبات و استقامت

و آن پایداری باشد در کفایت مهمات مداومت بر دفع مکاره و بلیات و فی الحقیقه ثبات ثمر میامن و برکات ست و منتج فوائد فلاح و نجات و هیچ زمره را از طوائف خلق بصفت ثبات آن وابستگی نیست که ملوک را چه تا ثبات پادشاه بر رعایت فرمانبرداران و دفع و قمع متمردان و بدکرداران نزدیک خاص و عام روشن نگردد حشم و خدم سر بر خط اطاعت ننهند و اهل بغی و فساد از مواد عصیان و عناد احتراز ننمایند پس ملک را به ثبات استظهار ست و ملوک را از دستمداد و استبشار بیت

در اقتدار بگذرد از چرخ تا ثبات	هر سر که یافت افسری از گوهر ثبات

حکیمی گفته است هر که خواهد که اساس سلطنت او از انهدام ایمن باشد باید که بنای کار خود بر ثبات و وقار نهد فرد

بنای کار بنه بر ثبات و ایمن باش	که هر بنا که بر اصل ست پایدار بود

مرد ثابت قدم آنست که از راه و روش خود بدغدغهٔ هیچ موسوس روی برنگرداند و از رسم و طریق خود بوسوسهٔ هیچ مهوس انحراف نورزد که مدد رفیق نجات جز بطریق ثبات روی نمی نماید چنانکه حکیم الٰهی میفرماید نظم

در تردد ره نجات مدان	هیچ خصلت به از ثبات مدان
میل داری برفعت درجات	در معالی ثبات ورز ثبات

و نشانهٔ ثبات دو چیز ست آنکه در هر کاری که شروع می نماید اتمام آن بر ذمهٔ اهتمام لازم داند آورده اند که قیصر روم از نوشیروان پرسید که بقای پادشاهی در چیست گفت من هرگز کار بیهوده نفرمایم و هر مهمی که بدان امر کنم باتمام رسانم قیصر فرمود که همه حکمای یونان همین گفته اند نظم

هر طرح که افگنی چو مردان	جهدی بکن و تمام گردان
یعنی عملی که بر فرازی	باید که دگرگون نسازی

و علامت دوم آنست که سخنی که بر زبان او جاری شود بنقیض آن تا ممکن باشد تکلم نکند چنانچه در تاریخ مذکورست که سلطان رضی روزی در میدان غزنین میگذشت حمالی دید سنگی گران بر دوش نهاده بجهت عمارت او می برد و در بردن آن سنگ رنج بسیار میکشید سلطان چون مشقت او مشاهده کرد از روی رافت جبلی و عاطفت فطری که داشت فرمود که ای حمال این سنگ را بنه حمال آن سنگ را در میان میدان بینداخت مدتی آن سنگ دران میدان بود و اسپان چون آنجا

لہ وسوسہ ڈالنے والا ۱۲ سلہ پریشان کرنے والا ۱۲

می کشید بدحشمی میکردند و می رمیدند جمعی از خواص بوقت فرصت آن حال بعرض
سلطان رسانیدند که فلان روز حمّال بنا بر امر عالی و فرمان همایون سنگی که بر
پشت داشت در میان میدان بینداخت و اسپان از آن راه بکلفت میگذرند
و کسی غیر آن حمّال آن سنگ را بر نمیتواند گرفت اگر فرمایند تا از آنجا بردارد و راه
خالی سازد مناسب می نماید سلطان فرمود که بزبان ما گذشته است که بنه اگر گوییم
بردار مردم آن را بر بی ثباتی ما حمل کنند گو آن سنگ همانجا باشد نقل ست که آن
سنگ تا آخر عمر سلطان دران میدان افتاده بود بعد از وفات او نیز جهت مراعات
سخن او هیچ کس از اولاد او بر نداشته قطعه

سخن شاه شاه هر سخن است	بهمه حال پاس باید داشت
تا نگردد نقیض آن ظاهر	باید آن را بلوح دل بنگاشت

باب پانزدهم در عدالت

عدل شحنه ایست ملک آرای و لمعه ایست نور افزای و ظلمت زدای و حق سبحانه
و تعالی بندگان را بدین صفت میفرماید اِنَّ اللهَ یَأمُرُ بِالعَدلِ وَالاِحسَانِ عدل
آنست که داد مظلومان دهند و احسان آنکه مرهم راحتی بر جراحت مجروحان نهند
و در خبر آمده که یک ساعت عدل پادشاه در پله میزان طاعت راجح ترست
از عبادت شصت ساله زیرا که نتیجه عبادت جز بعامل نرسد و فائده عدل بخاص
و عام و خرد و بزرگ واصل گردد و مناهج ارباب دین و دولت و مصالح اصحاب
ملک و ملت ببرکت آن قائم و منتظم شود و ثواب عدل از حد حساب افزون است

۱؎ بیشک الله حکم کرتا ہے عدل و احسان کا ۱۲

از چنین قیاس بیرون آورده اند که یکی از سلاطین را داعیهٔ آن شد که حج خانهٔ
خدا بگزارد و بقدم حرمت طواف حریم عزت بجای آرد و بمزید صفا و اجابت دعا
از اشباه و اکفا ممتاز و سرفراز گردد بیت

هست طواف حرم کردگار	در دو جهان واسطهٔ اقتدار

اشراف مملکت و ارکان دولت بموقف عرض رسانیدند که ای ملک شرط
اداے حج امنیت طریق ست و سلاطین را دشمن بسیار باشد اگر با خیل و حشم
عزیمت نمائی تهیهٔ ایشان درین راه دور و دراز تعذری تمام دارد و اگر با اندک
ملازمی توجه فرمائی خطرات کلی متصور ست و دیگر سلطان در بلد حکم جان دارد
در جسد و قتیکه سایهٔ دولت آنحضرت از مفارق رعایا دور شود هرج و مرج پدید
آید و زمام مهام خواص و عوام از سلک انتظام بیرون رود سلطان فرمود
که چون این سفر میسر نمیشود چون کنم که ثواب حج دریابم و از میمنت این طاعت
بهره مند گردم گفتند درین ولایت درویشی ست که مدتها مجاورت حرم کرده
و شصت حج با شرائط آن بجاے آورده حالا در گوشهٔ عزلت نشسته است و در آمد
شد بر خلق بسته بیت

گشته ز غوغای خلائق ستوه	پای کشیدست بدامان کوه

شاید ثواب حجی توان خرید و از مثوبت آن حجلی کامل توان رسید پادشاه از
صدق عقیدتی که با اهل الله داشت بخدمت درویش رفت و در اثنای سخن فرمود

له از توابع ست در حجلی گویند که جمعی ناموافق و بے اتفاق برخلاف هم کاری کنند و هر کرا انچه از دست آید کنند ۱۲

بدیشان لاحق نشده باشد و مصداق این حال و مقیاس این مقال قصهٔ نوشیروان
عادل و حجاج ظالم ست با آنکه نوشیروان کافر بود و آتش پرست و حجاج بر فراش
اسلام زاد و صحابه و تابعین را دیده هرگاه که نوشیروان را یاد کنند برو آفرین گویند
بسبب عدل او و چون ذکر حجاج گذرد برو نفرین فرستند بواسطهٔ ظلم او مثنوی

دادگری شرط جهانداری ست — دولت باقی ز کم آزاری ست
مملکت از عدل شود پایدار — کار تو از عدل تو گیرد قرار
هر که درین خانه شبی داد کرد — خانهٔ فردای خود آباد کرد

عبدالله طاهر روزی پسر خود را گفت که آیا دولت در خاندان ما تا [illegible] بماند پسر
جواب داد که مادام که بساط عدل و [illegible]اش انصاف درین ایوان گسترده باشد قطعه

تا پای پادشاه بود بر بساط عدل — بر فرق او نهاده بود تاج سروری
چون دست از آستین تغلب برون کند — باشد نصیب گردن او طوق مدبری

در اخبار وارد ست که پادشاه عادل سایهٔ لطف خداست در زمین که پناه میگیرد بوی
هر مظلومی و مقرر ست که هر کرا از تاب آفتاب رنجی رسد جهت استراحت پناه بسایه
می برد تا رنج او براحت مبدل گردد و همچنین مظلوم نیز که از تاب آفتاب ستم و حرارت
شرارت ظلم به تنگ آید پناه بسایهٔ الله که عبارت از پادشاه ست التجا نماید تا از
کلفت بیداد ظالمان ببرکت آن ظل ظلیل امن و امان آسایشی و آرامشی یابد
فی المثنوی المعنوی نظم

شاه عادل سایهٔ لطف حق ست — هر که دارد عدل لطف مطلق ست

خلق را در سایهٔ خود جاے دہ	وز شرف بر فرق گردون پای نہ

حکما گفته اند عدل سویت نگاهداشتن ست میان خلق یعنی گروهی را بر وهی مسلط
نسازد و هر طائفه را در پایهٔ او نگهدارد و خدام سلاطین در اصل چهار گروه اند اول
اهل شمشیر چون امرا و لشکریان و ایشان بمثابهٔ آتش اند دوم اهل قلم چون وزرا و
کتاب و این گروه بمثابهٔ هوا اند سوم اهل معامله چون بازرگان و محترفات و
ایشان بمنزلهٔ آب اند چهارم اهل زراعت و ایشان بمثابهٔ خاک اند پس همچنانکه از
غلبهٔ یکی از ارکان چهارگانه بر دیگری مزاج خلق تباه شود بغلبهٔ یک گروه ازین
اصناف چهارگانه مزاج ملک هم روی به تباهی آرد و صلاح عالم و نظام امور
بنی آدم منقطع و نا منتظم ماند قطعه

هر یکی را ز خلق مرتبه ایست	پیش ازین دور یافته تعیین
گر کس از حد خویش درگذرد	فتنها خیزد از یسار و یمین
هر کسی را بجاے او بنشان	پس بدولت بجای خود بنشین

و یکی از فضیلت عدل آنست که خاک در اجزای سلطان عادل تصرف نمی کند
آورده اند که یکی از علما در مجلس مامون حدیثی روایت کرد که اشخاص پادشاهان
عادل در قبر متفرق نمیشود و اجزاے ایشان از یکدیگر نمی ریزد مامون فرمود که مرا
در صدق حدیث نبوی شائبهٔ ریبی نیست اما داعیهٔ دارم که نوشیروان را به بینم که
فی الواقع مظهر عدل بوده بر زبان معجز نشان حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم
گذشته که من متولد شدم در زمان ملک عادل پس عزیمت مدائن کرد چون بدانجا رسید

فرمود تا دخمهٔ نوشیروان بگشادند و آنجا درآمد دید تازه در خاک خفته چنانچه شخصی در
خواب باشد و سه انگشتری در دست داشت بر نگین هر یکی پندی نوشته اول آنکه با دوست
و دشمن مدارا کن دوم در کارها بی مشورت خردمندان شروع منمای سوم رعایت
رعیت فرو مگذار و در روایتی دیگر آمده که لوحی از زر بالای سر وی آویخته بود و دران
لوح نوشته که هر که خواهد که خدای ملک او را بزرگوار گرداند گو علمای زمان خود را
بزرگ گردان و هر که خواهد که ملک او بسیار شود گو صفت عدل خود را بسیار ساز
مامون بفرمود تا آن پندها را بنوشتند و آن خاک را بعطر آلوده سرش بپوشیدند
و منقول ست که دران دخمه یکی از ندمای مامون اجازت سخن طلبید و بعد از رخصت
فرمود که عدل را خاصیتی ست که بعد از وفات ضرر خاک از کافر عادل باز میدارد
اگر عادل بسعادت اسلام مستسعد باشد چه عجب که در عقبی ضرر آتش نیز ازو باز دارند
مامون این سخن را پسندید و فرمود تا در ذیل آن وصایا ثبت کردند مثنوی

عدل ورز در دنیا نکونامت کند	در قیامت خوب فرجامت کند
اندرین عالم معظم سازدت	چون بدان عالم رسی بنوازدت

و از جمله ارکان عدل اصغای کلام دادخواه ست یعنی گوش بر سخن مظلومان کردن
و در وی عاطفت بساختن مهم ایشان آوردن و ازان که بسیار گویند ملول نباید شد
و به تنگ نباید آمد زیرا که پادشاه حکم طبیب دارد و مظلوم بمثابه بیمار ست و مریض
میخواهد که تمام احوال خود را پیش طبیب باز گوید پس اگر طبیب تمام سخن بیمار گوش نکند
بر حقیقت مرض وی مطلع نشود و بی اطلاع مرض تشخیص آن علاج چگونه توان کرد بیت

له دخمه سردابهٔ مردگان و صندوق معنی ۱۲

تو طبیبی و منت بیمارم	حال دل از تو چه پنهان دارم

آورده اند که روزی با بزرگی حال خود باز گفت التفات نفرمود دگر باز گفت گوش نکرد سوم بار عرض کرد گفت چند دردسر میدهی گفت سر توئی درد کجا برم آن عزیز را خوش آمد حاجتش روا کرد فرد

سر بر آوردی بدولت پای مردی کن بلطف	دسترس دادت خدا افتادگان را دستگیر

یکی از سلاطین بزرگی را پرسید که میگویند هر چیزی را زکوتیست زکوة سلطنت چیست جواب داد که زکوة پادشاهی و جهانداری آنست که اگر مظلومی داد خواهی نماید [مطلب] حاجت خود را عرض کند سخن او را اصغا فرمایند و با او بمدارا و مواسا (غمخواری ۱۲) سخن کنند جواب درشت باز ندهند و از سخن گفتن با ضعفا و فقرا عار ندارند که مکالمه با خردان از خصال بزرگان ست چه سلیمان علی نبینا و علیه السلام (ہمارے نبی پر اور اُن پر سلام ۱۲) در موکب (لشکر ۱۲) سلطنت با شرف نبوت سخن مور ضعیف استماع نمود شعر

نظر کردن بدرویشان بزرگی را بیفزاید	سلیمان با چنان حشمت نظرها بود با مورش

آورده اند که پادشاهی بود در دار الملک چین بزیور عدل آراسته و نهال حالش بصفت نصفت پیراسته بیت

ستم را زیان عدل را سود ازو	خدا راضی و خلق خشنود ازو

ناگاه آفتی بحس سامعهٔ او راه یافت و گرانی در گوش او پدید آمد ارکان دولت را جمع کرد و چنان زار بگریست که جملهٔ حاضران بر حال وی بگریه آمدند و از برای تسلیهٔ او تدبیرها انگیختند ملک فرمود که شما گمان می برید که من از فوت حس سمع میگریم چه میدانم که

عاقبت کار بفتور و قصور تقوی و حواس راه خواهد یافت پس بر سلطان چیزی ازان
مرد خردمند چگونه اندوهگین شوی و گریهٔ من برای آنست که ناگاه مظلومی دادخواه
بر در بارگاه فریاد کند و صدای استغاثهٔ او بگوش من نرسد و او محروم بازگردد و من عند الله
مواخذ باشم اما درین باب فکری کرده ام بفرمائید تا درین دیار ندا کنند که کسی غیر دادخواه
جامهٔ سرخ نه پوشد تا بدان علامت بر حال مظلومان اطلاع یابم و بداد ایشان برسم بیت

داد مظلومان بده مقصود محرومان برآر	دین و دنیا را ببین از دو دهش معمور دار

و بسیار بوده که بیک داد که داده اند بفریاد مظلومی که رسیده اند از عقوبت عقبی برات
نجات یافته اند چنانچه در اخبار آمده که سلطان ملک شاه سلجوقی روزی بر کنارهٔ
زنده رود شکار میکرد زمانی جهت استراحت در مرغزاری فرود آمد از ملازمان سلطان
ملک شاه غلامیکه حاجب خاص بود بدهی درآمد گاوی دید که بر کنار جوی میچرید بفرمود
تا آن گاو را گرفته بکشتند و قدری گوشت ازان کباب کردند آن گاو از آن عجوزهٔ بود
که معیشت او با چهار یتیم که داشت از شیر او حاصل می شد چون ازان واقعه خبردار
شد از خود بیخبر گشت بیامد و بر سر پلی که گذر سلطان بران بود منتظر بنشست
ناگاه کوکبهٔ دولت ملکشاهی برسید برجست و عنان مرکب سلطان بگرفت همان
غلام حاجب تازیانه برآورد و خواست که بر آن عجوزه بزند و منع کند سلطان گفت
بگذار که مظلوم و بیچاره می نماید تا بنگرم که تظلم او چیست و داد او از دست کیست
پس روی به پیرزن آورد که سخن گوی پیرزن بحکم آنکه گفته اند ع
مظلوم دلیر باشد و چیره زبان + زبان بکشاد که ای پسر الب ارسلان اگر داد من

بر سر پل زنده رود نه‌ ای بعزت و جلال احدیت که بر سر پل صراط تا انصاف خود از تو نستانم دست مخاصمت از دامن تو کوتاه نکنم نیک اندیشه کن که ازین دو سر پل کدام اختیار میکنی فرد

انصاف خود داد من امروز بده	ورنه به ازان بود که بستانندت

سلطان از مهابت این سخن پیاده شد و گفت زنهار ای مادر من طاقت جواب آن سر پل ندارم بگوی تا بر تو که ستم کرده است تا داد تو از وبستانم پیرزن گفت ای ملک همین غلام که بحضور تو تازیانهٔ عقوبت بر سر من کشید چشمهٔ عیش مرا مکدر ساخته است و گاوی که معیشت من و یتیمان من از شیرش مهیا بودی بکشت و کباب کرد ملک شاه بفرمود تا غلام را سیاست کردند و عوض یک مادهٔ گاو هفتاد گاو از حلال ترو جهی بدو دادند و بعد از چندگاه که سلطان وفات یافت پیرزن هنوز در حیات بود نیم شبی بر سر قبر وی آمد و روی نیاز بقبلهٔ دعا آورده گفت الهی این بندهٔ تو که درین خاک ست وقتیکه من درمانده بودم دست من بگرفت حالا او درمانده است تو بکرم دستگیری او کن من بیچاره بودم او با عاجزی مخلوقیت خویش بر من بخشود این زمان او بیچاره است تو با قوت خالقیت خود ببخشای یکی از جملهٔ مصاحبان ملک شاه را بخواب دید پرسید که خدای تعالی با تو چه کرد فرمود اگر دعای آن پیرزن بفریاد من نرسیدی از چنگال عقاب عقوبت خلاص ممکن نبودی نظم

گفت که بر رهگذر آن گنده پیر	گر بدعائم نشدی دستگیر
بی نظر رحمت پادشاه	حال من از غم زده بودی تباه

داد من او را بدعا ره نمود	فیض دعایش در رحمت کشود

رکن دیگر محافظت حکم الٰهی ست یعنی دادی که دهد باید که موافق و مطابق احکام شرع باشد و در خشم و رضا جانب حق فرو نگذارد که حکم او بالای همه حکمهاست هر که سر از حکم حق نه پیچد هیچکس نتواند که سر از حکم او پیچد بیت

هر جا که پادشاه و سلاطین و سروریست	محکوم آستان در کبریای اوست

نقل ست که در ایام خلافت مامون کسی گناهی کرده بود و از ان شهر فرار نموده برادر او را پیش مامون حاضر کردند مامون حکم کرد که برادر خود را حاضر کند و گرنه او را بعوض برادر بقتل رسانند آن شخص گفت ای خلیفه اگر عامل تو خواهد که مرا بکشد و تو حکم فرستی که فلان را بگذار آن عامل مرا بگذارد یا نه گفت بلی بگذارد گفت پس من حکم آورده ام از پادشاهی که تو بعنایت او حاکمی که مرا بگذاری گفت نشان او کو گفت نشان من این ست که خدای تعالی جل جلاله فرماید که وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰی[1] یعنی هیچکس را بگناه دیگری مگیرید مامون متاثر شد و بگریست و گفت او را بگذارید که حکم محکم و نشانی معتبر آورده است اَلَا لَهُ[2] وَهُوَ خَیْرُ الْحَاکِمِیْنَ قطعه

حکمی که آن ز بارگه کبریا بود	بالاتر از مقوله چون و چرا بود
حکمی که صادر است ز دیوان لم یزل	خود زهرهٔ مخالفت آن کرا بود

آورده اند که عمرو لیث یکی را به سخن صاحب غرضی محبوس ساخت مادر آن کس عرضه داشتی نوشته بر سر راه عمرو بایستاد چون عمرو برسید پیرزن به تعجیل کاغذ باز میکرد که

[1] اور نہیں اٹھاتا کوئی اٹھانے والا دوسرے کا گناہ ۱۲ [2] آگاہ ہو کہ اسی کا حکم ہے اور وہ اچھا حاکم ہے ۱۲

بدست عمرو بدهد مرکب عمرو تند بود در رمید عمرو متغیر شد و بفرمود تا آن ضعیفه را دور
کردند و از انجا درگذشت باز عجوزه بر سر راه آمد و بایستاد تا عمرو بازگشت دیگر بار پیش
آمد و تظلم نمود عمرو پرسید که این چه کس ست گفتند مادر فلان محبوس ست عمرو از و متغیر
بود روی بگردانید و بدو ملتفت نشد پیرزن گفت ای ملک حکم تو در بارهٔ پسر بیگناه
من چیست گفت آنکه او را صد چوب بزنند و ریش سیاه کنند و گرد شهر بگردانند و
ندا کنند که هرکه در حضرت سلطان عاصی شود سزای وی اینست پیرزن گفت
این حکم تو میکنی گفت آری من این حکم میکنم گفت پس حکم خدا کجا شد که هر حکم که تو
خواهی کنی از هیبت این سخن لرزه بر عمرو افتاد و بیهوش شد چون با خود آمد بفرمود
تا محبوس را از زندان بیرون آوردند و خلعت خاص بدو پوشانیده بر مرکب خاصه
سوار کردند و گفت او را در شهر و بازار بگردانید و منادی کنید که هر حکم که خدا کند عمرو لیث
را باشد خلاف آن در خاطر گذراند فرد

او حاکم است و ما همه محکوم او	ما را چه اعتبار بود حکم اوست

رکنی دیگر خلوص نیت ست در باب رعیت و به نیک خواهی ایشان مائل بودن چه
نیت پادشاه را درین باب اثری تمام ست اگر نیت عدل کند برکت و جمعیت نتیجه
دهد و اگر نعوذ بالله بخلاف این باشد برکت از محصول برود و عقد جمعیت رعیت گسیخته
گردد شیخ مصلح الدین سعدی قدس الله روحه این معنی را در سلک نظم کشید مثنوی

دران کوش تا هر چه نیت کنی	نظر در صلاح رعیت کنی
که سلطان اگر نیت بد کند	همه جهانی بهم بر زند

آورده اندکه پادشاه قباد روزی در شکار از لشکر جدا افتاده هوا گرم شد و از تشنگی
بیطاقت گشته هر طرف می نگریست و سایه و سرچشمه می طلبید از دور سیاهی بنظرش
در آمد مرکب بدان طرف راند خیمهٔ کهنه دید در میان بادیه زده و پیرزنی با دختر خود
در سایهٔ آن نشسته چون قباد برسید آن زن از خیمه بیرون دوید و عنانش گرفته
فرود آورد و ما حضری که داشت حاضر کرد قباد طعامی خورد و آبی بیاشامید خواب
برو غلبه کرد لحظه بیارامید چون از خواب در آمد بیگاه شده بود شب همانجا اقامت
نمود بعد نماز شام گاوی از صحرا بیامد و دخترک آن زال آن گاو را بدوشید شیر بسیار
حاصل شد چنانچه قباد را عجب آمد و با خود گفت این جماعت بجهت آن در صحرا نشسته اند
تا کسی بر سر ایشان اطلاع نیابد هر روز چندین شیر از گاوی میگیرند اگر در هفته یکروز
بسلطان دهند مال ایشان را خللی نمیرسد و خزانه را توفیری میشود نیت کرد که چون
بدار الملک برسد آن مواضعه را بر رعیت نهد چون صباح شد دخترک گاو را گرفت
و بدوشید اندکی شیر فرود آمد فریاد بر آورده پیش مادر دوید که ای مادر روی بدعا آر
که پادشاه ما نیت ظلم کرده است قباد تعجب نمود و گفت از چه دانستی گفت هر بامداد
گاو ما بسیار شیر دادی امروز اندک هرگاه که پادشاه نیت بد کند حق سبحانه برکت
بردارد قباد گفت راست گفتی و آن نیت از دل بیرون کرد و گفت اکنون برو و بر سر کار
شو پس دختر برخاست و دیگر بار گاو را بدوشید شیر بسیار حاصل شد بار دیگر پیش
مادر دوید و مژده نیک نیتی پادشاه بوی رسانید و از ینجا گفته اند که ملک عادل بهتر
است از ابر بارنده و آفتاب تابنده حکیم فردوسی فرماید نظم

هر آن نم کز ابر بهاران بود | در اندیشهٔ شهریاران بود
چو بدگردد اندیشهٔ پادشا | نیاید زمین نم بوقت از هوا
چو عادل بود شه ز سختی منال | که عدلش به است از فراخی سال

و در همین معنی نقل کرده اند از بهرام گور که وقتی در هوای گرم بدر باغی رسید پیری که
باغبانی کردی آنجا حاضر بود گفت ای پیر درین باغ انار هست گفت آری بهرام
فرمود که قدری آب انار بیار پیر برفت و فی الحال قدحی پر آب انار کرده بیرون آورد
و بدست بهرام داد بیاشامید و گفت ای پیر سالی ازین باغ چند حاصل میکنی گفت
سه صد دینار گفت بدیوان خراج چه میدهی گفت پادشاه ما از درخت چیزی نمیگیرد
و از زراعت عُشر میگیرد بهرام باخود اندیشه کرد که در مملکت من باغ بسیار است و در
هر باغی درخت بیشمار اگر از حاصل باغ نیز عُشر بدیوان دهند مبلغی حاصل میشود و
رعیت را چندان زیانی نمیرسد بعد ازین بفرمایم تا خراج از محصول باغات نیز بگیرند
پس باغبان را گفت قدحی دیگر آب انار بیار باغبان برفت و پس از مدتی قدحی
آب آورد بهرام گفت ای پیر نوبت اول رفتی و زود آمدی و این نوبت انتظار بسیار
دادی و برابر آن آب نیاوردی پیر بدانست که آن جوان بهرام است گفت ای
جوان گناه از من نبود از پادشاه بود که درین وقت نیت خود را تغیر داده و اندیشهٔ
ظلم فرموده لاجرم برکت از میوه بیرون رفت من نوبت اول از یک انار آن همه
آب گرفتم و درین کرّت از ده انار برابر آن حاصل نشد بهرام ازین سخن متاثر گشت
و آن اندیشه را از دل بیرون کرد و گفت ای پیر یکبار دیگر مقداری آب انار بیار

ارباب حکمت درین باب مثلی پرداخته اند و اهل ظاهر آن را حکایتی ساخته که سلطان
محمود با ارکان دولت خود گفت که ابله ترین مردمان پیدا کنید بزرگان درگاه حکما و فضلا
وزیرکان و خوش طبعان را باطراف واکناف مملکت فرستادند و ایشان متوجه شده
و با استعلام این چنین کسی مشغول بودند و در (اطراف ۱۲) استکشاف احوال جهال و حمقان مبالغه
می نمودند (طلب علم ۱۲) و باخر شخصی را دیدند که بر شاخ درختی برآمده و تبر بر بن آن شاخ میزند
تا گسیخته گردد و معلوم بود که اگر آن شاخ بگسلد هر آئینه آن کس از سر شاخ بلند بر
زمین افتد و اگر فرضاً هزار جان داشته باشد یکی را بسلامت نبرد همه اتفاق کردند
که این کس ابله ترین عالمست و او را گرفته نزد سلطان بردند و صورت حال
بموقف عرض رسانیدند سلطان فرمود که از و ابله تری هست گفتند حضرت سلطان
بیان فرماید گفت حاکم ظالم که بجور و تعدی رعیت خود را براندازد و خود را بدین
واسطه منکوب و پریشان حال سازد نظم

رعیت چو بیخند و سلطان درخت	درخت ای پسر باشد از بیخ سخت
تبر بر بن آن درختی مزن	که بالای شاخش گرفتی وطن
که چون سست گردید بیخ درخت	ز پای اندر آید بیک باد سخت
کسی کو جفا و ستم می کند	یقین هست کو بیخ خود می کند

در امالی خواجه امام که خطیب مدنی گفتندی مذکورست که در سمرقند ظالمی بود
خلائق از جفای او در عذاب و از تعدی بی نهایتش در شکنجهٔ عقاب بودند چون
شکایت ظلم و عدوان او بر درگاه آفریدگار از اسمه بسیار شد شبی در غرفهٔ خویش بخفت

غالب ہے نام اسکا ۱۲

گفته بود تیری از هوا فرود آمد و بر سینهٔ وی خورد چنانچه از پشتش گذشت و فی الحال هلاک شد صباح آن تیر را (تیر احمد بیگ) بیرون کشیدند بران نوشته بود که شعر

أَسْعَى وَلِلْمُبْتَغِي سِهَامٌ يُنْتَظَرُهُ	أَنْفَذُ فِي الْأَضْلَاعِ مِنْ وَخْزِ الْإِبَرِ

یعنی ستم میکنی و برای ستمگاران تیرها مقررست که در عضا زود تر از سوزن فرو میرود و بزرگی این معنی را برین سیاق نظم فرموده قطعه

هان ای نهاده تیر جفا بر کمان ظلم	اندیشه کن ز ناوک دلدوز در کمین
گر تیر تو ز جوشن فولاد بگذرد	پیکان آه بگذرد از کوه آهنین

و حکیم خاقانی چه زیبا گفته ست نظم

بترس از تیر باران ضعیفان در کمین شب	که هر گز ضعف نالان ترقوی تر زخم پیکانش
بترس از آه مظلومی که بیدارست و خون بارد	تو خوش خفته ببالین تو آید سیل بارانش

الحمد لله که بدولت شاهزادهٔ کامگار بر داشته حضرت پروردگار (ای رفعت بخشیده ۱۲) جای آن دارد که جهانیان بنازند و ساکنان دیار مرو بلکه تمامی اهالی خراسان از کمال شادمانی سر فرازند که آثار عدل و انوار فضلش باقطار جهان رسیده و فراش اقبالش بساط شفقت و شادروان (شامیانه ۱۲) عاطفت در بسیط گیتی باز کشیده اعادی (یعنی اطراف ۱۲) مملکت پایدار او می نازند و اعادی از هیبت تیغ (کشادگی ۱۲) آبدارش میگدازند (جمع عدد ۱۲) قطعه

له ای تیر انداز و شده اینکه تمام بدر رفت ۱۲ اسکا ظلم کرتا ہے تو اور مظلوم ہونگے پاس تیر ہین جنکا انتظار رہتا ہی بہت سمانیوالے ہین اعضا مین سوئیون کے سمانے سے مراد تیرون سے تیر آہ ہین مصنف نے تبغی بصیغۂ فاعل پڑھکر ستمگار کے معنی لئے اگر روایت پہونچی ہو تو کلام نہین ورنہ بصیغۂ مفعول مظلوم کے معنی مین اچھا معلوم ہوتا ہے واللہ اعلم اور بیت بحر رجز مطوی سے ہے مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن متفعلن متفعلن ۱۲ مولانا محمد ہادی علی مرحوم

معین دولت و ملت ابوالمحسن شهنشاهی	که باشد رایت قدرش فراز قبهٔ خضرا (بالائی آسمان)
زمین از عدل او تازه زمان از فیض او خرم	رعیت شاد و ملک آباد خلق آسوده از غوغا
زهی دارای دین پرور که بر منشور اقبالش	کشیده کاتب حکم ازل طغرای استعلا
همیشه تا بود دوران همیشه تا بود گردون	بود گردون ترا تابع بود دوران ترا مولا

باب شانزدهم در عفو

و آن ترک عقوبت گنهگارست در حال قدرت بر وی و این خصلت در فضیلت بر جملهٔ خصال فائق ست و حق سبحانه پیغامبر خود را صلی الله علیه و سلم بدین صفت امر کرد که خذ العفو فراگیر (برتر) سیرت عفو را و تجاوز از گناهی که به نسبت تو کرده باشند [illegible] و از این بود که حضرت رسالت صلوات الله[1] علیه و سلامه در روز فتح مکه همه صنادید (سرداران) قریش را که انواع ایذا و آزار بدو رسانیده بودند آزاد کرد که انتم الطلقاء[2] و دلهای ایشان را بمژدهٔ عفو شاد گردانید که لا تثریب علیکم[3] رباعی

ما عادت خود بهانه جوئی نکنیم	جز نیکی خلق و نیک خوئی نکنیم
[illegible]	ما با ایشان بجز نکوئی نکنیم

حکما :- اند هر چند گناه بزرگترست فضیلت عفو کننده زیاده ترست آورده اند که یکی از گنهگاران نزدیک ملکی از ملوک عرب آمد و حال آنکه چند کس را از اقربای ملک کشته بود ملک گفت عجب جرأت ست که با وجود گناهان بزرگ که از تو به نسبت من و خویشان من صادر شده از عقوبت من نترسیدی و نزدیک من آمدی جواب

[1] درود خدا کے ہوں آپ پر اور سلام آپ کا ۱۲ [2] تم چھوڑے ہوئے ہو ۱۲ [3] نہیں سرزنش تم پر ۱۲

داد که جرأت من در آمدن بحضرت تو ونا ترسیدن از عقوبت تو جهت آنست که میدانم
هرچند گناه من بزرگ ترست عفو تو از آن بزرگ‌تر خواهد بود ملک سخن او را پسندیده
گناهان او را عفو فرموده بمواهب عنایتش مستظهر گردانید یکی از مجرمان ملک سؤال
کرد که بر چنین خصمی قادر شدی داد انتقام نکشیدی و بسخن او فریفته گشتی گفت چنین
ست با خود تامل کردم که اگر از و انتقام کشم نفس من شاد شود و تشفی یابد و اگر عفو کنم
دل او شاد گردد و مرا نیکنامی دنیا و ثواب عقبی حاصل آید دانستم که مصرع
در عفو لذتی ست که در انتقام نیست   از مامون خلیفه منقول ست که اگر مردمان
بدانند که ما را چه لذتیست در عفو کردن و چه بهجتی از سر گناه کسی درگذشتن هر آئینه تحفه
درگاه ما بجز گناه نیارند قطعه

مجرم گر این دقیقه بداند که دمبدم	ما را چه لذتیست ز عفو گناهگار
همواره ارتکاب جرائم کند بعمد	پیوسته نزد ما گنه آرد باعتذار

اسکندر از ارسطو پرسید که در باب فلان گنهگار چه میگوئی حکیم گفت ای ملک اگر گناه
نبودی صفت عفو که بهترین فضیلتی ست از کسی ظاهر نشدی پس گناه آئینهٔ عفو
ست و گنهگار سبب ظهور آن صفت شده درباره او باید که اینمعنی بظهور رسد شعر

گناه آئینهٔ عفو و رحمت ست ای شیخ	مبین بچشم حقارت گناهگاران را

اسکندر گفت عفو در چه وقت نیکوست گفت در وقت قدرت و ظفر بر خصم تا بدان
عفو شکر گذاری ظفر کرده باشد و در حکایات آمده که پادشاهی بر دشمن خود ظفر
یافت و او را اسیر کرده در معرض عتاب باز داشت پادشاه از وی پرسید که خود را

چون می بینی جواب داد که خدای چیزی دوست میدارد که آن عفوست و تو چیزی دوست
میداشتی که آن ظفرست چون حضرت عزت ظفری که تو دوست میداشتی تو ارزانی
فرموده عفوی که او دوست میدارد تو نیز بجای آر پادشاه این سخن را پسندید و اورا
آزاد کرد پس ملوک جهاندار را باید که ترک مجازات بدی به نسبت مجرم بر دل سهل
آسان سازند و بشکرانهٔ قدرت بر انتقام گناهگار خجلت زده را ببشارت عفو
بنوازند که عادت سلاطین کشورکشای و طریقهٔ ملوک عالم آرای چنین بود فرد

ز ابتدای دور عالم تا بعهد پادشاه | از بزرگان عفو بود است از فرودستان گناه

آورده اند که یکی از مقربان جرمی کرده بود و در معرض تادیب و تعذیب افتاده روزی
آن پادشاه با یکی از خواص درباره آن مجرم مشاورت میکرد و آن شخص گفت اگر بنده بجای
پادشاه بودی حکم سیاست کردمی شاه فرمود اکنون تو بجای من نیستی کردار من باید که
بخلاف کردار تو باشد من اورا عفو کردم چه اگر گناه از وی بد بود عفو از من نیک مینماید فرد

اگر عظیم ست از فرودستان گناه | عفو دن از بزرگان اعظم ست

و هرگاه کسی در گناهی از وی صادر شد تامل کند و داند که بعفو خدای محتاج ست
باید که عفو خود را از گناهگار دریغ ندارد تا خدای نیز عفو خود بوی ارزانی فرماید فرد

اگر توقع بخشایش خدا داری | ز روی عفو و کرم بر گناهگاران بخش

آورده اند که پادشاه یکی را بعملی فرستاده بود و از وی طوری که پادشاه را ناپسندیده
بود صادر شد پادشاه او را عزل کرده بفرمود تا بندش کردند و در پای تخت آوردند
عتاب و خطاب آغاز کرد آن بیچاره گفت ای شاه اندیشه کن که ترا هم فردا در موقف

عتاب نزد رب الارباب باز خواهند داشت تو درا لوقت چه چیز دوست میداری
گفت عفو الٰهی گفت در حق من هم عفو فرمائی که عفو الٰهی باز بسته است بعفو پادشاهی فرد

من [illegible] تو در [illegible] شاهی	گر عفو کنی حق از تو هم عفو کند

پادشاه را این سخن پسند افتاد و او را بند برداشت و تربیت کرده باز بر سر عمل فرستاد نظم

عفو فرمودن مبارک خصلتی ست	هر که دارد عفو صاحب دولت است
دل ز نور عفو روشن می شود	وز نسیمش سینه گلشن می شود
دوست دارد عفو را پروردگار	انچه ایزد دوست دارد دوست دار

عفو در حدے از حدود الٰهی نشاید بلکه دران محل قهر و غضب بکار آید نظم

اگر آن جرم را حدیست شرعی	نباید داشت آنجا عفو مرعی
که عفو او دران اجرای حدست	بلا را حد شرعی همچو سدست

باب هفدهم در حلم

یکی از اخلاق الٰهی حلم ست کما قال الله تعالیٰ[1] ان الله غفور حلیم[2] و جملهٔ انبیا و اولیا را ازین صفت نصیبے داده اند تا بقوت آن سورت غضب را که مفسد ایمان و پیش رو لشکر شیطان ست بشکسته اند و در حدیث آمده که قوی ترین شما نه آنکس باشد که مردمان را بیفگند و از پای در آرد قوی تر آنکس ست که در حال غضب خود را بیفگند و مالک نفس خود باشد بیت

مردی نگمان مبر که بزور ست یا دلی	با خشم گر بر آئے دانم که کاملی

در کتاب انجیل مذکورست که ملوک را واجب بود که نفس خود را ریاضت دهند

۱ جیسا کہا اللہ تعالیٰ نے ۱۲ ۲ بیشک اللہ بخشنے والا بردبار ہے ۱۲

وبجلم رام سازند در فرمانبرداری تا هرچه بشنوند که خلاف رضای ایشان باشد خشم نشوند زیرا که ایشان را قدرت و توانائی هست و زیردستان مطیع ایشانند اگر خشم زیردست حلم نباشد غضب محکوم بردباری نبود و بهر قولی و فعلی خشم گیرند هر آئینه مردم مستاصل شوند و ملک را رونق نماند و پس زیبا گفته اند

بردباری خرمن خرد ست	هر کرا حلم نیست او چو ددست
دیو بند ست حلم اگر دانی	غضب از دست او ست زندانی

مرد حلیم آنست که سیلاب غضب او با آنکه کوه شامخ اگر در ممر او افتد بر حذر است او از جای نتواند برد و نائرهٔ خشم با وجود آنکه کرهٔ اثیر از التهاب آن در خطر است در وی تصرف نتواند کرد و بی مدد حلم آتش غضب هیچ سلطانی تسکین نیابد و بی معاونت بردباری هیچ حاکمی بار گفت و گوی رعایا بر نتابد پس پادشاه عادل آنست که حلم را زیور روزگار خود سازد و بدستیاری او بنیاد خشم عالم سوز براندازد نظم

چو حلم اندر آمد غضب گشت پست	غضب را همین بردباری شکست
ستون خرد بردباری بود	سبک سر همیشه بخواری بود

از سلیمان وراق نقل کرده اند که گفت که روزی در خدمت مامون بودم نگینی از یاقوت دیدم که طول او چهار انگشت و عرض او دو انگشت و در صفا و روشنی چون خورشید تابان و نا هید درخشان بود پس زرگری را خواند و گفت خاتمی بسا زکه این یاقوت نگین آن تواند بود زرگر یاقوت برگرفت قضا را روزی دیگر هم در خدمت

ف۵ جڑسے اوکھڑ جائیں یعنی او جڑ جائیں ۱۲ ۔ ف۶ یعنی آتش با آسمان ۱۲ ۔ ف۷ کاغذ بندہ و نویسندہ و بسیار خدم ۱۲

دی بودم که از ان انگشتری یاد کرد و بفرمود تا زرگر را بیاوردند چون زرگر حاضر شد
دیدم که رعشه بروی افتاده است و چون بیند لرزد مامون پرسید که سبب تغیر تو
چیست گفت مرا امان ده تا بگویم گفت امان دادم زرگر نگین بیرون کرد چهار پاره
شده گفت ای خلیفه انگشتری ساختم و خواستم که نگین را به نگین دان برم از دست من
بر سندان افتاد و چهار پاره شد مامون تبسم کرد و گفت برو و این را چهار انگشتری ساز
و ترا درین هیچ گناهی نیست و این صورت که از مامون صادر شده غایت حلم و بردباریست نظم

حلم سرمایهٔ کمال بود — سبب عزت و جلال بود
حلم شادی فزای هر غمگن ست — مومیائی هر شکسته دل ست

نوشیروان از ابوزرجمهر پرسید که حلم چیست گفت نمک خوان اخلاق است چه حروف
آنرا چون برگردانند ملح میشود و چنانکه هیچ طعامی بی ملح مزه ندهد هیچ خلقی بی حلم
جمال ننماید نوشیروان گفت علامت حلیم کدام ست گفت حلیم را سه نشانه است
یکی آنکه اگر ترش روی و سخت گوی با او سخن تلخ در میان آرد او در برابر آن جواب
شیرین [illegible] راند و اگر بفعل نیز او را برنجاند بازای آن با او احسان نماید قطعه

با تو گویم که چیست غایت حلم — هر که زهرت دهد شکر بخشش
هر که بخراشدت جگر بجفا — همچو کان کریم زر بخشش
کم مباش از درخت سایه فگن — هر که سنگت زند ثمر بخشش

علامت دوم آنست که در عین آنکه آتش خشم زبانه گیرد و صولت غضب و سطوت
آن بغایت رسد خاموش گردد و این دلیل اطمینان دل و تسکین روح ست و

واز حضرت عیسی سخنی پرسید بر سبیل تلطف و تخلق جوابش باز داد آن شخص مسلم
نداشت و آغاز عربده و سفاهت کرد چندانکه او نفرین میکرد عیسی تحسین میفرمود
هر چند وی از مجادله در می آمد عیسی طریق ملاطفت رعایت می نمود عزیزی بدانجا
رسید گفت ای روح الله چرا زبون این کس شده هر چند او قهر میکند تو لطف مینمائی
و با آنکه جور و جفا پیش می برد تو مهر و وفا پیش می فرمائی عیسی گفت ای رفیق موافق
کل اناء یترشح بما فیه مصرع از کوزه همان برون تراود که در وست + آنرو و آن صفت
میزاید و از من این صورت می آید من از وی در غضب نمی شوم و او از من صاحب
ادب میشود من از سخن او جاهل نمیگردم و او از خلق و خوی من عاقل میگردد نظم

چون نشوم من ز وی افروخته	او شود از من ادب آموخته
من که زدم مایه ده جان شدم	این صفتم داد خدا زان شدم
خلق نکو وصف مسیحا بود	خصلت بدرگ مفاجا بود

حکما گفته اند نشان خوش خوئی ده چیز ست اول با مردمان در کار نیک مخالفت
ناکردن دوم از نفس خود انصاف دادن سوم عیب کسان ناجستن چهارم
چون از کسی زلتی در وجود آید آن را تاویل نیکو کردن پنجم چون گنهگار عذر خواهد
آن را در پذیرفتن ششم حاجت محتاجان بر آوردن هفتم رنج مردمان کشیدن
هشتم عیب نفس خود دیدن نهم با خلق روی تازه داشتن دهم با مردمان سخن خوش گفتن

فرد همه خلق جهان خلق پسندیده تمامی	که سوی خلد برین راه بدان خواهد بود

و چه زیبا گفته است هم درین معنی

خوش ست عالم آزادگی و خوشخوئی | بدین مقام در آ بهشت میجوئی

اما رفق سازگاری و مدارا باشد و در خبر آمده که رفق بهیچ چیز نه پیوندد الا که آنرا زینت دهد و ناسازگاری بهیچ کاری مقترن نشود الا که آن را برهم زند و ناخوش گرداند و حضرت عزت بدین صفت حبیب خود را صلی الله علیه وسلم تعریف میفرماید فبما رحمة من الله لنت لهم سخن درشت سبب قطیعتست و نرمی و ملائمت وسیلهٔ مودت و وصلت بیت

بشیرین زبانی و لطف و خوشی | توانی که پیلی بموئی کشی

اردشیر بابک که سریر سلطنت از زیور حکمت آراسته بود فرزند خود را دید جامهٔ قیمتی پوشیده گفت ای پسر سلاطین را جامهٔ باید پوشید که در هیچ خزانه نباشد و هیچکس مثل آن نتواند که بپوشد مثل این جامهٔ که تو پوشیدهٔ یافت میشود و همه کس میتواند پوشید پسرش پرسید که اصل آن جامه از چه چیز ست گفت تارش از نیکو خوئی و نیکوکاری و پودش از سازگاری و بردباری اگر کسے درین کلمه تامل کند داند که جامع تمام خیرات ست و

پادشاهان و شهریاران را | با همه آفریدگان خدای
کار سازی نکوست در همه وقت | سازگاری خوش ست در همه جای

فریدون را پرسیدند که ملازمان را بچه چیز نگاه توان داشت گفت بملاطفت و بردباری گفتند مشکلها را بچه چیز حل توان کرد گفت بملائمت و سازگاری و درین باب گفته اند قطعه

مهمے که بسیار مشکل بود | برفق و مدارا توان ساختن

توان ساخت کاری بنرمی چنان	که نتوان به تیغ و سنان ساختن

جمشید از وزیر خود سوال فرمود که سلاطین را اتصاف بکدام صفت از جمله صفات
گفت که برفق و نرم خوئی و ملائمت زیرا که رعیت بدین صفات دعائے پادشاه
گویند و لشکریان بدین خصلت رضای پادشاه جویند و سلطنت بدعاگوئی رعیت
و رضاجوئی سپاه انتظام می یابد و دیگر برفق گوشمال مجرم بروجهی میتوان داد که
مثل آن میسر نشود چنانچه آورده اند که یکی از ملوک که بسمت رفق و تلطف موسوم
بود مطبخی خود را گفت که از برای وی فلان نوع از طعام بپزد و در ان تکلف بسیار
بجای آورد مطبخی آن طعام ترتیب داده با نواع دیگر از اطعمه بنظر در آورد سلطان
بران که خود فرموده بود نظر انداخت مگسی دید دروی برداشت و بیفگند انگه لقمه
برگرفت مگسی دیگر دروی بود دور کرد و در لقمه دیگر هم مگسی دید دست از ان طعام
باز کشید و از طعام دیگر تناول کرد چون خوان برداشتند مطبخی را طلبید و گفت این
خوردنی که ساخته بودے بغایت لذیذ بود فردا هم ازین بساز اما بشرطی که مگس
دروی بسیار نباشد حاضران ازین معنی تعجب نمودند که مطبخی را شرمساری داد
و تعذیبی بان نمود بیت

چو در مقابله جرم لطف بیند کس	شود خجل زده و این خجالت او را بس

باب نوزدهم در شفقت و مرحمت

شفقت بر عامه رعایا و مرحمت و رفق بر کافه برایا بر ملوک عظیم الشان و سلاطین
رفیع المکان لازم ست چه زیردستان ودائع حضرت آفریدگار اند که با اهل اختیار

واقتدار سپردو تا برعایت ایشان حال عجزه و درویشان بفراغت و رفاهیت
مقترن بود و دلهای شکسته باهتمام رعیت پروری و مرحمت گستری از هجوم بلای
جباران و ستمگاران فارغ و مطمئن گردد پس پادشاه باید که بامید رحمت الٰهی که
ارحموا ترحموا برعاجزان ببخشاید و رخسارهٔ سلطنت را بجمال زیبای الشفقة علیٰ
خلق الله بیاراید نظم

در شفقت هر که علم برفراخت	کار خود و جمله خلائق بساخت
از شفقت هر که سرافراز شد	دیدهٔ دولت برخش باز شد

سعادت آخرت و سلامت دنیا برحم و اشفاق باز بسته است آورده اند که
سبکتگین پدر سلطان محمود در اوائل حال که ملازم تیمور بود یک سر اسپ بیش نداشت
و اوقات او بغایت بعسرت میگذشت هر روز بعزم شکار بصحرا رفتی اگر صیدے
بدست آمدی بدان گذرانیدی روزے آهوی دید که با بچهٔ خود در صحرا میچرید
سبکتگین اسپ برانگیخت آهو بگریخت چون بچهٔ او خرد بود با مادر نتوانست گریختن
او را بگرفت و دست و پایش بربست و در پیش زین نهاده راه شهر برگرفت آهو
که بچهٔ خود گرفتار دید بازگشت و در پی میدوید و فریاد میکرد و می نالید سبکتگین را
بروی رحم آمد دست و پای آهو بچه را بکشاد و سر بصحرا داد مادر آمد و بچه را در پیش
گرفت و روی بآسمان کرده بزبان بیزبانی مناجاتی کرد مصرع آنکه زبان بیزبانان
دانی سبکتگین دست تهی بشهر باز آمد شبانه حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم
را بخواب دید که با وی میگوید که ای سبکتگین بواسطهٔ آن شفقت و مرحمت که از تو

مهربانی بر خلق خدا

در وجود آمد بجهت آن کرم و مهربانی که در حق آن بیچاره و زبان بسته کردی بحضرت حق تقرب تمام یافتی و ما از تو خوشنود شدیم و حق سبحانه ترا شرف پادشاهی کرامت کرد باید که بر بندگان خدا همین نوع شفقت بجا آوری و در بارهٔ رعیت خود طریق مرحمت فرو نگذاری بزرگی فرموده که چون بواسطهٔ شفقت بر حیوانے پادشاهی این جهان فانی مے یابند اگر بجهت مرحمت بر انسانی سلطنت ملک باقی یابند هیچ عجیب و غریب نباشد نظم

دست رعایت ز رعیت مدار — کار رعیت برعایت سپار
مرحمتی کن که جگر خسته اند — در کرم ولطف تو دل بسته اند

حکما گفته اند که یکی از آثار شفقت سلطان آنست که چنان رعیت را دوست دارد که پدر فرزند را و هرچه بر خود نه پسندد بر ایشان نه پسندد تا ایشان نیز مال و جان خود را از وی دریغ ندانند و هرچه دارند فدای وی کنند و همه همت خود را بر درازی عمر و زیادتی دولت او گمارند و چندانچه او را رحم و شفقت بر خلق بیشتر باشد حق سبحانه را نظر رحمت بر وی بیشتر بود مثنوی

ببخشائے به بخشایند بر تو — دری از غیب بگشایند بر تو
اگر رحمت ز حق داری تمنا — تو هم بر دیگران رحمے بفرما

آردشیر بابک پسر خود را وصیت کرد که ای فرزند جهد کن تا بشفقت عام و مرحمت مالاکلام رعیت را از مرتبهٔ رعیتی بدرجهٔ دوستی رسانی تا دلها از آن تو شود که چیزهای دیگر تابع دل ست حکیمے را پرسیدند که بهترین شکارے مر پادشاهان را

کدام ست فرمود که صید دلهای رعیت کردن خوب ترین شکاری ست زیرا که چون دلهای ایشان را بخود راه دهد دیگر همه چیز در پی دل میرود و چون دوستی پادشاه در دل رعیت جای گرفت در هیچ چیز با وی مضایقه نمیکنند بیت

ملک معنی طلبی پیروی دلها کن	لشکرت گر نبود ملک مسلم نبود

(لشکری ۱۲) ([illegible] ۱۲)

دیگر از شفقتها آن ست که چندانکه تواند مردان را بزراعت و عمارت تحریص کند و در اجرای کاریزها و احداث جویبارها ایشان را مددگاری نماید آورده اند که نوشیروان بعامل خود نشان (فرمان ۱۲) نوشت که اگر در ولایت تو یک قطعهٔ زمین نا مزروع ماند بفرمایم تا ترا بردار کشند و حکمت درین آنست که فائدهٔ پادشاه از خراج باشد و خراج وقتی بسیار شود که مملکت آبادان بود و آبادانی نبود الا بزراعت و تا با رعیت مسامحت (آسان گیری ۱۲) نکنند و آثار شفقت در حق ایشان بظهور نرسانند زراعت میسر نشود

مملکت معمور خواهی خلق را معمور دار	وز سر ایشان بلای ظالمان را دور دار

در زمان سلطان ابوسعید خدابنده امرای او با رعایا زیادتی میکردند و بمصادره از مال بدیشان میگرفتند روزی سلطان با امرا گفت که من تا امروز جانب رعیت میگرفتم (نادان ۱۲) بعد الیوم این رعایت را برطرف میکنم اگر مصلحت ست بیائید تا همه را غارت کنیم و هیچ چیز از امتعه (جمع متاع ۱۲) و غیر آن بدیشان نگذاریم اما بشرط آنکه دیگر ازین علوفه و مرسوم نطلبید و اگر بعد ازین یکی از شما این نوع التماس از من کند او را بسیاست رسانم امرا گفتند ما بی علوفه و مرسوم چگونه توانیم بود و وظیفهٔ خدمت

وظیفه را خدمت

بچه نوع بجای توانیم آورد گفت ترتیب مجموع مصالح ما و شما از سعی رعایا باشد
در عمارت و زراعت و حرفه و تجارت چون ایشان را غارت کنیم آن زمان چنین
توقعات از که توان کرد شما اندیشه کنید که اگر گاو و تخم از رعایا بستانید و غلات
ایشان بخورید ایشان را بضرورت ترک زراعت باید کرد و بعد از انکه زراعت
نکنند و محصول نباشد شما چه خواهید خورد امرا چون این سخنان استماع نمودند رو
بنوازش و رعایت رعیت آوردند مثنوی

شنیدم از بزرگان سخن سنج کزین خرج از شود آخر سر آید	که سلطان را رعیت بهتر از گنج وزان هر لحظه دخلی نو در آید

و از جملهٔ شفقتها آن ست که هر روز باید که بار عام دهد و بخود تفحص داد خواه نماید
تا هر کس سخن خود با وی گوید و او بنفس خود بر کما هی احوال مظلوم وقوف یابد حجاب
و بواب نتوانند بغرض طمع بر کسی حکم کردن آورده اند که اکابر حرمین بناصر خلیفه
نوشتند که خلافت ترا نزیبد و سلطنت ترا نشاید که نائبان و متعلقان تو بر مردم
ظلم میکنند و انواع جور و ستم از ایشان صادر میشود او در جواب نوشت که من از ینکه
شما میگوئید خبر ندارم ایشان دیگر باره پیغام فرستادند که عذر تو از گناه بدتر ست
بزرگان گفته اند انچه ترا جواب باید گفت بدیگری حواله مکن مهمات رعایا بر ذمهٔ خود
گرفته ترا وقت سوال از عهدهٔ جواب بیرون باید آمد بیخبری و غفلت درمیان چه
کار دارد و این عذر را از تو خواهد شنید و کی قبول خواهند کرد فاروق اعظم رضی الله
عنه فرموده که در ولایتی که تعلق بمن دارد اگر پلی ویران شود و رمهٔ گوسفندی بران

---

۱ پرده داران یعنی دربان ۲ جبلے موحده درزان وطبین نائبان ۳

گذرد و پای گوسفندی بسوراخی فرو رود و الی بوی رسد فردای قیامت از من خواهند پرسید و مرا از عهدهٔ آن بیرون می باید آمد هر که منصب سلطنت قبول کند و پای تمکن بر سریر حکومت نهد باید ادای حقوق این امر قیام باید کرد و حفظ حدود و رسوم آن از روی شفقت و مرحمت نیکو خواهی رعیت بجای باید آورد قطعه

خواه تخت حکومت نشستن آسان نیست	دران مقام بسی احتیاط باید کرد
مراد عاجز محنت رسیده باید داد	غم فقیر مشقت کشیده باید خورد

باب بستم در خیرات و مبرات

تمهید قواعد خیرات و تاسیس مبانی مبرات بر ذمهٔ همت هر صاحب دولتی واجبست چه یکی از ان اعمال که بعد نشار حیات آثار فیض و برکت او بروح عامل رسد صدقهٔ جاریه ست چون مساجد و معابد و مدارس و خوانق و رباطها و حوضها و جسرها و امثال آن از ابواب البر که مادام که اثر آن باقی باشد هدیهٔ ثواب بروح بانی آن و اصل است بیت

هر که خیری کرد چون محمل بدان عالم کشید	روح او را هر زمان فیض دگر خواهد رسید

و هر عاقل هوشیار که بصیقل انابت زنگ غفلت از آئینهٔ خاطر بزداید بداند که جاه و دنیا و مال و متاع آن در صدد زوال و انتقال ست هر آئینه این معنی را در خواهد یافت که حاصل از آیندگان و روندگان این سرای فانی جز بیادگاری باقی نخواهد ماند و هر عمارت عالی و موضع شریف که از طبقات ملوک و امرا

ل بنا نهادن ۱۲ ل عبادت گاهین ۱۲ ل خانقاهین ۱۲ ل رجوع بخدا ۱۲

واركان دولت وتوانگران هر مملكت واقع شده اثر آن بر جرائد روزگار وصفحات
ادوار ليل ونهار ثبت ومسطور است ونام ايشان نزد هر ارباب عقل ونقل بلكه
پيش اكثر اصاغر واكابر عالم معروف ومشهور

بیت

چون نمی ماند جهان بی قرار	نام نيكو به كه ماند يادگار

خصوصاً رقم مبانی خير بهيچ نوع از الواح ايام محو نمی شود وحديث بقاع خير كه
از متقدمان واقع شده بتسلسل وعنعنه بسمع متاخران ميرسد اِنَّ آثارنا تدلُّ علينا

فر كسری نماند قصهٔ ايوان او بماند	نعمان برفت وذكر خورنق هنوز هست

بزرگان گفته اند كه چون همای توفيق وتائيد از ايشان ولدينا مزيد سايه دولت
بر فرق كامگاری فگند وباز بلند پرواز مواهب ربانی از فضای فيض جاودانی
جلوهٔ مساعدت فرموده بر ساعد سعادتمندی آرام گيرد لائق حال آنست كه
صحائف احوال خود بارقام اِن احسنتم احسنتم لانفسكم بيارايد وزاد سفر آخرت را از
تقديم خيرات ومبرات وترتيب باقيات صالحات كه عبارت از خير عام وصدقهٔ
جاريه است مهيا كند تا ذكر نعم وشكر كرم او باطراف واكناف عالم رسيده در هر زمانی
بر هر زبانی ثنا وآفرين او جاری باشد

فرد

برين رواق زبرجد نوشته اند بزر	كه جز نكوئی اهل كرم نخواهد ماند

ودر حديث آمده كه چون آدمی بمنزل آخرت رود همه عملها از و منقطع گردد الا سه چيز
يكی صدقهٔ جاريه دوم عملی كه بدان نفع گيرند سوم فرزند صالح كه اورا دعای خير كنند

۱ خردان ۱۲ ۲ بزرگان ۱۲ ۳ مقرر آثار ہمارے دلالت کرتے ہیں ہم پر ۱۲ ۴ نام کو شکے ۱۲ ۵ اور ہمارے پاس زیادہ ہے ۶ کشادگی ۱۲ ۷ اگر نیکی کروگے تو نیکی کروگے اپنے لئے ۱۲

صدقهٔ جاریه عبارت از بقعهٔ خیر باشد که مردم بدان منتفع شوند چون مسجد و مدرسه
و خانقاه و پل و رباط و حوض و مانند آن پس از والیان خطهٔ سلطنت و تخت نشینان
بارگاه خلافت چنان زیبد که معمار همت ایشان اولاً در تعمیر مساجد و تاسیس معابد
کما اشارت اِنَّمَا یَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰہِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰہِ در شان آن واقع شده سعی نمایند
چه در حدیث آمده که هر که برای خدا مسجدی بنا کند حق سبحانه برای او خانهٔ در بهشت
بنا کند و مساجد کهنه نیز تجدید کردن همین حکم دارد و بعد از عمارت مسجد امام و مؤذن
تعیین باید فرمود و اسباب معیشت ایشان مهیا باید ساخت تا از روی فراغت
بهم خود قیام توانند نمود و بجهت طلب قوت از اقامت این امر باز نمانند و دیگر
مدارس مرتفع بنا باید کرد و مدرسان افادت نصاب و علما و فضلای افاضت
انتساب معین باید ساخت تا نشر علوم شرعیه نمایند و برکات ثواب آن بروزگار
دولت ایشان رسد و دیگر خوانق پاکیزه و صفا جهت صافی دلان ولایت پناه و
صوفیان صفیهٔ صفوت انتمای اَلَآ اِنَّ اَوْلِیَاءَ اللّٰہِ ترتیب باید داد تا طالبان
حقائق و صادقان دقائق بیامن انفاس شریفهٔ ایشان بمقاصد و مطالب
برسند و آثار انوار اوقات و احوال ایشان ضمیمهٔ سعادت صوری و معنوی گردد
و وظائف و ادرارات ارباب مدرسه و خانقاه نیز معین باید کرد تا طلبه از مطالعهٔ
علوم و درویشان از اذکار و اوراد خود باز نمانند و دیگر احداث زاویه‌ها که دران
برای فقیران و محتاجان راتبهٔ چاشت و شام ازخلزرونان مرتب و مهیا باشد

۱ نہین بنا تا مسجدین اللہ کی مگر جو ایمان لایا خدا پر ۱۲ ۲ از نو بنا کردن ۱۲ ۳ یعنی فائدہ بخشنے مین پورے ۱۲
۴ ہان البتہ نہ خوف ہے اولیا اللہ کو اور نہ وہ غمگین ہوتے ہین ۱۲

موجب جمعیت خاطر و صفای باطن میشود دیگر ابداع دار الشفا و تعیین طبیب حاذق
مشفق و ترتیب ادویه و اشربه و اغذیه و انچه ضروری باشد وسیلهٔ صحت و سلامت
و رابطهٔ عافیت و کرامت میگردد دیگر ساختن رباطهای مرتبه باستحکام تمام که ملجای
مسافران ستم رسیده و پناه غریبان محنت کشیده باشد ثمرهٔ بسیار و نتیجهٔ بیشمار دارد
دیگر بستن قنطرها بر آبهای تند و بسیار که مسافران را مرور بران سهل و آسان باشد
بغایت پسندیده است چه در اخبار آمده که هر که پلی بنا کند بر راهی تا مسلمانان
بران بگذرند خدای عز و جل گذشتن صراط بروی آسان گرداند دیگر عمارت
حوضهای بزرگ و حفر چاهها و راهها و محلها که آب کمی میکند سبب ایمنی باشد از
تشنگی قیامت و منقولست که یکی از صحابه بحضرت رسالت پناه صلوات الله
علیه و آله عرض کرد که میخواهم که از برای روح مادر خود خیری کنم و صدقه بدهم
مرا در ان چه میفرمایند حضرت فرمود که بهترین تصدق آب ست آن صحابی چاهی
بخرید و بر مسلمانان وقف کرد و ثواب آن بروح مادر خود بخشید دیگر تعمیر مشاهد مبارکه
و ترویج مزارات متبرکه سبب آن میشود که ارواح مقدسهٔ آسودگان آن مزارات
ممد روزگار سعادت آثار عامر و مروج گردند و از جملهٔ خیرات کلیه آنست که موقوفات
بقاع خیر و ابواب البر را از دست مستأکله و متغلبان انتزاع نموده بمردم امین و
متدین سپارند و محصول آن را به ارباب وظائف و اصحاب استحقاق چنانچه
شرط واقف باشد برسانند و بر اعمال وقف عمال پاکیزه و با دیانت و نیکو
معاش تعیین نمایند و بران نیز اعتماد نفرموده بهر چند وقت تفحص امور مباشرت

[illegible]

لہ وہ اللہ سے گریز کرنے والا ایک کام پر عمل کرنے والے کی مانند ہے ۱۲

صفت آدمیان را و خصوصاً اشراف و انجاد (بزرگان ۱۲) ایشان را به از جود و سخا نیست بیت

شرف مرد بجود است و کرامت بسجود[1]	هر که این هر دو ندارد عدمش به ز وجود

در خبر آمده که سخا درختیست در بهشت و بحقیقت نهالیست بر کنار جویبار خوشنودی حق سبحانه تعالی رسته و شاخ او در سرافرازی با علی علیین پیوسته شگوفهٔ او نیکنامی دنیاست و میوهٔ او کرامت و فضیلت عقبی بیت

این سخا شاخیست در باغ بهشت	وای او کین شاخ را از کف بهشت (نگذاشت ۱۲)

از حکیمی پرسیدند که عیبی که مجموع هنرها بدو مخفی ماند چیست جواب داد که بخل باز سوال کردند که هنری که همه عیبها را بپوشد کدام است گفت سخا فرد

هنر سخاست دگر جمله دست افزارند	اگر ترا بهر انگشت خویش صد هنر است

ولیقین بباید دانست که تا مال را از قید امساک مطلق نگردانند توسن مفاخر و معالی بقید در نیاید مثنوی

تجربه کردم ز هر اندیشهٔ	نیست نکوتر ز سخا پیشهٔ
خاص ز بهر کرم آمد درم	برگذر ز قافیه اینک کرم

اسکندر را از ارسطو پرسید که سعادت دین و دنیا در چه چیز است گفت در جود و کرم اما سعادت دین آنست که حق سبحانه میفرماید مَن جَاءَ بِالحَسَنَةِ فَلَهُ عَشرُ اَمثَالِهَا. که یک حسنه بیارد او را ده حسنه کرامت[2] نظم

آنکه ترا توشهٔ ره میدهد	از تو یکی خواهد و ده میدهد

۱ یعنی بعبادت ۱۲ ۲ جو کوئی ایک نیکی لائے اُسکو دس گنی جزا ہے مثل اُسکے ۱۲

بهتر ازین مایه ستانیت نیست	سود کن آخر که زیانیت نیست

اما سعادت دنیا آنست که مرغ دل خلق را که الانسان عبید الاحسان بکرم صید
توان کرد چون دل که سلطان ست در قید کسی افتاد قالب بتبعیت قلب در دام
می افتد و چون کریم مالک الرقاب جمیع شد ابواب سعادت برو کشاده و اسباب
مرادات برای او آماده شود در اخبار آمده که خسرو پرویز را سپه سالاری بود به
لشکرکشی و دشمن کشی معروف و مذکور و بمتانت رای و قوت عزم در اطراف مملکت
موصوف و مشهور مقرب ملک و عمدهٔ ممالک بود روزی خسرو پرویز از صواب دید
او عدل مینمودی بیت

ازو تازه بُد گلشن خسروی	ببازوی او پشت دولت قوی

قضا را صاحب خبران بسمع ملک رسانیدند که سپه سالار شما از جادهٔ فرمان
برداری انحراف خواهد ورزید و سبیل عناد و عصیان و طریق سرکشی و طغیان
مسلوک خواهد داشت پیش از انکه صورت از قوة بفعل آید بتدارک آن اشتغال
باید نمود فرد

علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد	دریغ سود ندارد چو رفت کار از دست

خسرو ازین خبر اندیشه مند شد و گفت اگر او عنان عزیمت از روی مخالفت بطرفی
از اطراف مملکت بگرداند بسیاری از اعیان لشکر و سران سپاه با او راه موافقت
پیش گیرند و یکین که از آوازهٔ باغی شدن او قصوری در ارکان ملک پدید آید
و از دبدبهٔ طاغی گشتن او فتوری بقواعد سلطنت راه یابد بیت

طغیان کرنے والا ۱۲

سلہ آدمی بندے احسان کے ہین ۱۲ سلہ صحت گذرنا ۱۲

مبادا برآرد به بیداد سر ... که در ملک پیدا شود شور و شر

پس با خواص دولت و مشیران مملکت درین باب مشاورت فرمود رای همگنان
بران متفق شد که او را بند باید کرد خسرو بر حسن تدبیر ایشان آفرین کرد روزی دیگر
آن امیر را طلب کرده بموضعی بالاتر از معهود او بنشاند و ذکر محامد و مفاخر و سیر
ستوده و جبلتهای پسندیده او بر زبان راند و از نفایس و خزائن و نقود و دفائن
خویش زیاده از استحقاق وی عطا فرمود مشیران نیکو رای که صلاح و صواب در بند
کردن او دیده بودند در محل فرصت عرضه داشتند که سبب تخلف از مقرر عزیمت
همایون چه بود شاه تبسم فرموده گفت من رای شما را اختلاف نکردم و از عزم خود
انحراف نورزیدم شما گفته بودید که او را بند باید کرد من خواستم که او را محکم ترین بندی
مقید سازم هیچ قیدی قوی تر از بند احسان ندیدم و دیگر تامل کردم که محل هر قید
عضوی معین ست و بندی که بر یک عضو افتد پیداست که چه نوع بندی باشد
خواستم که بند بر دلش نهم که دل سلطان ست و اعضا و جوارح خدم و حشم اویند و
چون دل بقیدی مقید گردد هرآئنه تمام اعضا و جوارح که تبع اویند بسته گردند و دیگر
بند آهنین بر سر عضو که نهند بسوهان سوده گردد و بند کرم و احسان که بر دل نهند
بهیچ چیز فرسوده نگردد و در امثال آمده که مرغ وحشی را بدام مقید توان کرد و آدمی
را باحسان و انعام مثنوی

کرم پیشه کن کادمی زاده صید ... باحسان توان کرد وحشی بقید
عدو را بالطاف گردن ببند ... که نتوان بریدن به تیغ آن کمند

پس اسپان تازی و تبرکات حجازی جهت سلطان روم فرستاد و رسول را نیز از
تحفهای آن دیار بهره مند ساخته بخوبتر وجهی روانه کرد چون ایلچی آمد قیصر از
فحوای حال خبر یافت و صفت انصاف پیش آورده گفت که آئین مروت و قاعدهٔ
مضمون ۱۲
فتوت حاتم را مسلم است قطعه

توان گفت کامروز نبود بعالم	جز او شهریار دیار مروت
ز روی جوانمردی و مهربانی	بر او ختم شد کار و بار فتوت

دیگر حاتم من پادشاهی بود صفت کرم و سخاوت برو غالب و خصلت احسان و
مروت برو مستولی همواره موائد انعام او برای خاص و عام نهاده فوائد اکرامش
غالب ۱۲ دستارخوانها ۱۲
بجهت محتاجان و درماندگان آماده بیت

چو دست جود برگشادی	ز عالم رسم خواهش برفتادی

میخواست که جز نام کرم او بر زبانها مذکور نشود و غیر از صفت جود و سخای او در اطراف
عالم مشهور نگردد و بدین سبب هر که در پیش او صفت حاتم کردی آتش غضبش اشتعال
نموده با ایذای وی مشغول گشتی و گفتی حاتم مردی صحرانشین است و از جملهٔ رعیت
شعله زنی ۱۲
ولایت من نه او را رتبهٔ مملکت داری و نه منصب فرمان روائی نه قوت جهانگیری
و نه بازوی کشورکشائی شعر

نه او را خزانه است و نی تخت و تاج	نه باجش کسی میدهد نی خراج

پیداست که از دست او چه می آید و باسپ و شتر و گوسفندی چند که دارد چه مقدار
کرم نماید من آنچه در سالی حاصل حاتم باشد در روزی بسائل میدهم و صد بار بر خوان

او در یک چاشت پیش مهمان می نهم مصرع ببین تفاوت ره از کجاست تا بکجا
القصه ملک یمن روزی جشنی عظیم ساخته بود و طرح دعوتی پادشاهانه انداخته تمام روز
چون آفتاب بزر بخشی مشغول بود و مانند ابر بگوهر فشانی اشتغال می نمود ناگاه در اثنای
این حال بیت

وگر کس ثنا گفت آغاز کرد	در ذکر حاتم کسے باز کرد

ملک ازان برنجید و عرق حسدش در حرکت آمده با خود اندیشه کرد هیچ گونه زبان اهل
زمان از ذکر حاتم خاموش نیست و صنعت نکوکاری و مهمانداری او بر دل مردمان
فراموش نی پس همان بهتر که بدستیارے ملاح فکر کشتی عمر او را در غرقاب فنا افگنم و
بمددگاری استاد اندیشه رقم نام او را از لوح زندگانی محو کنم بیت

به نیکی نخواهد شدن نام من	که تا هست حاتم در ایام من

در پای تخت او عیاری پیشه بود که برای یک درم صد خون ناحق را میان بر بستی
و بامید اندک فائده شیشهٔ دل بسیار کسان را بسنگ جفا بشکستی بیت

چو زلف خوبرویان فتنه انگیز	چو چشم نازنینان بود خونریز

القصه شاه یمن او را طلبیده بمواعید خسروانه مستظهر ساخته بران آورد که خود را
بقبیلهٔ بنی طے رساند و بهر حیله که داند و بهر شعبده که تواند حاتم را نیست و نابود
گرداند عیار متعهد قتل حاتم شده متوجه قبیلهٔ طے گشت و بعد از مدتی بدان
منزل رسید با جوانی خوش خوی نیکوروی که سیمای بزرگی از جبههٔ او تابان و
فر فرخندگی در ناصیهٔ او درخشان بود ملاقات کرد جوان از روی مهربانی و

غریب نباشد که حاتم را بمن نمائی و در قتل او شرط مددگاری بجا آری تا من از عهدهٔ عهدی که کرده ام بیرون آمده باشم و بدولت تو از مواعید شاه یمن بهره مند گردم جوان این سخنان را استماع نموده بیت

بخندید و گفتا که حاتم منم ۔ سر اینک جدا کن به تیغ از تنم

ای مهمان برخیز و پیش از آنکه متعلقان من خبردار گردند سر من بردار و سر خود گیر تا مقصود شاه یمن حاصل و مراد تو نیز میسر گردد بیت

چو حاتم بآزادگی سر نهاد ۔ جوان را برآمد خروش از نهاد

عیار فی الحال پیش حاتم بر زمین افتاد و بوسه بر دست و پای وی بداد و میگفت نظم

اگر من گلی بر وجودت زنم ۔ نه مردم که در کیش مردان زنم
دو چشمش ببوسید و در بر گرفت ۔ وز آنجا طریق یمن بر گرفت

حاتم اسباب راه او از زاد و راحله تهیه نموده او را تسییل کرد و عیار پیشه بعد از قطع راه چون پیش پادشاه آمد صورت حال بعرض رسانید ملک یمن از روی کرم طبعی منصف شد و از راه آزادگی و جوانمردی معترف گشت که کرمی درین مرتبه هیچکس از عالمیان نیست و سخاوتی بدین مثابه مقدور هیچیک از آدمیان نه بیت

هست جوانمرد درم صد هزار ۔ کار چو با جان فتد آنجاست کار

در کتاب جواهر الاماره آورده که چون حاتم وفات کرد و او را دفن کردند قضا را قبر او در محلی واقع شد که ممر سیل بود و وقتی از اوقات باران عظیم بارید و سیل هائل بیاید و نزدیک بود که قبر حاتم ویران گردد پسرش خواست که قالب او را بموضعی دیگر که از ین آفت امین باشد

ہرگز روی رہائی ندارد وگویا اشارت سید عالم صلی اللہ علیہ وسلم درین عبارت کہ سید القوم[1]
خادمہم بدین معنی ست کہ ہرگاہ کسی را بخدمت تواضع نمودے دل او صید تو گشت و در
دام محبت تو مقید شد پس او محکوم تو و تو مخدوم او باشی و او صید تو و تو صیاد او شوی نظم

تواضع میدہد از روشنائی	بسے بیگانگان را آشنائی
تواضع ہر کہ دارد سر فراز ست	بروئے او در اقبال باز ست

تواضع آنست کہ کسی مقدار خود را از مقدار دیگری کمتر بیند پس عزت و حرمت خود
برطرف نہادہ دیگران را عزیز و محترم سازد و ازین معنی کسی اجتناب می نماید کہ شرف
ذات و علو قدر او در معرض اشتباہ ماندہ باشد فاما آنکہ فی نفس الامر بزرگ قدر و
عالی مرتبہ ست او از تواضع نترسد زیرا کہ تواضع از بزرگی و جلالت او ہیچ کم نکند بلکہ
نباہت[2] و شوکت او نزدیک خالق و خلائق مے افزاید بیت

تواضع زگردن فرازان نکوست	گدا گر تواضع کند خوی اوست

و ازینجا معلوم میشود کہ کبر از خصائص ناقصان و سقطان[3] ست و غرض ایشان
پوشیدن نقصان خویش اما بحقیقت قبائح خود را ظاہر میگرداند چہ کبر آدمی را خوار
و بیمقدار سازد نظم

تا توانی بگرد کبر مگرد	متکبر برے ز کبر نخورد
گر تو بے ۔ و بیریا باشے	خاص درگاہ کبریا باشے

و تواضع از ہمہ زیبا می نماید و از اہل دولت زیباتر زیرا کہ پیرایۂ بزرگی تواضع ست

۱؎ سردار قوم کا خادم ان کا ہے ۱۲ ۲؎ بتقدیم نون بر موحدہ بلندی ۱۲ ۳؎ افتادگان ۱۲

او کردم

اگرچه ما بدان روزگاریم	ولیکن نیکوان را دوست داریم
چه باشد گر بدان را در قیامت	به نیکان بخشد از راه کرامت

آورده اند که یکی از ملوک به دیدن درویشی رفت آن درویش فی الحال سجده بجای آورد وزیر شاه پرسید که این چه سجده بود گفت سجدهٔ شکر دیگر باره پرسید که برای چه شکر کردی گفت خدای را سپاس کردم برای آنکه سلطان را نزد من آورد و مرا پیش سلطان نبرد که آمدن شاهان نزد درویشان عبادت است و رفتن درویشان بدرگاه شاهان معصیت پس چون سلطان را طاعتی حاصل شد و معصیتی از من صادر نگشت محل شکرگزاری و سپاسداری باشد مثنوی

اگر دم زد درویش پرسی زنی	ز رفعت قدم فوق کرسی نهی
کسی کاستعانت بدرویش برد	اگر بر فریدون زد از پیش برد

باب بیست و سوم در امانت و دیانت

علمای دین و عرفای[1] صاحب یقین چنین گفته اند که امانت رکنی اعظم است از خصال حمیده و دیانت اصلی محکم از اخلاق پسندیده بنیاد ایمان با امانت تمام گردد چنانکه فرموده اند لَا اِیمَانَ[2] لِمَن لَا اَمَانَةَ لَهٗ قاعدهٔ شرع بحفظ قواعد دیانت نظام[3] پذیرد مثنوی

شرع که بنیاد صیانت نهاد (حفاظت ۱۲)	قاعدهٔ دین بدیانت نهاد

[1] شناسندگان ۱۲ [2] نہیں ہے ایمان جسکو امانت نہیں ہے ۱۲ [3] آرا[illegible] ۱۲

در دولت ار میل دیانت بود	از شر بردو نرخ امانت بود

هر کرداری و گفتاری که دران نگری و در هر دیدنی و شنیدنی که اطراف آن را
تامل کنی حدی با مانت دارد و حدی بخیانت چون کسی دران امانت نگاه ندارد
خیانت کرده باشد و هر چه خدای به بنده داده امانت ست که در آن خیانت روا
نیست مثلاً دیده امانتی ست که بدان در آثار قدرت نگرند و گوش امانتی که بدان
سخن حق استماع کنند و زبان امانتی که بدان ذکر خدا گویند و دست امانتی که
بدان نفع بخلق خدا رسانند و علی هذا چون کسی دیده بنظر حرام بکشاید و گوش بر
استماع اقوال ناشایست نهد و بزبان بهتان و دروغ گوید و دست بآزار مسلمانان
بکشاید هر آئینه در امانت الٰهی خیانت کرده باشد و نهی ربانی که فرمود یا ایها
الذین آمنوا لا تخونوا الله می شنوده باشد مثنوی

ای شده زایمان و امانت بری	دین تو فارغ ز دیانت گری
ترس نداری که فنائیت هست	شرم نداری که خدائیت هست

و سلاطین را بعد از محافظت این امانتها حفظ امانت دیگر لازم ست یعنی ملاحظهٔ
حال رعایا که ودایع حضرت خالق البرایا اند اگر در محافظت ایشان تقصیرے
رود و قصوری با رکان امانت راه یابد حکما گفته اند اگر پادشاهے عاملی ظالم را
بعمل فرستد و مهم رعیت بجباری و ستمگاری حواله کند علامت خیانت ست در
حق رعیت چه ستمگاره را بر ضعفا و عجزه مستولی ساختن چنان باشد که شبانے
گوسپندان بگرگ دادن نظم

تو ترا تصدیع دادم انچه دربارهٔ تو از کرم و احسان شنیده بودم مصرع چون بدیدم هزار چندانی * اکنون میروم برمن حکمی فرمای که برای تو چه تحفه فرستم وچه هدیهٔ ترتیب نمایم میزبان گفت ای خواجه بدولت تو همه اسباب مهیاست چون پردهٔ حشمت ازمیان برخاست و رسم تکلف برطرف شد مرا میل انگور تازه است اگر شما را باغی برند یا برای شما برسم تبرک بیارند قدری برای من بفرستید نوشیروان گفت درباغ تو انگور بسیار دیدم چرا ازان نخوردی گفت اے خواجه پادشاه ما مردی ظالم و غافل ست پرواے رعیت ندارد انگورهای مردم رسیده و کسی تعیین نمیکند که حزر گیرد و مردم بی ملاحظه حزر انگور میخورند و من محروم جهت آنکه حق او درین باغ هست و هنوز حزر نکرده اند اگر انگور بخورم خیانت کرده باشم و در مذهب من خیانت و بی دیانتی حرام ست چون غوره پدید آید درباغ ببندم و مهر کنم و نگذارم که هیچ آفریده درانجا رود تا وقتیکه پادشاه عُشر خود بگیرد انگه من دست بانگور کنم نوشیروان که این حکایت شنید بگریست و گفت که آن پادشاه ظالم و غافل منم و بسبب دیانت تو از خواب غفلت بیدار شدم پس طریق عدل پیش گرفت و آن مرد را معزز و منظم ساخت قطعه

از دیانت کارے یابد نظام	وز امانت مرد کامل مے شود
بے تکلف از تدین خلق را	دولت دارین حاصل مے شود

در اخبار آمده که پسر امیر بلخ روزی بتماشا بیرون آمده بود گذرش بر دیوار بستے افتاد نگاه کرد پیرے دید زناری برمیان بسته و بیلے در دست گرفته درخت می نشاند

له حرف تقدیم را از نسخه محو بر زانے عمل انداز کردن ۱۲

نسخه شست ۱۲

امیرزاده گفت ای پیر درختی که از میوهٔ آن نخواهی خورد چرا می نشانی پیر گفت
دیگران کاشتند ما میخوریم ما نیز می کاریم تا دیگران بخورند و شاید که ما نیز بخوریم امیرزاده
جوانی نورسیده و مغرور بود بطلاق سوگند خورد که تو از میوهٔ این باغ نخواهی خورد این
بگفت و بگذشت پیر پرسید که این چه کس بود گفتند پسر امیر بلخ بعد از مدتی امیرزاده
بتماشا سوار شده با کوکبهٔ خود میراند بباغی رسید بغایت دلکشا و روضهٔ دید بسیار
خوش هوا

نظم

درختانش همه بالا کشیده	برایشان میوه های خوش رسیده
ز بالای درختان سرافراز	نواخوان گشته مرغان خوش آواز

امیرزاده را آن باغ بسیار خوش آمد عنان باز کشید و از مرکب پیاده شد و در باغ
در آمد پیری دید زنار بند که در آن باغ می گشت چون امیرزاده را دید نشناخت و
امیرزاده نیز او را ندانست پیر طبقی از میوه های چیده و لطیف پیش آورد امیرزاده
آغاز خوردن کرد در اثنای میوه خوردن قدری بدست پیر داد که تو هم بخور و با ما
اتفاق نمای پیر آن میوه را به یکی از ملازمان او که ایستاده بودند داد و گفت مرا
ازین میوه نشاید خوردن امیرزاده پرسید که چرا گفت بجهت آنکه وقتی من این درختان
را می نشاندم پسر امیر بلخ بدینجا رسید و مرا در نشاندن درخت سرزنش کرد که عمری
گذرانیده و بلب گور رسیده چه املی دور و دراز داری که درین سن درخت میکاری که بعد
از چند سال دیگر را میوهٔ آن خواهد رسید من سخن او را جواب گفتم و او بطلاق سوگند
خورد که از میوهٔ این باغ نخوری من از حرمت آنکه شاید زنده و کدخدا باشد میوهٔ

این بلغ نمی خورم تا طلاق واقع نشود و من از عہدۂ دیانت بیرون آمدہ باشم جوان گفت ای پیر آن امیرزادہ منم و آن سوگند من خوردہ بودم از بہر این دیانت کہ ورزیدی وزارت خود را بتو تفویض کردم و در ہیچ مہم بی مشاورت تو شروع نخواہم نمود پیر زمانے سر در پیش افگندہ تاملی کرد پس از آن سر برآورد و گفت قبول کردم اما پادشاہ مسلمان و وزیر گبر روا نباشد پس زنار ببرید و کلمۂ شہادت بر زبان راند و ببرکت دیانت بدولت اسلام رسید بیت

گر علو قدر خواہی از دیانت رخ متاب	با تو گفتم گفتنی واللہ اعلم بالصواب

باب بیست و چہارم در وفا بعہد

وفا کار جوانمردان صاحب کمال ست و حسن عہد از خصال بزرگان ستودہ حال نخسارۂ ہر عہدی کہ آرایش از خال وفا یابد مرغ دل ہیچکس گردن از رشتۂ دام محبت او بر نتابد حق سبحانہ فرمود کہ یٰاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْٓا اَوْفُوْا بِالْعُقُوْدِ[1] یعنی ای مومنان وفا کنید بعہدہا کہ با یکدیگر می بندید و جای دیگر میگوید قولہ تعالیٰ وَاَوْفُوْا بِعَھْدِیْٓ اُوْفِ بِعَھْدِکُمْ[2] یعنی وفا کنید بعہدی کہ با من بندید تا وفا کنم بعہد شما یعنی جزای خیر در عوض آن بشما دہم و در حدیث آمدہ کہ لَا دِیْنَ لِمَنْ لَا عَھْدَ لَہٗ[3] کمال دین داری نیست کسی را کہ رعایت عہد نکند بیت

نیست بر مردم صاحب نظر	خدمتی از عہد پسندیدہ تر

روزی حضرت اسماعیل علی نبینا و علیہ السلام با دوستی ہمراہ افتاد آن دوست

[1] اے مومنو پورا کرو بندھے ہوئے عہدون کو ۱۲ [2] اور پورے کرو میرے عہد پورے کرونگا مین تمھارے عہد [3] نہین ہے دین جسکو کہ عہد نہین ہے ۱۲

بدر خانه خود رسید اسماعیل را گفت من همراهی ترا دوست میدارم وعده کن با من
که درین موضع بنشینی تا من بخانه درون روم و مهمی دارم بسازم و فی الحال بیرون آیم
اسماعیل وعده کرد و آنجا بنشست آنمرد که بخانه درآمد او را مهمی کلی افتاد و آن وعده خود
و اسمعیل فراموش کرده به چارهٔ کار خود مشغول شد و خانهٔ او راهی دیگر داشت از انجا
بیرون رفت بعد از سه روز بدان موضع رسید اسماعیل را دید بر در خانه نشسته گفت
ای ثمر شجرهٔ خلت وای بسر پدر رملت اینجا چه نشسته گفت از ان وقت که مرا بوعدهٔ
اینجا نشانده نشسته ام و دیدهٔ انتظار بر راه معاودت تو نهاده گفت چون من
نیامدم تو چرا نرفتی گفت وعده کرده بودم روا نداشتم که خلاف کنم و اگر تو تنها تو
نمی آمدی من اینجا می نشستم و از این کوی نمی رفتم لاجرم حق سبحانه در کلام خود او را
بدین نوع صفت کرده انه کان صادق الوعد یعنی او پیغامبر راست وعده و درست

عهد بود بیت

از عهدهٔ عهد اگر برون آید مرد	از هر چه گمان بری فزون آید مرد

بعد از آنکه وفا بعهد خلق پسندیده است هر آینه بعهد خدا پسندیده تر باشد
در حکایات الصالحین آمده که خواجه غلامی داشت پارسا و خدا ترس ناگاه
این خواجه بیمار شد عهد کرد با خدای که اگر ازین بیماری خلاص شود این غلام آزاد
کند حق سبحانه او را شفا داد خواجه دل در غلام بسته بود او را آزاد نکرد و دیگر باره
بیمار شد غلام را گفت برو و طبیب را بیار تا مرا علاج کند غلام بیرون رفت و در
آمد خواجه گفت طبیب کو غلام گفت طبیب میگوید که او مخالفت من میکند و بدانچه

میگوید وفائی کند من او را علاج نمیکنم خواجه متنبه شد و ... ای غلام طبیب را
بگوی که از مخالفت باز گشتم و از نقض عهد توبه کردم و بعد ازین مصرع گر سر برود
از سر پیمان نروم * غلام گفت ای خواجه طبیب میگوید اگر تو صفت وفا پیش
آری ما نیز شربت شفا ارزانی داریم خواجه غلام را آزاد کرد و در حال شفا یافت

بیت اگر بعهد محبت وفا کنی با حق	ز روی لطف و کرامت وفا کند با تو

آورده اند پادشاهی را مهمی صعب پیش آمد عهد کرد که اگر خدا مهم مرا بدلخواه
من بسازد هر نقدیکه در خزانه دارم بر فقرا و مساکین قسمت نمایم حق سبحانه مهم
او بر وجه خوبی کفایت کرد پادشاه خواست که بعهد خود وفا کند خازن را طلبید
و فرمود تا نقود خزانه را حساب کند بعد از حساب مبلغی کلی بر آمد امرا و ارکان
دولت گفتند ای ملک این مقدار مال به درویشان نشاید داد که لشکر بی برگ
و نوا مانند پادشاه گفت که من عهد کرده ام که این همه با اهل استحقاق رسانم
ارکان دولت گفتند که علما نیز برینند که ملازمان ملوک بحکم والعاملین علیها از
جمله اهل استحقاق اند ملک درین قضیه متحیر شده بر غرفه نشسته بود که ناگاه دیوانه
در گذر آمد فرمود که آن دیوانه را طلبید تا درین باب با او مشاورت کنیم دیوانه
را آواز دادند ملک گفت ای دیوانه من عهدی و شرطی با خدا بسته بودم که چون
مهم مرا بسازد هر نقدی که دارم در راه او تصدق کنم این زمان مهم کفایت شد
مال و نقد بسیارست امرا باتفاق آن راضی نمیشوند و علما سپاهیان را استحقاق
ثابت میکنند تو چه میگوئی دیوانه گفت ای ملک در آن وقت که این عهد کردی که

[illegible]

ما از خرمی و تماشا باز می مانی * وعدهٔ خود را خلاف نمی توانم کرد گفتند از تو هیچ
وعده نشنودیم گفت پادشاهی در حد ذات خود وعده ایست و ذمهٔ پادشاه
لازم است که بدین وعده وفا کند و وفا آنست که داد مظلوم از ظالم بستاند و هر که
بدین طریقه نرود خلاف وعده کرده باشد مصرع خلاف وعده نیاید
ز اهل دین و دیانت * پادشاهی از حکیمی پرسید که مرد را کدام صفت عزیز
میگرداند گفت بوعده وفا کردن و یکی از فضایل حسن عهد آنست که بقای جهان
بدان بازبسته است زیرا که مدار عالم بر سلطنت است و مدار سلطنت بر لشکر و
ملوک عالم خزائن خود را بر حشم و لشکریان امید صرف میکنند که بهنگام خروج دشمن
وفا نمایند اگر رسم وفا برافتد بر هیچکس از سپاهیان اعتماد نماند و ارکان ملک
خلل پذیر شود و دیگر در سودا و معامله و زراعات و تجارات بسی عقود و عهود
واقع است که اگر بوفا نرسد نسق و نظام جهان محو و نابود گردد پس از طریق وفا روی
بر نباید تافت و بصحبت وفادار آن باید شتافت

مثنوی

میل بسی کن که وفایت کند	جان هدف تیر بلایت کند
بهر چنین دوست که جانی بود	دوستی جان ز گرانی بود
جان که از و به جهان یار نیست	هیچ نیرزد چو وفادار نیست
یار توان یافت بگیتی بسی	لیک وفادار نیابی کسی
صحبت آن کن که بصدق و صفاست	دامن او گیر که ز اهل وفاست

در تاریخ ولایت خراسان مذکور است که دران وقت یعقوب لیث به نیشاپور

رسید محمد طاهر حاکم نیشاپور بود با او باغی شد و او شهر را محاصره کرد ارکان دولت
محمد طاهر همه به پنهانی کتابتها به یعقوب فرستادند و در اظهار خلوص و هواداری
مبالغها نمودند مگر ابراهیم حاجب که او هیچ کتابتی نکرد و کسی نفرستاده چون یعقوب
نیشاپور را بگرفت و رعایا و حشم را در ضبط ایالت خود در آورد ابراهیم حاجب را
طلبید و گفت چگونه بود که همه یاران تو کتابتها فرستادند و تو با ایشان موافقت
نکردی ابراهیم گفت ای ملک مرا با تو سابقهٔ معرفتی نبود که تجدید آن عهد کردمی و
از محمد طاهر نیز شکایتی نداشتم که طریق مخالفت او سپردمی و از خود رخصت آن نیافتم
که حق انعام و پرورش او را به شکستن عهد و پیمان برطرف نهادمی **فرد**

من نه آنم که سر از خط وفا بردارم	گرچه سازند جدا چون قلمم بند ز بند

یعقوب گفت تو لائق آنی که ترا تربیت کنند و مستحق آنکه مهم ترا تمشیت دهند **مصرع**
آفرین باد بر وفاداران * پس او را از جملهٔ آن مردم بقبول و اقبال اختصاص
داد و آنها را که بنفاق جانب ولی نعمت خود را فروگذاشته بودند بانواع عقوبات
و تعذیبات عرضهٔ تلف کرد **قطعه**

هر که حق نشناسد از وی امید ببر	کسی که نیست وفایش بدو مکن پیوند
ز حسن عهد بعالم اگر علم گردی	لوای رفعت تو بگذرد ز چرخ بلند

باب بیست و پنجم در صدق

راستی و رستگاری سبب ایمنی و رستگاریست **قطعه**

راستان رسته اند روز شمار	جهد کن تا از آن شمار شوی

رسید گفت ای امیر مرا مکش که بر تو حقی ثابت کرده ام گفت ترا بر من چه حق ست گفت
فلان دشمن تو ترا وقیعت میکرد و به نسبت تو سخنان فحش میگفت من او را منع کردم
و از دشنام تو باز داشتم حجاج گفت برین معنی گواهی داری گفت دارم و با سیری
دیگری اشارت کرد که او دران مجمع بود آن کس گفت آری راست میگوید من
شنودم که او آن کس را از آسیب غیبت تو منع میکرد حجاج گفت تو چرا با او
مشارکت نکردی و موافقت ننمودی در منع دشمن گفت من ترا دشمن میداشتم
بر من لازم نبود که طرف تو رعایت کردمی حجاج فرمود تا هر دو را آزاد کردند یکی را
بسبب حق وی و یکی را بجهت صدق وی و این مثل درمیان مردم پیدا شد که
اِنْ کَانَ اَلْکِذْبُ یُنْجِیْ فَالصِّدْقُ اَنْجٰی[1] اگر دروغ کسی را میرهاند راست رهاننده ترست

نظم راستی آنجا که علم بر زند	یاری حق دست بهم بر زند
راستی خویش نهان کس نکرد	بر سخن راست زیان کس نکرد
راستی آور که شوی رستگار	راستی از تو ظفر از کردگار
چون سخن راستی آری بجای	ناصر گفتار تو باشد خدای

و چنانچه کذب آبرو را می برد مزاح و هزل و طیبت[2] و لهو و لعب نیز مسقط عرض ست
خصوصاً از ارباب اختیار که بمزاح کردن ملازمان ایشان دلیر میشوند[3] و آبرو[4] و را
وقعی در دل ایشان نمی ماند و ممکن که چون با کسی مزاح کنند کینه در دل گیرد و بمرور[5]
زمان درصدد انتقام آید و ازان[6] صورت فتنها زاید و در روشنائی نامه مذکورست

نظم مکن فحش و دروغ[7] و هزل پیشه	مزن بر پای خود زنهار تیشه

لہ جھوٹ نجات دیتا ہے تو سچ بڑا نجات دینے والا ہے ۱۲

[2] خوش طبعی ۱۲ [3] کھیل کود ۱۲ [4] آبرو ۱۲ [5] گذرنا ۱۲ [6] ممکن ۱۲ [7] دروغ ۱۲

اگر شاهی برد هزل آبرویت	وگر ماهی کند چون خاک کویت

دیگر غیبت کردن از ذوی الاقتدار مناسب نمی نماید چه ایشان را قدرت آنست که بمواجهه هرکه خواهند و هرچه خواهند بگویند پس خود را در حساب اهل غیبت نباید داشت و ملازمان را هم از غیبت دیگران منع باید کردن که شامت غیبت بسیار مضرت آن در دنیا و آخرت بیشمار است نظم

غیبت کس تا بتوانی مگوی	زانکه ز غیبت برود آبروی
گوش منه بر لب غیبت گران	تا تو هم انباز نباشی در آن

باب بیست و ششم در انجاح حاجات

هرکه خواهد که حاجتهای او نزد خدای تعالی روا شود باید که بدانچه تواند حاجات خلق بر آرد و در حدیث آمده حق سبحانه تعالی یاری میدهد بنده خود را مادام که یاری میدهد بندگان او را بیت

اگر توقع بخشایش خدا داری	ز روی لطف و کرم بر شکستگان بخشای

در اخبار وارد است که هرکه انعام سبحانی روی بوی آورد و افضال سبحانی در حق او بسیار شود کثرت احتمال مؤنات محتاجان و ادای حقوق فروماندگان بروی لازم بود زیراکه وجوب استفاقهٔ اهل احتیاج بر قدر نعمت است هرچند نعمت اهل اختیار و اقتدار بیشتر باشد انجاح مرادات فقرا و روا کردن حاجات ضعفا بیشتر باید پس صاحب سعادتی که دولت سلطنت بدو ارزانی داشته باشد و لوای عظمت او را در عرصهٔ جهانداری و کامگاری برافراشته باید که مؤنت خلق را تحمل نماید و در

حالت قدرت قضای حاجت محتاجان را غنیمت شمرد و صورت مطلوب و چهرهٔ
مقصود هیچ مستحق را در نقاب تعویق و حجاب توقف روا ندارد و چون گل اقبال
در باغ دولت شگفته می یابد و شگوفهٔ مراد در چمن مملکت بر شاخسار ابهت جلوه گر
می بیند بر آوردن مرادات درماندگان را غنیمت بزرگ شمرد و رواکردن حاجات
محرومان و بیچارگان را دست آویز شفقت شناسد قطعه

امید خلق رواکن برمت که تو نیز	مقررست که با خود امیدها داری
بده مراد فقیران بلطف تا بدهد	مرادها که تو از حضرت خدا داری

و در حدیث آمده که شادی بدل مومنان رسانیدن برابر عمل آدمیان و پریان است
پس شرط سلطنت آن باشد که پیوسته منتظر حاجات محتاجان بود و دل ایشان
را برواکردن حاجات شاد سازد تا ثوابی بدین عظمت از وی فوت نشود سکندر
ذوالقرنین روزی تا شب در مجلس حکومت نشسته بود و هیچ کس بدو رفع حاجتی
نکرد چون وقت برخاستن شد ندمای خود را گفت که من امروز از حساب عمر
نشمارم یکی از ندما گفت روزی که در صحت و فراغت گذرد و در سلامت و کرامت
بشب رسد امور بر نهج مرام و مهمات بمراد و کام فراغت خاطر میسر و محصل باشد و
خزانهٔ معمور و سپاه مکمل اگر ملک امروز را از عمر حساب نکند پس کدام روز را در
شمار عمر توان آورد گفت روزی که از پادشاه راحتی بمظلومی نرسد و حاجت
محرومی روا نگردد نه از عمر توان شمرد قطعه

زعمر آنقدر بیش ناید بکار	که در نفع خلق خدا بگذرد

آورده اند که اردشیر بابک که از سلاطین روزگار و پادشاهان کامگار بود بفرمود
تا بر سه رقعه سه خط نوشتند و بیکی از غلامان خاصهٔ خود سپرد و گفت که چون در مجلس
حکم نشانهٔ تغییر مزاج بر ناشکیبائی من ظاهر گردد و اثر خشم و غضب در چشم و روی من
پدید آید پیش از آنکه حکم کنم یک رقعه بر من عرضه کن و اگر بینی که آتش خشم فرو ننشست
معاقب آن رقعهٔ دوم را بمد فرست و اگر احتیاج افتد رقعهٔ سوم را بنظر من در آر
مضمون رقعهٔ اول این بود که تامل کن و عنان ارادت در قبضهٔ نفس اماره منه که
تو مخلوقی و عاجزی و خالقی قوی هست که ترا هست کرده و فحوای رقعهٔ دوم اینکه
تانی پیش آر و بزیر دستان که ودیعت حضرت پروردگارند بشتاب کاری معامله
مکن و بر ایشان که مغلوب تو اند رحم کن تا آنکه بر تو غالب ست مکافات آنرا بر تو
رحمت کند و بر رقعهٔ سوم نوشته بود که درین حکم که خواهی کرد از شرع تجاوز مکن
و از انصاف در مگذر

مثنوی

توسن خود تند مساز آن چنان	کس نتوان باز کشیدن عنان
حکم چنان کن که ز روی نسق	راست بود حکم تو با حکم حق

و در تواریخ مسطور ست که چون احمد سامانی وفات یافت پسر او نصر هشت ساله
بود ارکان دولت سامانیه او را بر تخت نشاندند و خود از روی عدالت حکم میراندند
تا آن پسر بحد رشد رسید آغاز فرماندهی کرد و مملکت پدر را در حیز ضبط آورد و
انواع فضائل و اصناف مناقب او را حاصل بود اما از روی حداثت سن و
عدم تجربه و غرور سلطنت زود در خشم شدی و بی تامل حکم کردی و بگناه اندک

شتابندگی کن نه آهستگی	بکاری که عمر را دهی بستگی

باب بیست و هشتم در مشاورت و تدبیر

حضرت حق سبحانه حبیب خود را صلی الله علیه وسلم فرموده وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ یعنی مشاورت کن با اصحاب خود در هر کاری که واقع شود بزرگان گفته اند که حضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم با آنکه از همه خلق داناتر بود و بوحی الٰهی استظهار کلی داشت حق تعالی او را بمشاورت فرمود تا در میان امت سنتی شود بعد از وی چه در مشاورت فوائد بسیارست یکی آنکه کار را بصلاح و سداد نزدیک گرداند و دیگر آنکه کسی که بے مشاورت کاری کند اگر نیکو نیاید زبان طعن بر و بکشایند و اگر از مشورت آن کار را هیچ فائده و نتیجه نباشد باری او را معذور دارند دیگر آنکه ذهن شخصی واحد باطراف و جوانب مهم احاطه نمیتواند کرد چون جمعی باشند و ذهنها بر گمارند هر یک را چیزی بخاطر رسد و رای که صواب باشد بر همه ظاهر گردد پس بر اهل اختیار لازم ست که بر مقتضای لَا صَوَابَ مَعَ تَرْكِ الْمَشُورَةِ در هر کاری که پیش آید و در هر مهمی که روی نماید بے مشورت عقلا شروع نکنند و مشورت را در حل مشکلات حاکم عادل و ممیز شناسد و یقین داند که تدبیر چندین عقل از تدبیر یک عقل صائب تر و پر فائده تر خواهد بود مثنوی

مگر مذهب عقل را جا جدی	در مشورت را چرا بستهٔ
که رایان خیر من الواحدی	ز ارباب حکمت چنین گفته اند

سلہ اور مشورہ کر واُنسے کام مین ۱۲ سلہ درستی و آرا ستگی ۱۲ سلہ نہین ٹھیک بات ساتھ مشورہ چھوڑنے کے ۱۲ سلہ تمیز کرنے والا ۱۲ سلہ دو رائین بہتر ہین ایک سے ۱۲

وچون در حدوث[1] واقعات ووقوع حادثات از مشاورت گزیر نیست باید که مشاورت با اهل حکمت واصحاب تجربه ومردم دور اندیش وپیران عاقبت بین واقع شود که تدبیر این طائفه صائب ست وتتبع تدبیر صائب کردن واجب بهرام گور پسر خود را وصیت کرد که در امور ملک (پیروی) مشاورت کن باخردمندان که تدبیر باصواب چون صید بیست بدست یک کس نیاید واگر جمعی باشند از دست ایشان بیرون نرود وهر حادثهٔ صعب که پیش آید تا بتدبیر از پیش توان برد وبچیزی دیگر میل مکن که انچه بتدبیر میسر شود بشمشیر وتیر تیز (آسانی) میسر نباشد **فرد**

کار ها راست کند عاقل کامل بسخن	که بصد لشکر جرار میسر نشود

آورده اند که سلطان روم را با عزیز مصر مخالفت افتاد ولشکر کشیده قصد یکدیگر کردند ودر لشکر رومیان کسی بود[2] که هر صورت که حادث شدی عزیز مصر را ازان آگاه کردی وچون اخبار آن همه راست بود عزیز بر و اعتماد کرد واین سخن را بقیصر رسانیدند مطلقاً بدان التفات نکرد وبروی آنکس نیاورد تا مصاف نزدیک رسید قیصر او را بخواند وبمهمی در پیش خود مشغول ساخت ودر اثنای آن حال (یعنی اثنای) سران لشکر وامرای سپاه خود را طلبید وگفت امرای عزیز وخواص بارگاه او بمن نوشته اند وسوگند خورده که چون صف مصاف راست شود عزیز را دست وگردن بسته پیش من آرند شما دل فارغ دارید وبقوت تمام روی بکار آرید آن مرد چون سخن بشنید متحیر شد چون از مجلس بیرون آمد در حال این معنی را نوشته پیش عزیز فرستاد عزیز چون این حال معلوم کرد بترسید وتوقف کردن مصلحت ندید ومصاف ناکرده رو

[1] پیدا ہونا ۱۲

[2] درمیان این مردم واقع شدی

اورا خطبه[1] میکنند من نمیدانم که اورا بکدام دهم تو درین چه صواب می بینی گبر گفت
من مردی ام از اسلام بیگانه چه لائق مشورت شما ام که این سخن از من می پرسید عالم
گفت اگرچه تو از دین اسلام بیگانهٔ اما مردی امینی و بزرگان مبالغه کرده اند که با مردم
امین مشاورت باید کرد و در حدیث آمده المستشار مؤتمن[2] حالا هرچه تو خواهی گفت
من همی آن خواهم رفت گبر گفت در تزویج کفاءت[3] شرط است و کفاءت در مذهب
مسلمانان بدین و ملت می باشد و در روش ما با اصل و نسب و نزدیک اهل روزگار
بمال و جاه و اکنون تامل فرمای اگر بدین خود میروی دین اختیار کن اگر بسنت سلاطین
عمل میکنی نسب اعتبار نمای و اگر بر عادت اهل زمان مال و جاه طلب کن عالم را
این سخن عظیم خوش آمد و گفت دین بر همه غالب است و او را غلامی بود مبارک نام
بغایت عالم و متدین گفت هیچکس را از و دیندار تر نمی بینم دختر را بدو داد و بس
از مدتی خداوند تعالی او را فرزندی داد چون عبد الله مبارک که امام اهل اسلام
و زاهد زمانه و عارف یگانه بود فرد

رو مپیچ از مشورت زیرا که ارباب خرد	مشورت را پیشکار اهل دولت گفته اند

پس بر سلاطین لازم است که هر عقده که پیش آید بسر انگشت تدبیر اینده هر خللی
که از حوادث ایام بر آید بمیمنت مشاورت و معاضدت رای صائب تدارک
و تلافی آن نمایند نظم

برای لشکری را بشکنی پشت	بشمشیر از یکی تا صد توان کشت

[1] خواستگاری ۱۲ [2] جس سے مشورہ لیا جاوے امانتدار ہے ۱۲ [3] ہمتائی و ہمجنسی ۱۲

مشو مغرور عقل و دانش خویش	بنه آئینهٔ تدبیر در پیش
مدد خواه از خردمندان آگاه	که تا یابی سوی مقصود خود راه

و هم درین باب گفته اند قطعه

کار با بی مشاورت مکنی	تا دران سود بیکران بینی
ور چه آن بی مشاورت سازی	[illegible] میان گران زیان بینی

باب بیست و نهم در حزم و دور اندیشی

حزم اندیشه کردن ست در عاقبت امری موهوم و تخیل و احتراز نمودن بقدر امکان از خلل و زلل و این خصلت ارباب حکم و فرمان را خوبترین خصلت ست و از کلمات افراسیاب ست که هر که زرهٔ حزم در پوشد از تیر کید دشمن امین باشد و حزم حقیقة دور اندیشی و پیش بینی ست مرد عاقل چون علامت شر و فساد توهم کند فی الحال بتدارک آن مشغول گردد و جاهل تا در ورطهٔ بلا نیفتد متنبه نگردد و مثلاً چون خردمند بیند که کسی سنگ و آهن بر هم میزند تصور کند که آتشی ظاهر خواهد شد در اندیشه تدارک آن افتد و نادان تا در میان آتش نماند از سوزش آن خبر نیابد

مصرع پیش از وقوع واقعه در فکر خویش باش * بزرگی را پرسیدند که حزم چیست فرمود اصل حزم بدگمانی ست چنانچه در حدیث آمده الحزم سوء الظن حکیمی فرموده

[illegible] ان باش ... در فتنه ... در امان [illegible]

و در مثنوی معنوی مذکورست

مشو مغرور بر دانائی خویش

در میان آتش نماند از سوزش آن خبر نیابد

احتیاط و بدگمانی ست

حزم آن باشد که ظن بد بری	تا گریزی و شوی از بد بری

وکسی که بدین صفت غالب شد هر آینه برای موانع حوادث پیش از هجوم
نوائب از فکر صائب سدی محکم کند و راه آفات را قبل از ظهور وقائع برای روشن
دربند و در مصاحبت ابنای روزگار اعتماد نکند و در مرافقت و موافقت اخوان زمان
را زیاده وقعی ننهد و بر مافی الضمیر خود کسی را مجال اطلاع ندهد تا از شرارت مفسدان
و وقیعت حاسدان بسلامت بره رباعی

ای همره کاروان دین و دنیا طلبید	بی بدرقهٔ حزم بمنزل نرسید
آیینهٔ فکر را بزن صیقل حزم	تا روی مراد اندران بتوان دید

و ابراهیم امام [illegible] اول که صاحب الدعوة ابو مسلم را بخراسان میفرستاد وصیت
آخرش این بود که اگر میخواهی که کلمهٔ دعوت منتشی شود و مهم تو بموجب دلخواه پیش
رود هر که ترا شکی و تهمتی از و بدل رسد در هلاک او سعی نمای که یکی از حزم سلاطین
آنست که بر هر که بدگمان شوند او را از پیش بردارند و درین باب گفته اند فرد

هر که در دولت [illegible]	او را بسبک از میانه بردار

در تاریخ سلامی مذکورست که اسفار بن شیرویه بر قصد ری بسمنان نزول کرد
و او را باور داشتند که ابوجعفر سمنانی را هلاک کند ابوجعفر خبر یافت و برسید قلعهٔ محکم
داشت بدان قلعه متحصن شد چون اسفار ولایت ری را بحوزهٔ تسخیر در آورد دیلمی را
با سپاه گران بدان قلعه فرستاد هر چند خواستند که آن قلعه بگیرند میسر نشد آخر دیلمی
یکی را واسطه کرد که میان او و ابوجعفر طرح صلح افگند و تاکید صلح و مصلحت ملاقات دیدند

یعنی دعوت اسلام کرنے والا ۱۲

که ابوجعفر دیلمی را بقلعه برد و مهمانداری کند ابوجعفر ضیافتی ترتیب کرده دیلمی را طلبید
دیلمی با سران سپاه و دلیران لشکر خود مواضعه کرد که چون با ایشان بقلعه درآید اتفاق
کرده ابوجعفر را بکشند چون دیلمی بدر حصار رسید ابوجعفر حکم کرد که دیلمی تنها بحصار درآید (قرار داد ۱۲)
او تنها درآمد و مردم او بیرون ماندند ابوجعفر را عارضهٔ نقرس بود مجال حرکت نداشت
بر غرفه نشسته بود که دریچه های آن غرفه بخندق و صحرا بنظر درآمدی دیلمی را آنجا طلبید
و زمانی از نوع سخنان گفتند دیلمی در اثنای آن حالت ابوجعفر را گفت خلوت کن تا
سری از اسرار مملکت با تو بگویم ابوجعفر فرمود تا جمله خدم از آن غرفه برفتند جز غلامی
خردسال که حوائج ایشان مهیا کردی چون غرفه خلوت شد دیلمی در غرفه را در بست
و خنجر کشیده ابوجعفر را هلاک کرد و آن غلامک از ترس بیخود شده بود مجال دم زدن (حاجت ها ۱۲)
نداشت پس رسن باریک ابریشمین که در ساق موزه داشت بیرون کرده در موضعی
از آن دریچه ها محکم کرد و از غرفه به لب خندق فرود آمد و باشنا از خندق بگذشت و
بلشکرگاه خود آمد اگر ابوجعفر حزم ورزیدی و با او خلوت نکردی خصم را بر خود فرصت
ندادی و در ورطهٔ هلاک نیفتادی و در اخبار و آثار ازین حکایات بسیار است که بواسطهٔ
ترک حزم سر برباد داده اند و درهای فتنه برخود کشاده و اگر خردمند تامل کند داند که
هیچ حصار محکم‌تر از حزم و احتیاط نه و هیچ مهلکه مخوف‌تر از غفلت و تهاون نه

قطعه

بحزم کوش که این ره پر از خطرست | باحتیاط قدم نه که جای شور و شرست
همین که ابر ببارد چنان تصور کن | که سیل میرسد و خانهٔ تو بر گذرست
مباش غافل و از حزم برکرانه مشو | که حزم تیر بلای زمانه را سپرست

[margin notes:] له دور دکان نام ہے ۱۲ — که اسے ازین قسم ۱۲

کسیکه عاقبت اندیش و دوربین باشد	مقررست که از خود همیشه باخبرست
چو باخبر بود از خود مآل دولت او	علی الدوام بباغ مراد بارورست

باب سی ام در شجاعت

شجاعت از امهات فضایل ست و آن قوتیست متوسط میان جبن و تهور و بحکم
ان الله یحب الشجاع حق سبحانه مردم شجاع را دوست میدارد و در خبر آمده که تبرک
جوئید بدعای مردم شجاع که ایشان بپروردگار خود گمان نیکو دارند و مردم بددل
انکار نماید اعتماد بر کثرت جنود دارند و دلیران دل را تکیه بر فضل ذو المنن میکنند و
حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم بشجاعت نفس نفیس خود اشارت نموده
آنجا که فرموده رزقی تحت ظل رمحی یعنی روزی من در تحت سایهٔ نیزه منست و درین
تحریص ست بر ارتکاب کارزار و استعمال آلات جنگ در وقت حرب و پیکار قطعه

بشجاعت توان گرفت جهان	هر که بددل بود چه کار کند
وانکه جرأت نماید اندر کار	خویشتن را بزرگوار کند

خالد ولید که در لشکر اسلام بجرأت تمام معروف و موصوف بود در وقت رحلت
ازین عالم اشک حسرت از دیده می بارید میگفت واحسرتا که در چندین صف
مصاف شجاعت نمودم و چندین الم ضرب و طعن را تحمل کردم و حالا بر روی فراش
میمیرم چنانچه پیرزنان میمیرند و چون از اجل چاره نیست باری بایستی که جان
در بهای نیکنامی بدادمی و سعادت شهادت دریافتمی و هم. او ست که آنکه

۱ الله تعالی دوست رکھتا ہے دلاور کو ۱۲ ۲ روزی میری نیچے سائے نیزے میرے کے ہے ۱۲

بنا حکمت دان یا دوست کام زیستن نظم

مرگ در چشم هر که خوار بود	در شجاعت بزرگوار بود
هر که جان عزیز میدارد	با جهاندار شه چه کار بود

مرتضی علی علیه السلام بوقت کارزار خود را بر صف کفار زدی و هر جا که لشکر دشمن بیشتر بودے روی بدانجا آوردی و دلیرانه بمصاف در آمدی و ملاحظه حال خود نکردی یکے پرسید که ای امیر عجب جرأتی می نمائی و از حفظ احوال خود تغافل میفرمائی امیر گفت بیقین میدانم که اگر اجل رسیده است از قدر[1] حذر سود ندارد و اگر حکم فوت و فنا از دیوان قضا صادر نشده مرا این جرأت زیان نکند و درین باب فرموده اند

ای[2] یومی من الموت افر	یوم لا یقدر ام یوم قدر
یوم لا یقدر لا یاتی القضا	یوم قد قدر لا یغنی الحذر

وترجمه این بلغت فارسی این ست

دو روز حذر کردن از مرگ روا نیست	روزیکه قضا باشد و روزیکه قضا نیست
روزیکه قضا باشد وکوشش نکند سود	روزیکه قضا نیست در و مرگ روا نیست

حقیقت آنست که تا کسی از سر جان بر نخیزد و در روز مصاف کاری که از ان باز توان گفت از و بوقوع نتوان کرد فرد

تا تو دل در بند جان داری و جان در بند تن	مراد خویش یابی در کنار خویشتن

[1] اندازه خدا ۱۲ [2] دونون مین سے کس دن موت سے بھاگون مین جس دن مقدر نہین ہوئی یا جس دن مقدر ہوئی جس دن مقدر نہین ہوئی نہ آئیگی قضا جس دن مقرر ہوئی کام نہ آئیگا پرہیز ۱۲

آورده اند که وقتی لشکر حبشه بر ولایت یمن مستولی شدند و سیف ذی الیزن بضرورت
جلا گشته پناه با نوشیروان برده از و مدد طلبید نوشیروان بفرمود تا جمعی را از دزدان و
عیاران و اهل فتنه که در زندان بودند سلاح داده همراه او ساختند و ایشان هزار و
هشتصد تن بودند پس سیف ذی الیزن با آن مردان در کشتی نشست چون
بساحل رسید از کشتی بیرون آمدند سیف فرمود تا تمام کشتیها بشکستند و مجموع
طعامها را بریختند و گفت ای یاران در مملکت یمن در آمدیم و با دشمنان حرب
میباید کرد حالا شما در میان دو کار افتاده اید نیک تامل کنید که درین اوقات غالب
می باید شد یا کشته می باید گشت بضرورت آن گروه دل از جان برگرفته مردانه بکار
در آمدند و آن مردم اندک بر بسیاری از لشکر حبشه غلبه کردند پس مرد کارزار باید
که ترس را بخود راه ندهد که رستم دستان گفته است که هزار زخم بر من آید دوست
دارم از آنکه بر بستر بیماری همچو پیرزنان بمیرم بیت

(نام پدر رستم)

مرا نام باید که تن مرگ راست	بنام نکو گر بمیرم رواست

و هر که از سلاطین جرأت و شجاعت بیشتر بوده و در محل شدائد پای مردی زیاده
نموده زودتر بمنزل مقصود رسیده و چهرهٔ مراد در آئینهٔ عزیمت خویش بموجب دلخواه
دیده آورده اند که چون کار یعقوب لیث بالا گرفت داعیه کرد که خراسان
بحوزهٔ تصرف و تسخیر در آید روزی عزیمت حربی کرده بود و امرای لشکر بر
در بارگاه جمع شده یعقوب سلاح تمام پوشیده بربام بر آمد منجمان ارتفاع گرفته
گفتند حالا طالع وقت نحوست دارد [illegible] در توقف دارید که هشت ساعت

سازہا آواز عود ملائم ترست دیگری بیان کرد که برای ندیمے محافل جوانان خوبصورت
زیبا سیرت لائق تر چون نوبت بیعقوب رسید گفتند تو ہم سخن بگوی گفت خوبترین
لباسہا زرہ است و بہترین تاجہا خود و خوشترین منزلہا معرکۂ حرب و زیباترین
شرابہا خون دشمنان و لطیف ترین سایہا سایۂ نیزہ و ظریف ترین آوازہا
صہیل (آواز) اسپان کحیثم (ہمہ) پوشیده و گرامی ترین ندیمان مردان کارے و مبارزان کارزاری
و در اشعار امیر المومنین علی علیه السلام آمده قطعه

السَّیفُ وَالخَنجَرُ رَیحَانُنَا	أُفٍّ عَلَی النَّرجِسِ وَالآسِ
شَرَابُنَا مِن دَمِ أَعدَائِنَا	وَکَاسُنَا جُمجُمَةُ الرَّاسِ

و ترجمۂ این دو بیت بفارسی اینست قطعه

گل و ریحان ما تیغ ست و خنجر	بکار ما نیاید نرگس و آس
شراب ماست خون دشمن ما	اساس کلۂ او بہترین کاس

پس طالب ملک باید که نوک سنان آبدارش چون شب (دزدان) تردآن برای جوہر جان
نقب در خزانۂ سینۂ دشمن زند و شمشیر زہر بارش مانند سرہنگان عیار پیشه
بقصد گوہر رمح مہر سر از درج بدن خصم بر دارد و پادشاه که خود دلیر باشد
لشکر او را جرأت بیفزاید و پادشاه بیدل را دولت عالمگیری میسر نشود و در
نصائح الملوک آورده اند ہر پیرے که او را خرد نیست ہمچون چشمه ایست که آب ندارد
و جوانے که او را ادب نیست چون بوستانی ست که گل ندارد و درویشی که او را معرفت
(خداشناسی ۱۲)

ـلـه تیغ و خنجر ریحان ہمارے ہین اُف ہے نرگس اور آس پر شراب ہماری دشمنون کے خون سے ہے اور پیالہ ہمارا کلہ سر کا ۱۲

نیست چون دیده ایست که نور ندارد و عالمی که او را تقوی نیست چون اسپی ست که لجام ندارد و توانگری که او را احسان نیست چون درختی ست که میوه ندارد و صاحب جمالی که او را حیا نیست چون طعامی ست که نمک ندارد و سلطانی که او را عدل نیست چون ابری ست که باران ندارد و عالمگیری که او را شجاعت نیست چون بازرگانی که مایه ندارد آورده اند که یکی از سلاطین عرب را روزی با دشمنی اتفاق محاربت افتاد چون هر دو لشکر صف کشیدند امرای دولت ملک عرب را گفتند ای ملک مهم حرب از دو بیرون نیست یا نصرت ست یا هزیمت اگر بحکم قضا و قدر شکستی بر لشکر ما افتد ترا کجا جوئیم گفت که بگریزیم هر که مرا جوید از رعایت پروردگار محروم باد لیکن اگر غلبهٔ خصم را باشد مرا در میدان زیر سم اسپان طلبید یعنی غالب شوم یا کشته

[پرہیزگاری ۱۲] [لڑائی ۱۲]

بیت

یا برآنم بچرخ گردنده	یا شوم زیر پا سر افکنده

آورده اند که دران حرب شمشیر میزد و بر لشکر خصم حمله می برد تا وقتیکه آفتاب به نصف النهار رسید و حرارت بر دل مبارزان غلبه کرد و لبها از تشنگی خشک شد و غبار کارزار بر رخسارها نشست یکی از خواص غلامان سلطانی عرب با ظرفی آب بر عقب ملک می تاخت تا نزدیک وی رسید گفت یا ایها الملک تشنه شده باشی زمانی توقف فرمای تا قدری آب بیاشامی ملک گفت تیغ آبدار من از من تشنه ترست بخدای که تا او از خون دشمن سیراب نشود من تشنگی خود را تسکین ندهم و بواسطهٔ این عزیمت درست و جرأت تمام و شجاعت کامل حق سبحانه

[ای پادشاه ۱۲]

او را بر دشمن ظفر بخشید بیت

کسی را که ایزد کند یاوری	که یارد که با وی کند داوری

[توانند ۱۲] [حاکمی ۱۲]

از اسکندر ذوالقرنین پرسیدند که نشان پادشاه دلیر چیست گفت آنکه نپرسد که دشمن چند است بلکه تفحص کند که کجاست و هر آئینه چنین سرداری نظم

چو شمشیر هندی بگیرد بدست	بصف اعادی در آرد شکست
بگرز گران سنگ و شمشیر تیز	روان در جهان افگند رستخیز

[دشمنان ۱۲] [قیامت ۱۲]

نوشیروان از بزرجمهر پرسید که شجاعت چیست گفت قوت دل گفت چرا قوت دست نمیگوئی گفت اگر دل قوی نیست قوت در دست نمی ماند و من شنوده ام که یکی از مبارزان عرب پیر شده بود و با وجود ضعف پیری قوت دل داشت روزی میخواست که سوار شود دو کس بازوی او گرفتند تا سوار شد بی ادبی آغاز طعنه زدن کرد که ازین کس چه کار آید که دو کس باید که او را سوار کنند شجاعت او چه خواهد بود پیر سخن او بشنود گفت ای دو کس باید که او را سوار کنند اما هزار کس باید که او را فرود آرند نوشیروان سخن حکیم را مسلم داشت و فرمود که راست گفتی قوت دست تابع قوت دل است فرد

آدمی را قوت دست از دل است	هر که او را دل قوی بازو قوی

در وقتیکه سکندر بعزیمت تسخیر اقالیم عالم سوار میشد ارسطو را طلبید و گفت ای حکیم درین میدان که قدم نهاده ام و این مهم را که پیش گرفته ام هر آئینه مرا دوستان و دشمنان پدید آیند با هر یک از ایشان چگونه معاش کنم گفت ای ملک اصل

[زندگی ۱۲]

که قصد همت بلند و مطمح نظر نهمت ارجمندش باشد اقبال و سعادت بطریق استعجال
عزم موافقت و موافقت حشم عالی فرمایند **قطعه**

هر کجا عزم جهانگیرش گران سازد رکاب	فتح و نصرت ابلق جانب سبک گردد عنان
رمح دولت پرورش املاک و ملت در پناه	تیغ نصرت گسترش را دین و دولت در ضمان

و عساکر نصرت مآثرش را بروزگار زار چون آتش حمله گذارند و در میدان جنگ
از روی ثبات و درنگ چون کوه البرز نا پایدار **مثنوی**

یکایک تیغ زن چون نرگس یار	سراسر صف شکن چون زلف دلدار
ولایت گیر چون حسن حبیبان	غبار انگیز چون جور رقیبان
همه چون شعلهای عشق جانسوز	همه چون غمزهٔ دلبر جگر دوز
همه چون چشم خوبان فتنه انگیز	همه چون هجر مرد انداز و خونریز

حق سبحانه ظل ظلیل عاطفت آنحضرت را بر مفارق ملازمان مخلد و مستدام دارا د
سایه دراز ۱۲
بحرمته مخلص عباده الامجاد

باب سی و یکم در غیرت

غیرت نگاهداشت چیزیست که انسان را صیانت آن لازم باشد و در تدبیر مهمات و تاکید سیاسات سلاطین را ازین صفت چاره نیست هم در امور ملت و هم در مهام مملکت زیرا که غیرت دو نوع ست غیرت دین و غیرت دنیا و رعایت هر دو ضروری ست اما غیرت دین آنست که در تمشیت امر معروف و نهی منکر سعی نماید

۱ جای اندازه ۱۲ ۲ بحرمت خلاصه بندگان بزرگ ۱۲ ۳ حکم اچھے کام کا ۱۲ ۴ ممانعت برے کام کی ۱۲

و ملازمان حضرت و رعایای مملکت خود را بطاعت فرماید و از معاصی و مناہی منع کند
و در حدیث آمده که ہر که از شما منکری بیند یعنی آنچه مخالف شریعت باشد باید که
آن را تغییر دہد بدست یعنی بدر رو یا بشمشیر چنانچه بمقتضای شرع باشد و این مرتبه
اہل اختیار و اقتدار ست پس اگر بدست نتواند که دفع کند بزبان منع فرماید اول
بنصیحت و اگر منزجر نشود بعنف و سختی سخن گوید و این مرتبه اہل علم و ارباب زہد
و ورع ست و اگر بزبان منع میسر نشود بدل آن را دشمن دارد و این مرتبه ضعفا ست
از عوام الناس و بعضے از علما تتمهٔ این حدیث برین وجه آورده اند که لیس وراء
ذلک الاسلام یعنی ہر که در منع کردن بدست و زبان عاجز گردد و بدل آنرا دشمن
ندارد آن را از مسلمانی نصیبے نیست قطعه

نہی منکر بدست باید کرد	ور میسر نباشدت این کار
بزبان منع کن وگر نتوان	در دل خویش می کنش انکار

و ہر سلطانی که در اقامت حدود شرع و اجرای احکام دین کوشد نائب حق ظل الله
باشد و چون پادشاه را بواسطهٔ کثرت مہمات ملکی بجزئیات این امر رسیدن متعذر ست
ہر آئنه محتسبان در مملکت خود نصب باید کرد و محتسب باید که در اسلام صلیب بود و در
حمیت دین پروری غالب باشد و بصفت عفت و پرہیزگاری و امانت و راستی
و کم طمعی آراسته بود و ہر چه کند برای تقویت دین کند و از غرض و ریا و دور از دواعی
نفس و ہوا بر طرف باشد تا قول او در دلہا تاثیر کند فرد

له زجر قبول کرنے والا ۱۲ سله پرہیزگاری ۱۲ سله نہین ہے سوائے اسکے اسلام ۱۲ [illegible] حساب لینے والے ۱۲ شه پارسائی ۱۲

سخن که آن ز غرض پاک و از طمع خالیست | اگر بسنگ بگوئی دران اثر دارد

آورده اند که شیخ ابو الحسن نوری قدس سره عادتی داشت که هرگاه منکری دیدی ازان منع کردی واگرچه دران خوف قتل بودی روزی برکنار دجله بجهت طهارت میرفت زورقی دید سی خم سر بمهر دروی نهاده بود و بر هر یک نوشته که لطیف شیخ ازان عجب داشت در کشتی مبایعات و تجارات چیزی که لطیف نام داشته باشد نشنیده بود از ملاح سوال کرد که درین خمها چیست ملاح گفت تو مرد درویشی با اینها چه کار داری برو در پی مهم خود باش شغف شیخ بدانستن آن زیادت شد ملاح را گفت البته میخواهم که بدانم که درین خمها چیست و چه جنس ست ملاح گفت ای درویش فضول درین خمها خمر ست و برای معتضد خلیفه آورده اند شیخ نگاه کرد چوبی گران دران زورق افتاده بود ملاح را گفت آن چوب را بدست من ده ملاح در خشم شد شاگرد خود را گفت آن چوب را بدست او ده تا به بینیم که چه خواهد کرد شاگرد چوب را بدست شیخ داد شیخ آن چوب را بدست مبارک گرفته یک یک خم را می شکست و ملاح از ترس میلرزید و فریاد میکرد تا یونس افلح که شحنهٔ بغداد بود باکسان خود برسید و شیخ را گرفته نزد خلیفه برد و صورت حال تقریر کرد و معتضد بغایت جباری غیور بود و ستمگار که بشیر سیاست شیر کردی اهل بغداد و دیدند که شیخ را پیش معتضد می برند بغایت اندوهناک شدند و شک نکردند درانکه فی الحال شیخ را شهید خواهد کرد اما چون شیخ را در آوردند معتضد بر کرسی آهنین نشسته بود و گرزی هم از آهن بدست گرفته و جامهٔ سرخ پوشیده و این علامت قهر و سیاست

۱ پاک کیا جائے بھید اسکا ۱۲ ۲ جمع مبایعت باہم خرید و فروخت ۱۲ ۳ مشغولی ۱۲

عہ کشادہ و دندان سفید ۱۲

او بود بانگ بر شیخ زد که کیستی که چنین گستاخی میکنی فرمود که من محتسبم گفت بامر که
احتساب میکنی گفت بامر خدا و رسول گفت ترا که محتسب ساخته گفت آنکه ترا پادشاهی
حساب لینا ۱۲
داده معتضد ساعتی سر در پیش افگند پس سر برآورد و گفت تراچه بران داشت که این
خمها را شکستی جواب داد که شفقت در حق تو و حق رعیت تو گفت در حق من چگونه
گفت منکری را که تو در ازالهٔ آن تقصیر روا داشتی آن را از تو منع کردم و ترا از گرفتاری
قیامت خلاص دادم گفت در حق رعیت من چگونه گفت چنانچه بارتکاب تو محرمات
را مردم بر معاصی دلیر میگردند چون تو از حرام باز ایستی دیگران دلیری نتوانند کرد
گناہان ۱۲
چه عامهٔ خلق در صلاح و سداد تابع پادشاه اند اگر او را بر نهج صلاح بینند همه
طریق صلاح پیش گیرند و ثواب آن همه بدیوان وی راجع گردد و اگر از و فساد مشاهده
گرانی و گناہ ۱۲
نمایند ایشان نیز در فسق و فجور کوشند و بزه و وبال آن همه بدو باز گردد پس در حق تو
مهربانی کردم و هم در حق رعیت تو و غرضی نداشتم درین عمل مگر خوشنودی حق عز و جل
معتضد بگریه درآمد و گفت این کار ترا زیبنده است بعد ازین هر منکری که بینی تغیر کن و
حکم کردم که هیچ کس ترا منع نکند و از فحوای این حدیث معلوم میشود که چون محتسب
حقانی باشد هیچ آفتی بوی نرسد نظم

آن یکی با پیر خود گفتا که من	نهی منکر میکنم اندر زمن
لیک می ترسم که از اهل حسد	آفتی در روزگار من رسد
گفت اگر این کار بهر حق کنی	از بلاهای دو عالم ایمنی

اما غیرت دنیاست نوع ست اول نسبت با اشباه و اقران دوم نسبت با خاصهٔ خود
امثال ۱۲

سوم نسبت با عموم خلق اما انچه نسبت با امثال خودست چنان باشد که تفوق خواهد بر ایشان بمرتبهٔ که هیچکدام را برو سرفرازی نرسد و بحسب جاه و صولت و قدر و شوکت و حشمت و عظمت و اقتدار و اُبهت از همه بیش باشد و هر آئنه ظهور این غیرت و وفور این حمیت کارهای کلی کشاید و مهمات حسب المراد برآید و این از خصائص اهل همت است و هر چند همت بلندتر باشد غلبهٔ این غیرت بیشتر بود آورده اند که یکی از اولاد سلاطین حکیمی را پرسید که من میخواهم که از اخوان و اقران خود برسر آیم و گوی دولت از میدان اختیار بچوگان اقتدار بربایم مرا از اسباب این کار چه چیز بدست باید آورد حکیم گفت ای ملکزاده هیچ شی مر اکتساب دولت را به از همت و غیرت نیست

نظم کسی کو ز غیرت برافراخت تیغ	سر تیغ را بگذراند ز میغ
ز غیرت بدست آیدش نام و ننگ	ز غیرت مراد خود آرد بچنگ
چنین گفت آن مرد بیدار بخت	که از غیرت آید بکف تاج و تخت

اما غیرتی که نسبت بخاصهٔ خودست آن چنان باشد که خواص حرم خود را از چشم نامحرم پوشیده دارد و ایشان را در محافظت حدود عصمت و عفت مبالغه نماید و هر چه رعایت آن شرعاً و عرفاً لازم باشد ایشان را بران معتاد سازد تا برکت آن اهالی رعیت نیز بصلاح موصوف و از فساد دور باشند و بزرگی در وصیت یکی از پردگیان حرم خود فرموده است مثنوی

عصمتیان را بمقام جلال	جلوه حرام است مگر با حلال
دیده بهر روے نباید گشاد	پای بهر کوے نباید نهاد

این همه آفت که به تن می‌رسد / از نظر توبه شکن می‌رسد
دیده فروپوش چو دُر در صدف / تا نشوی تیر بلا را هدف
هر که بجز جفت حلالت بود / رخ منما ور همه خالت بود

اما غیرت به نسبت عموم خلق چنانست که غیرتی که بر مخدرات حرم سلطنت دارد نسبت
با حرم همه مسلمانان بجای آرد و نگذارد که از ملازمان درگاه عالم پناه بدنامی بخاندان
مردم باناموس رسد و در استکشاف گناه مسلمانان سعی ننماید و عیوب رعایای
مملکت خود بقدر امکان پوشیده دارد که در حدیث آمده که هر که عیب مسلمانی بپوشد خدای
عز و جل عیوب او را بپوشد و در روایتی هست که گناهان او را در دنیا و آخرت پوشیده دارد

فرد مثلی هست که اُستُر سَتَرَ اللّٰهُ عَلَیک / پردهٔ کس ندری کس ندرد پردهٔ تو

و حمیت همان غیرتست در حمایت حال خود و کمال غیرت آنست که چون کسی پناه
بوی آرد و او را زنهار داده بحصن حمایت خود در آورد تا ممکن باشد زینهار دادهٔ خود را
ضائع نگذارد و در عرب دستور بوده و حالا هم در ولایت حجاز هست که چون کسی در
سایهٔ دیوار یا ظلال خیام ایشان در آمدی او را جوار دادندی بی آنکه بزبان زینهار
خواستی و زینهاری خود را بدست کسی باز ندادندی و بسیار مال درین کار صرف
کردندی بلکه خونها ریخته شدی و از سر این کار در نگذشتندی و بعضی جانوران نیز
که بجیرهٔ ایشان پناه آوردی یا بچراگاه ایشان در آمدی حمایت کردندی آورده اند که
بهرام گور وقتی در دیار عرب با نعمان منذری بود و نعمان او را بامر پدرش یزدجرد تربیت
میفرمود روزی در شکار قصد آهوی کرد و آهو از پیش او در رسیده هر طرف میگریخت

وبهرام از عقب او می تاخت هوا گرم شد و آهو از تشنگی بطاقت گشته بکنار قبیلهٔ رسید و بخیمهٔ عربی قبیصه نام در آمد اعرابی او را بگرفت و برسنی به بست و متعاقب او بهرام بدر خیمه رسید تیر بر کمان نهاد و نعره زد که ای صاحب خانه شکار من اینجا آمد بیرون آر قبیصه ندانست که کیست گفت ای سوار زیبا روی مروت نباشد که جانوری که پناه بدین خیمه آورده باشد بدست کسی باز دهم تا بکشد بهرام درشتی آغاز کرد قبیصه گفت سخن دراز مکن تا این تیر که در کمان داری بر سینه من نزنی و مرا نکشی دست تصرف تو بگردن این آهو نرسد و آن دم مرا بکشی مردم قبیلهٔ من ترا بجبت و جوی آهو نخواهند گذاشت بر جان خود رحم کن و از سر این آهو در گذر و اگر تو قصه داری این اسپ تازی نژاد را که بر در این خیمه بسته است با زین و لجام مطلا بتو دادم سوار شو و اسپ خود را جنیبت ساز و بمقام خود باز گرد بهرام را این حمایت خوش آمد و باسپ او التفات ننموده عنان بگردانید و بموکب خود پیوست و آن روز که تاج سلطنت بر فرق همت او نهادند و عجم طوق فرمان او در گردن اطاعت افگندند بهرام قبیصه را طلبید و تربیت کرد و او را در عرب مجیر الغزلان لقب کردند یعنی پناه دهندهٔ آهوان و حمایت کنندهٔ ایشان نظم

کسی را که آری بزنهار خویش	نگه دار اندازهٔ کار خویش
بر دے حمایت از و وا مگیر	بر دا نگے کار از و در پذیر
یکے قطره آرد بدریا پناه	ز صد رصدف سازدش تکیه گاه
بصد تربیت نامدارش کند	یکے گوهر شاهوارش کند

عہ پناہ دینے والا ہرنوں کا ۱۲

در نشاندن	باب سی و دوم در سیاست

و آن ضبط کردن ست و بر نسق بداشتن و سیاست دو نوع ست یکی سیاست نفس
خود و یکی سیاست غیر خود و امّا سیاست نفس برفع اخلاق ذمیمه ست و کسب
اوصاف حمیده و سیاست غیر دو قسم ست یکی سیاست خواص و مقربان درگاه
و ضبط و نسق ایشان دوم سیاست عوام و رعایا و قسم اول در باب چهلم مذکور
خواهد شد امّا قسم دوم بران وجه ست که بدان و بدفعلان را باید که پیوسته ترسان و
هراسان دارد و نیکان و نیک کرداران را امیدوار سازد و از ابوزرجمهر پرسیدند
که کدام پادشاه بزرگوار ترست گفت آنکه بیگناهان از وی ایمن باشند و گناهگاران
ترسان و [illegible] تیغ برق نشانش با گریهٔ ستمگاران مدبر مقترن باشد و بارقهٔ نسیم
فیض رسانش با باران انعام بر درویشان مستحق مقارن بود نقل ست که هوشنگ
ملک میگفته که رحمتی ام از خدای بر نیکان و مصلحان و خشم خدایم بر بدان و مفسدان
نیش قهرم با نوش لطف در آمیخته ست و زهر هیبتم با شکر رحمت تالیف شده فرد

آن را بدوستان دهم این را بدشمنان	تریاق و زهر هر دو مرا در خزانه هست

حکما گفته اند مدار اردوی عالم بر سیاست ست و [illegible] جهان کون و فساد نامزد
کرده اند اگر ضبط سیاست نباشد مهمات جهان بر نسق نماند و اگر قانون تادیب و تعذیب
نبود کار رها روی بتباهی نهد قطعه

بی سیاست خلل پذیر بود	از سیاست نظام یابد ملک
از سیاسات ناگزیر بود	نسق کارهای عالم را

اگرچه عروس لا ملک الا بالعدل[1] دلپذیرست اما او را از پیرایهٔ لا عدل الا بالسیاسة[2]
چاره نیست هر پادشاه که از مقتضای آفة الریاسة ضعف السیاسة[3] بیخبر بود بزودی
ارکان مملکتش تزلزل (جنبش ۱۲) پذیرد و اساس سلطنتش خلل یابد چه زینت ملک و ملت و مصلحت
دین و دولت در سیاست ست قطعه

تیغ سیاست ست که رخسار ملک را	سازد جهان فروز و درخشان چو آفتاب
معماری سیاست اگر نی مدد کند	گردد جهان ز سیل جفا و ستم خراب

بی قاعدهٔ شریعت هیچ حق در مرکز خود قرار نگیرد و بی ضابطهٔ سیاست کار شرع
و دین نظام نپذیرد پس سیاست ملوک مقوی شرع باشد و احکام شرع مروج (رونق دینے والی ۱۲)
ملک قطعه

سرسبزی نهال سعادت بباغ دهر	بی چشمه سار شرع مطهر طمع مدار
لیکن زلال چشمهٔ دین کی شود روان	بی سایهٔ سیاست شاهان کامگار

و فی نفس الامر مدار ملت بر دست و قرار مملکت از دست [illegible]

گر تیغ سیاست (در حقیقت ۱۲) سلاطین نبود	در عالم خاک از [illegible] نخورد [illegible]

و در حدیث آمده که اگر پادشاه نبودی آدمیان بعضی بعضی را بخوردندی یعنی [illegible]
و نابود ساختندی مملکت را جز بسیاست ضبط نتوان کرد و فتنه را جز بسکون و
سیاست آرام نتوان داد آورده اند که یکی از خلفا به منبر برآمد تیغی کشیده و
مصحف بر دست گرفته پس در اثنای خطبه گفت ای مردمان نیکو شما را ازین است

[1] نہیں ہے ملک مگر ساتھ عدل کے ۱۲ [2] نہیں ہے عدل مگر ساتھ سیاست کے ۱۲ [3] آفت ریاست کی سستی سیاست کی ہے ۱۲

یعنی مصحف و بیان شما جز بدین راست نشوند یعنی شمشیر قطعه

سیاست آتشے باشد که آنرا	زهر بد سگالان برفروزند
چو ایشان بیفروزند آتش ظلم	همان بهتر که ایشان را بسوزند

طمغاج خان بادشاهی بوده است بزرگ معمار سیاستش عرصهٔ مملکت را معمور ساخته و شمشیر سیاستش بنیاد بیداد و ستمگاری از شهر و ولایت برانداخته قطعه

تاخت از بیم قهر او فتنه	زان سو نیستی بصد فرسنگ
رفت از صیقل سیاست او	زنگ ظلم از رخ جهان و رنگ

روزی یکی از زنود و اوباش گلدستهٔ بخدمت او آورد سلطان بستد و گفت از کجا آوردهٔ گفت از گلزارها بر چیده ام گفت گلزارها ملک تو بوده گفت نه گفت از مالکش خریدهٔ گفت نی درین شهر گل نخرند و بسیار بی قیمت باشد سلطان تامل فرموده گفت هر که بی دستوری کسے در باغ او رود و گل بچیند میتواند نیز که بے اذن او میوه باز کند و ازین عملها صورتهای دیگر نیز متصور است حکم کرد تا دستش ببرند اکابر شفاعت کردند تا یک انگشتش ببریدند و طمغاج خان پیوسته رندان و بیباکان را میکشتی روزی این جماعت بر دروازهٔ شهر نوشتند که ما آن گیاهیم که هر چند سر زنند بیشتر شویم این خبر بسلطان رسید فرمود تا در پهلوے آن خط نوشتند که ما نیز باغبانیم منتظر ایستاده که هر چند سر بر زنند از بیخ بر کنیم فرد

هر خار که سر بر زند از گلشن ملک	فی الحال سرش بتیغ بر باید داشت

گویند که هرمز بن نوشیروان عدل خود را با سیاست اقتران داده بود و لطف خود را

باقهر انضمام فرموده نیکان را بنواختی و بدان را رسوا ساختی.

زده سیاست او راه کاروان ستم	کشیده مرحمتش خوان عدل در عالم

وقتی رکابدار او در باغی رفت و یک خوشه انگور بی اجازت باغبان باز کرد باغبان
اسپ او بگرفت و گفت مرا خشنود کن و الا نزد شاه هرمز از دست تو تظلم کنم غلام
چیزی بوی میداد و او راضی نمیشد القصه هزار دینار بدو داد از هیبت سیاست هرمز
و حکما گفته اند سلطنت بمثابهٔ نهال ست و سیاست بمنزلهٔ آب پس لازم ست بیخ
درخت سلطنت را بآب سیاست تازه داشتن تا ثمرهٔ امن و امان حاصل آید نظم

خوش آن شهریاریکه از روی دانش	تامل کند در کتاب سیاست
سر تیغ او گلشن سلطنت را	تر و تازه دارد بآب سیاست

و باید دانست که سیاست بموقع آنست که دربارهٔ جمعی واقع شود که استحقاق آن
داشته باشد و آن گروهی اند آزار پیشه و بداندیشه که چون مار و کژدم ضرر
ایشان بخاص و عام و خرد و بزرگ رسد یکی از سلاطین حکیمی را پرسید که از آدمیان
مستحق سیاست کیانند گفت هیچ آدمی استحقاق سیاست ندارد بلی سیاست
بر سباع و هوام باید کرد یعنی درندگان و گزندگان بادشاه گفت معنی این سخن را
روشن گردان گفت ای ملک از مخلوقات جمعی اند که خیر محض اند و محض خیر و از ایشان
همه نفع رسد و ضرر نی و ایشان مانند ملائکه اند و بعضی دیگر آنکه ایشان محض شر اند و
شر محض چون گرگ و پلنگ و مار و کژدم و از ایشان همه ضرر رسد و نفع نی پس از
آدمیان هر که بر خوی و خصلت فرشتگان ست فضل نوع انسان ست و هر که

بیت باقل توان کرد صلاح کار	ازان بیش کز کف رود اختیار

وبسیار بوده که سلاطین در شب بلباس مجهول می گشته اند وتفحص احوال رعیت ومملکت میکرده چه بسیاری اخبار باشد که مقربان درگاه سلطنت نشنوند واگر بسمع ایشان رسد بجهت مصلحت خود یا ملاحظهٔ وقت وزمان بپادشاه نگویند یا نتوانند گفت و از حضرت داؤد علی نبینا وعلیه السلام منقول ست که شبها جامه بدل کردی و در شهر و بازار گشتی بصورت مردم غریب برآمده واز هر کس چیزی پرسیدی وگفتی که داؤد با شما چه نوع معامله میکند و نوکران وکارکنان او بر چه وجه سلوک می نمایند پس اگر جائے دیدی که خللی پدید آمده بتلافی آن مشغول گشتی واز سلطان محمود مثل این صورتها منقول ست که شبها بیرون آمده بتجسس احوال مردم مشغول گشتی و چون درین صورت که پادشاه خود بیرون آید وتفحص گردد امکان خطرست بزرگان وزیرکان دستوری نهاده اند که سلطان باید که منهی امین معتمد دولتخواه بے غرض پاک اعتقاد بلند همت تعیین نماید بروجهے که کس بران وقوف نیابد ومرسوم او بدلخواه او مقرر سازد تا اگر کسی بر احوال او واقف شود او را نتواند که بزر فریب دهد و چنان باید که بهر وقت که خواهد پیش تواند رفت شاید خبری باشد که توقف برنتابد و چون حال برین منوال بود هر آئینه سلطان بر جزئی وکلی صاحب وقوف گردد و بعده ارکان دولت واعیان ولایت برین صورت که پادشاه بر احوال هر یک مطلع اطلاع یابند بے شبهه معاش ایشان بروجهے باشد که باید وعملهای ناشایسته از ایشان در وجود نیاید نظم

چه نیکو متاعیست کار آگهی — کزین نقد عالم مباد اتهی
زعالم کسی سر برآرد بلند — که در کار عالم بود هوشمند

آورده اند که در خوارزم پادشاهی عادل بود نقش التعظیم لامر الله بر صفحهٔ خاطر نگاشته و رایت الشفقة علی خلق الله در میدان مرحمت افراشته قطعه

زعدل او شده باز سفید جفت کلنگ — زامن او شده شیر سیه رفیق شغال
نه آن فراز برد در هوا بدان چنگل — نه این دراز کند در زمین بدین چنگال

و در زمان او کسی را زهره نبود که به آشکارا عملی ناپسندیده از فسق و فجور توانستی کرد مگر یکی بود از امرا و اعیان دولت او که حقوق خدمت قدیمی داشت و بر در بارگاه باختیار او کسی نبود خود را بصورت صلاح بسلطان نمودی و در خفیه بخمر و زمر و انواع فسق مشغول بودی و کسی زهرهٔ آن نداشت که از وی شکایت کند سلطان برین حال وقوف یافته نخواست که مجاهره درین باب سخن گوید چه اظهار این نوع کلمات از اکابر رفع حجاب و احتشام کند و آن مهابت سلطنت را مضرست پس روزی از روزها آن امیر را طلبید و فرمود که مرا مرغی میباید که منقار او سرخ باشد و سرهای بال او سیاه و باقی سفید و جز تو کسی این نوع مرغ را پیدا نتواند کرد امیر گفت که بطلب آن اشتغال نمایم و بهر وجه که توانم پیدا سازم اما مرا سه روز مهلت باید داد سلطان مهلت داد امیر بجست و جوی مرغ مشغول گشت در شهر و نواحی چنین مرغی بدست نیامد امیر بعد از سه روز بپایهٔ سریر باز آمده مراسم اعتذار را تمهید داد که ای ملک بدان مقدار که مقدور داشتم جد و جهد نمودم

بزرگی خدا کے امر کی ۱۲
مہربانی خلق خدا پر ۱۲

الدلمه

چنین گفت مرد سخن آفرین	زاخبار شاهان ایران زمین
که هرمز هنگام نزع روان	بخسرو چنین گفت کای نوجوان
جهانی بذات تو وابسته اند	بفرمان حکم تو پابسته اند
بغفلت مکن خواب بیدار باش	زاحوال گیتی خبردار باش
چو در عهدهٔ تست عالم تمام	مشو غافل از کار خود والسلام

ودفع غفلت به تعیین صاحب خبر است تا بر احوال هر ولایت اطلاع یابد منصور
خلیفه گفتی من بسه کس محتاجم اول عاملی (یعنی تحصیلدار ۱۲) که مال رعیت بمن نرسد و مال من بر رعیت
نگذارد دوم شحنه (کوتوال ۱۲) که داد مظلوم از ظالم بستاند و حکم بی طمع و غرض کند پس آهی سرد
برکشید و گفت ای دریغ از سوم پرسیدند که آن کیست گفت آن شخصی که صورت
احوال اینان را چنانچه هست بمن باز نماید والحق اگر پادشاه را چنین کسان بدست
افتند پس صلاح درمیان خلق پدید آید آورده اند که اردشیر بابک از بسکه تفحص
حال گماشتگان و نزدیکان کردی کار بدانجا رسیده بود که هر روز با امرا و وزرا و
عمال و سائر ملازمان گفتی که دوش حال تو برین منوال بود که چه خوردی و کجا خفتی و
با که سخن کردی و چه گفتی مردم ازین سخن تعجب می نمودند و میگفتند وی را فرشتگان
خبر میدهند و آن نبود الا باعلام صاحب خبران ربا —

صاحب خبران امین شاهان باشند	مقبول دل جهان پناهان باشند
هم بر جگر ستمگران نیش زنند	هم مرهم زخم دادخواهان باشند

واگر بی اعلام صاحب خبر مهمی بموقف عرض رسد شرط آگاهی نیست که زود زود

حکم فرمایند چه بزرگان گفته اند که حکم پادشاه بمنزلهٔ قضا و تقدیر می ماند که چون از عالم مشیت عزم عالم بشریت کند زود منع آن بهیچ وجه میسر نشود و احتراز و اجتناب ازان در حیز امکان نگنجد بیت

چو از کمان قضا و قدر رسد تیری — یقین که باز نگردد بهیچ تدبیری

پس شرط و انیان خطهٔ سلطنت و حامیان حوزهٔ مملکت آنست که در امور مصالح جمهور بی حجتی قاطع و دلیلی ساطع و بی بینهٔ روشن و برهانی واضح هیچ حکم بامضا نرسانند و بی تامل و امعان و تدبر و ایقان پروانه ندهند که خردمندان فرموده اند قطعه

نباشد پسندیدهٔ شرع و عقل — که بی بینه شاه فرمان دهد
که هم چون مضای قضا حکم او — گهی جان ستاند گهی جان دهد

و شرط دیگر آنست که از روی گمان بیگناهان را در مضیق ضرر و معرض خطر نیفگنند که بیشتر گمانها به وبال و بزه باز گردد چنانچه حق سبحانه فرموده که ان بعض الظن اثم اگر کسی بمجرد گمان بی تحقیق و ایقان در مهمی حکم فرماید و آن گمان خطا بیرون آید خود را محل سخط و مظهر غضب آفریدگار ساخته باشد نعوذ بالله من ذلک قطعه

مکن کس را باندک ظن باطل — عقوبت تا پشیمانی نیارد
که چون شک از یقین گردد هویدا — پشیمان گردی و سودی ندارد

آورده اند که در روزگار قباد شهریار شخصی بویرانهٔ در آمد شخصی دید افتاده نیک درنگریست سرش بریده بودند و کارد بر سینه اش نهاده آن کس از

لہ البتہ بعضے گمان گناہ ہین ۱۲ سلہ پناہ چاہتے ہین ہم ساتھ خدا کے اس سے ۱۲

پرسید و خلعت داده آزاد کرد و فرمود تا در وصایای وی نوشتند که بر پادشاهان لازم ست
که خون مردمان بمجرد وهم و گمان نریزند قطعه

سیاستے بگمان رسم معدلت نبود	که تا یقین نشود خون کس نشاید ریخت
بهر دیار که حکم از رہ گمان باشد	بزود زود بباید ازان دیار گریخت

آورده اند که یکی از ملوک بار عام داده بود و در بروی وضیع و شریف گشاده اکابر
و اصاغر بدیدار همایونش تبرک می جستند و دیده بگوهر تاج و فروغ افسرش منور
می ساختند مصرعه

دیدن روی سلاطین دیده روشن میکند + پیری از میان قوم سخن آغاز کرد و گفت
هر که بلقای ملوک مستسعد گردد هدیهٔ نفیس و تحفهٔ عزیز باید گذرانید و دست امکان من بجوهر
کمار مجلس زر و نقره باشد نمیرسد اما از جواهر حکمت دری شاهوار دارم میخواهم که درین
مجلس نثار کنم پادشاه فرمود که بضاعت سخن در روز بازار لطف و کرم از جمله بضاعتها
رائج تر ست بیار تا چه داری پیر فرمود که ای ملک میان شک و یقین چهار انگشت
بیش نیست هر چه بچشم بینند به یقین حق بود آنچه بگوش شنوده شود در حقیقت و بطلان
او شک و گمان مدخل دارد و شاید که باطل بوده باشد ع

شنیده کے بود مانند دیده + و چون فرمان شاه هر چه فرماید نافذ ست پس
در آنچه حکم شود باید که از روی یقین وجود گیرد نه از راه گمان که اگر ناگاه آن گمان
مرتفع شود و یقین بنوعی دیگر روی نماید سبب بدنامی دنیا و وبال آخرت ست
ملک او را تحسین فرمود و این سخن بقبول تلقی نمود نظم

بزرگ ۱۲ — کمینه ۱۲ — بزرگی ۱۲ — چھوٹے ۱۲ — ملاقات ۱۲ — سعادت پانے والا ۱۲ — پونجی ۱۲ — اٹھنے والا ۱۲ — وپیش آنا ۱۲

تا آن زمان تو پادشاه محتاجان باشی حکیم فردوسی فرموده مثنوی

اگر پادشه راے گنج آورد	دل زیردستان برنج آورد
چو ناکام باید بدشمن سپرد	پس آن رنج را باد باید شمرد

پادشاهی را گفتند مال از رعیت بستان و در خزانه نه گفت خزانه به از رعیت نیست هرگاه میخواهم مال خود از ان خزانه برمیدارم سوم از انها که غفلت آرد شراب خوردن ست و بملاهی و ملاعب میل کردن و پادشاه باید که از مستی بپرهیز زیراکه چون مست شود از ملک (تحصیل کرده ۱۲) و مال بیخبر گردد و ملازمان بجهت آنکه اورا غافل یافته اند هرچه خواهند باهرکه خواهند بکنند بیت

بیخبر آن مرد که چیزے چشید	کش قلم بیخبری در کشید

وبسیار باشد که در مستی صورتے چند وجود گیرد و خللی چند وقوع یابد که در هشیاری تدارک و تلافی آن نتوان کرد قطعه

مستی و لهو نیست داب پیشهٔ ارباب ملک	شاه را در سلطنت آئین هشیاری خوش ست
شاه باشد پاسبان ملک مستی خواب خوش	پاسبان را خواب لائق نیست بیداری خوش ست

والحمد لله الملک التواب[1] که این شاهزاده کامیاب دارای ممالک آرای فریدون بخت سکندر تخت خورشید طلعت جمشید صولت قطعه

ابوالمحسن آن خسرو نامدار	که نازد (دبدبه ۱۲) بدو مسند سروری
چو در معدلت ثانی سنجر (نام پادشاه ۱۲) ست	بدو داد حق مملکت (پادشاهی ۱۲) [illegible]

[1] شکر خداے پادشاه توبہ کرنے والے کا ۱۲

برمقتضای فرمان لازم الاذعان تُوبُوٓا اِلَی اللّٰہِ تَوْبَۃً نَّصُوحًا قدم درعالم توبہ نہادہ و
باب استغفار بمفتاح وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِکَ کشادہ مضمون وَاَنِیْبُوْٓا اِلٰی رَبِّکُمْ رابقبول تلقی نمودہ
وماننلالہ بیلب ساغر شراب برسنگ زدہ وچون سوسن آزادیدہ زبان بکلمۂ استغفار
خواندن آغاز کردہ وچہرۂ مبارکش کہ افروختہ جام مدام بودسیمای متعبدان گرفتہ وبروعدۂ
وَسَقٰهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُوْرًا از ارتکاب شراب فجور کہ فی الحقیقہ شراب غروراست
درگذشتہ این زمان درمجلس ہمایون بجاے گلبانگ مے خواران صداے دعاے
دینداران ست وعوض ہای ہوی مستان نغمۂ تکبیر وتہلیل خداپرستان فرد

بجای نغمۂ نے صوت دلکش حفاظ	شعر	بجاے جرعۂ مے بادۂ محبت دوست

حق سبحانہ برکت توبہ انابت آنحضرت رابروزگار کافۂ انام واصل داراد و میمنت
این حالت باایام دولت خجستہ فرجام ایشان متواصل بادبالنبی وآلہ الامجاد

باب سی وچہارم درفراست

وآن شرط کلی باشد درحکومت وبراہل اختیار واجب ست کہ بعین بصیرت در
سوابق ولواحق ہرحد وثیکہ واقع شود نظر کنند اگر آن واقعہ بغایت روشن وہویدا
باشد بدانچہ مقتضاے شرع وعدل ست بدان حکم فرمایند واگرسرآن نیک ظاہر
نیست بنور فراست درک آن باید کرد واعتماد برقول ناقلان نباید نمود وبزرگان گفتہ اند

۱ توبہ کرو خدا کی طرف توبہ خالص ۱۲ ۲ بخشایش مانگ اپنے گناہ کی ۱۲ ۳ رجوع کرو اپنے رب کی طرف ۱۲ ۴ آمرزش
چاہتا ہوں خدا سے ۱۲ ۵ ہمیشہ ۱۲ ۶ پلائی ان کو ان کے رب نے شراب پاک ۱۲ ۷ اللہ اکبر کہنا ۱۲ ۸ لا الہ الا اللہ
کہنا ۱۲ ۹ نبی اور ان کی اولاد بزرگ کی برکت سے ۱۲ ۱۰ اگلی چیزین ۱۲ ۱۱ پچھلی چیزین ۱۲

کتاب نیز از برکت امام حقانی و علی ثانی زیب و زینتی یابد فرد

دستهٔ گل چو بر گیاه بندند	زیور دیگر بیفزاید

بدانکه حکما در مقالات خود گفته اند لون بیاض مفرد یا کبودی و سبزی چشم
دلیل ست بر سخت روئی و بی شرمی و خیانت و فسق و ضعف عقل و رکاکت رای
و اگر با این علامات باریک زنخ باشد و کوسج و تیز نظر و پهن پیشانی و بر سر موی
بسیار دارد حکما میگویند که حذر کردن از چنین کس لازم تر ست که از مار و افعی
بدتر ست دلائل موی حکما گفته اند که موی درشت میگون معتدل نشان شجاعت
و صحت دماغ ست و موی نرم نشان بددلی و ترسندگی باشد و برودت دماغ
علت کم فهمی ست و بسیاری موی بر کتفها و اذن نشان جرأت ست و حماقت و
بسیاری موی بر سینه و شکم نشان وحشت طبع و کند فهمی و میل بجور ست زردی
موی نشان حماقت ست و تسلط و زود خشم گرفتن موی سیاه نشان عقل و
ادراک بود و دوست داشتن عقل موی متوسط میان سرخی و سیاهی نشان
اعتدال صفات بود دلائل پیشانی حکما گفته اند که پیشانی فراخ که بروی خطوط
یعنی چین و شکنج نباشد نشان خصومت و بلاهت و شغب و لاف و گزاف بود
پیشانی باریک و نحیف نشان فرومایگی و خساست و عاجزی بود و پیشانی متوسط
که بروی غضون باشد نشان صدق محبت و فهم و تعلم و هشیاری و تدبیر بود دلائل
گوش گوش بزرگ نشان جهل ست لیکن صاحب آن را قوت حفظ باشد و تند خوی
بود در بعضی اوقات و گوش خورد نشان حمقی و دزدی بود و گوش معتدل نشان

اعتدال حال دلائل ابروے ابرو بزرگ بسیار موی نشان درشتی بود در سخن ابروے
کشیده تا نزدیک صدغ نشان لاف و تکبر بود و ابروے سیاه متوسط در کوتاهی و درازی
نشان فهم و دیانت باشد دلائل چشم بدترین چشمها ازرق ست چشم کلان نیز نظر
نشان حسودی و خائنی و بیحیائی و کاهلی بود و خمودت چشم و قلت حرکت آن نشان
نادانی و کند فهمی بود و سرعت حرکت چشم و تیزی نظر نشان حیله و مکر و دزدی باشد
سرخی چشم نشان شجاعت و دلیری بود و نقطهای زرد بر گرد حدقه نشان فتنه و شر
انگیختن باشد و چون چشم متوسط بود میان بزرگی و خردی و سیاهی و سرخی نشان
فهم و هوشیاری و راستی و دیانت باشد دلائل بینی باریک بینی نشان مداهنه
و ملایمت و لینت باشد بینی کج نشان شجاعت بود و بینی پهن نشان شهوت و دوستی
بود فراخی سوراخ بینی نشان غضب باشد سطبری میان بینی با پهنی سر بینی نشان
بسیار سختی و دروغگوئی بود بینی متوسط در سطبری و باریکی و درازی و پهنی نشان فهم
و عقل بود دلائل لب و دهن دهن فراخ نشان رای صواب و شجاعت ست و
سطبری لب نشان حماقت و اعتدال لب با سرخی نشان رای صواب بود دلائل
دندان دندانهای کج و ناهموار نشان مکر و حیله و خیانت بود دندانهای کشاده
و هموار نشان عدالت و امانت و تدبیر بود دلائل رخساره رخساره پر گوشت منتفخ نشان
جهل و درشت خوئی بود و نزاری و زردی رخساره بی علت نشان خبث باطن و
قبح سیرت بود و توسط این معنی نشان اعتدال بود دلائل آواز آواز بلند و سطبر
نشان شجاعت بود آواز باریک نشان بدگمانی و توهم آواز معتدل نشان حسن

کفایت و تدبیر غیر در آواز نشان حماقت و کبر و کم فهمی باشد دلائل سخن و قصد در سخن نشان خوبیست و حرکت دست بوقت سخن گفتن نشان زیرکی و تدبیر بود و دلائل گردن گردن کوتاه نشان مکر و خبث بود گردن دراز و باریک نشان بیدلی و حماقت بود گردن سطبر نشان جهل و بسیار خوردن بود گردن متوسط نشان صدق و عدل و تدبیر بود دلائل سینه و شکم شکم بزرگ نشان جهل و خساست و حمق و جنبش فتنه بود و لطافت شکم و سینه در اعتدال نشان حسن رای و صفای عقل بود دلائل کتف و پشت عرض کتفین و پشت نشان شجاعت و خفت عقل بود و نزاری کتفین نشان قبح سیرت بود و سوء مذهب دلائل کف انگشتان کف انگشتان دراز نشان نیکی باشد و صفت و علامت تدبیر کارها دلائل ساق غلظ ساق نشان نادانی و سخت روئی باشد و اعتدال آن نشان اعتدال حال بود ازین مقدار علامات فراست حکیم عاقل را در تفرس احوال خلق کفایت بود تا اینجا سخن صاحب ذخیره است و درین باب نکته دانستنی ست و آن چنان باشد که اوصافی که حکما بدین دلائل ذکر کرده اند برای عوام الناس و کسانی ست که در تبدیل اخلاق نکوشیده باشد و از صفات بهیمی نگذشته بمرتبهٔ انسانیت نرسیده و اگر کسے اخلاق و اوصاف خود را بسبب ریاضت و تلقین مشائخ یا تربیت و تقویت علما و اطلاع بر اخبار و آثار قدما باصلاح آورده باشد با وجود دلائل شر حکم بر شرارت او نتوان کرد چنانچه در اخبار یونانیان آمده است که حکیم الٰهی افلاطون بر بالای کوهے مسکن داشت و آن کوه یک ماه پیش نبود و بر سر آن راه نقاشی نشانده بود و مقرر فرموده که هرگاه کسی خواهد که به صحبت من

آیا قبل صورت او را بکش و نزد من آر تا از دلائل هیئت او بر احوال او تفرس کنم اگر
دانم که لائق مجالست من است طلبم والا ملتفت وی نشوم پس هر کرا آرزوی ملازمت
حکیم بودی آن مصور صورت او را کشیده نزد حکیم مے برد او در ان صورت تامل
کرده او را مے طلبید یا نادیده باز میگردانید روزی یکی از اکابر بیامد صورت او را
بر حکیم عرضه کردند فرمود که این کس لائق صحبت من نیست همین که این خبر بوے
رسید پیغام نزد حکیم فرستاد که انچه از اخلاق من بسبب فراست فهم کرده اید چنان
بوده اما من بریاضت همه را علاج کرده ام و تبدیل داده حکیم او را طلبیده بصحبت
خود معزز گردانید پس بکلی بنای کار بر دلائل فراست نباید نهاد و بذهن و ذکاے
خود نیز تصرفات باید فرمود به فیض الهام الهی که ارباب الدول ملهمون مستظهر
باید بود قطعه

بر دل پاک اهل دولت و دین	فیض الهام میرسد ز خداے
در ره حق غلط نخواهد کرد	هر کرا نور اوست راه نماے

باب سی و پنجم در کتمان اسرار

یکے از آداب ملک داری پوشیدن اسرارست و در افشاے امور ملکی خطرهاے
بیشمارست در اخبار آمده است که حضرت رسالت پناهی صلی الله علیه وسلم در بعضے
سفرهاے خود را توریه فرمودے یعنی پوشیده داشتی بران وجه که لفظے بزبان گوهرفشان
راندی که وهم مجتمع بطرفی از اطراف رفتی و آنحضرت بجانبی توجه نمودی که مخالف سخن

گر غمی باشد شود دلها ملول	ور بود شادی رسد عین الکمال
پس درون خلوت اسرار خویش	هیچکس را ره مده در هیچ حال

یکی از حکیمی پرسید که اگر مرا سرّی در خاطر خلجان کند با که گویم که آن را نیک نگاه دارد و فاش نکند جواب داد که هرگاه سرّی که ترا با آن کارست خود نگاه نتوانی داشت و ظاهر کنی کسی را که آن در کار نیست چرا نگاه دارد و نگوید بیت

چون تو نتوانی کشیدن بار خود	بار اگر نکشد مرنج از یار خود

آورده اند که سکندر سرّی از اسرار خود با یکی در میان آورده بود و در محافظت آن مبالغه کرده ناگاه آن سرّ از وی سر بر زد و بگوش اسکندر رسید اسکندر با حکیم بلیناس گفت عقوبت کسی که سرّ کسی فاش کند چیست حکیم گفت روشن تر ازین بفرمای اسکندر فرمود که من با فلان کس سرّی در میان نهادم و او افشا کرده من ازو رنجیده ام و میخواهم که او را بسزا و جزای او رسانم حکیم گفت ای ملک ازو مرنج و او را عقوبت مکن که سرّ خود را خود افشا کرده با آنکه سینهٔ تو ترا محرم بود بار آن نتوانستی کشید اگر دیگری تحمل آن بار نکند بعید نباشد قطعه

سرّ خود را هم تو محرم شو که محرم یافت نیست	همدم خود باش خود زیرا که همدم یافت نیست
دوستی یکرو و یکدل جستم از پیر خرد	گفت بگذر کانچه میخواهی بعالم یافت نیست

باب سی و ششم در اغتنام فرصت و طلب نیکنامی

برمرایای ضمائر خورشید مآثر اهل فطنت و اصحاب خبرت ظاهر و واضح ست که عمر

آئینه ۱۲ نیک آثار ۱۲ دانائی ۱۲ دانائی ۱۲

عزیزا چون برق درگذارست و اوقات زندگانی چون موج بحار ناپایدار هر ساعتی که
میگذرد جوهری بی بدل ست قیمت آن بباید شناخت و هر فرصتی که موجود میکند غنیمتی
بی عوض ست آن را ضائع نتوان ساخت فرد

دمیکه میگذرد زان نشان مجو دگرا	چراکه ایلچی عمر بی نشان گذرد

از زندگانی آنچه رفت باز آوردن آن از حیز امکان دور ست و آنچه مانده آن نیز در پردهٔ
غیب مخفی و مستور میان ماضی و مستقبل وقتیست که آن را حال گویند عمر خویش آن
وقت را میباید دانست و کار خود را دران حال میباید کرد قطعه

(گذشته، آینده)

فرصت غنیمت ست غنیمت شمار وقت	زان پیش کو برون رود از دست ناگهان
دل بر زمانه کی نهد آن کس که عاقل ست	دانا بعمر خود نکند تکیه بر جهان

پس درچنین روزگاری گذرنده و اوقاتی ناپاینده صاحب دولت هست که
باظهار آثار مکرمت و اجرای انهار مرحمت نام نیک و ذکر جمیل یادگار گذارد که
حیات ثانیه عبارتست از نیکنامی قطعه

(نشانیان)

ای طالب خلود و بقاء و دوام عمر	باقی بذکر خیر بود نام آدمی
هیچ ست قدر و حشمت و مال و منال و جاه	چون عاقبت فنا ست سرانجام آدمی
هر چند فکر میکنم از هرچه در جهان	نام نکوست حاصل ایام آدمی

(همیشگی)

آورده اند که بزرگی را در مجلس پادشاهی تعریف بسیار کردند و از فصاحت و
بلاغت و فضائل و معالی او بسی شرح دادند بمرتبه که شوق پادشاه بلقای او از
سرحد بیان تجاوز کرده باحضار او مثالی جالی ارزانی فرمود آن عزیز که بمجلس عالی

(حاضر کرنا، فرمان)

چنین بنای همایون فلک ندید بچشم	چنین عمارت عالی جهان ندید بخواب
نخست بارگه اقبال باز کرد درش	دری ز خلد بروی جهانیان بگشاد

هیچ خللی در ارکان این ایوان و هیچ زللی در اطراف آن نیست الا آنکه در گوشه ایوان
خانه ایست مختصر و کلبه بس محقر دودی از روزن آن ویرانه بر می آید و دیوار آن را سیاه
و تیره میسازد اگر این صورت برطرف شود بغایت مناسب ست و چنین چشم زخمی
ازین ایوان دفع کردن لازم و واجب نوشیروان گفت که این خانه ملک پیرزنیست که
عمر گذرانیده و آفتاب زندگانیش بسرحد غروب رسیده من در وقتیکه اساس این
ایوان می نهادم و معماران طرح آن میکشیدند این خانه مانع بود از آنکه سطح پیش
ایوان هموار باشد کسی پیش پیرزن فرستادم که این کلبه را بهر بهائی که خواهی بفروش
تا زر بدهم یا منزلی خوش تر ازین برای تو مهیا سازم پیرزن پیغام فرستاد که ای
ملک من درین خانه متولد شده ام و بدین کلبه مستانس گشته همه عالم ملک تو میتوانم
دید تو این آشیانه محقر و ویرانه مختصر برین گدای بینوا نمیتوانی دید من ازین سخن متاثر شده
دیگر هیچ نگفتم تا وقتیکه ایوان تمام شد هر زمان دودی از روزنه او بیرون می آمد و
دیوارها را تیره و دماغها را خیره میساخت پیغام دادم که این دود چرا میکنی گفت برای
خود چیزی می پزم هیچ نگفتم خوانی آراسته با مرغ بریان برای او فرستادم و گفتم که
ای مادر هر شب خوانی بانواع اطعمه برای تو بفرستم تو درین کلبه تنگ آتش مفروز که از
دود آن ایوان ما سیاه شود جواب فرستاد که در عالم چندین گرسنه و فاقه زده با چشم گریان
و دل بریان باشند و من مرغ بریان خورم کی روا بود از آفریدگار خود می ترسم که

بعد از هفتاد سال که چون به دشکنبه حلال خورده باشم مرغ و لوزینه حرام خورم این کلبه را بهر قرار بگذار که زینت ایوان عدالت تست امراء چون بینند که تو با کمال عدالت روا نمیداری که کلبهٔ تاریک من از من بستانی دست تصرف باملاک رعایا دراز نکنند و دیگر آنکه ایوان تو دیر سال نخواهد ماند و قصهٔ خانهٔ من مدتها بر صفحات اوراق روزگار مرقوم و مسطور خواهد بود من این سخن را از و پسندیدم و بهمسایگی راضی شدم آورده اند که پیرزن گاوکی لاغر داشت هر صباح از خانه بیرون کردی و بصحرا بردی و شبانگاه از صحرا باز آوردی و درین دو وقت آن گاو بر روی فرشهای ملون که در پیش دیوان ترکیب و ترتیب یافته بود میگذشت روزی یکی از ندما گفت ای پیرزن این حرکت مکن که ناموس ملک را می‌شکنی و اساس هیبت سلطنت را خراب میکنی عجوزه جواب داد که ناموس ملک ظلم می‌شکند نه بعدل و بنای سطوت پادشاهی بجبل خراب میشود نه بعقل انچه میکنم برای نیکنامی پادشاه میکنم و خوب فرجامی ادمی ظلیم والحق راست گفته زیرا که ازین صورت هزار سال گذشته و حکایت کلبهٔ پیرزن و ایوان نوشیروان هنوز در دفترها ثبت است و بر زبانها

جاری

جزای عمل بدکه روزگار هنوز		خراب مے نکند کارگاه کسری را

در کلمات منوچهر آمده که دنیا اعتماد را نشاید عاقل آنست که بر اقبال عاری دل ننهد و بداند که هر کرا خدای پادشاهی داد حق آن نعمت بر و فرض گشت و حق آن جز آنکه میان مصالح معاش و معاد جمع کند تا در دنیا نیکنام باشد و در عقبی خجسته فرجام

بافتوت همنشین شو با مروت یار باش	وانگهی از تاج و تخت خویش برخوردار باش

آورده اند که کیقباد مملکت خود را بقوت رای ثاقب ضبط کرد و نفسهای نیکونهاد
واز مآثر او یکی آن بود که شاعران و مداحان را دوست داشتی (روشن ۱۲) و گفتی نام بد و خیر باقی
میماند (نیکیان ۱۲) یکی بمدح و دیگری بعمارت قطعه

گر نبودی نظم فردوسی چه دانستی کسی	بزم کاوس و رزم رستم و سفندیار
گشت از نظم نظامی نام بهر[illegible]	شد ز شعر انوری اوصاف سنجر آشکار

آورده اند که سلطان محمود باغی ساخت چون روضهٔ رضوان دلکشا و مانند
فردوس برین بهجت افزا از نزهت و صفا چون بوستان بهشت تازه و خرم و از غایت
طراوت و نزهت (دوری از مردگی سبزه ۱۲) رشک گلستان ارم نظم

بسی گل شگفته براطراف باغ	برافروخته هر یکی چون چراغ
ریاحین دمیده براطراف جوی	صبا عطر بیز و هوا مشکبوی
درختش ز طوبی دلآویز تر	گیاهش ز سوسن زبان تیز تر

و پدر خود ناصرالدین سبکتگین را ضیافت کرد که خوان سالار فلک بنهمت بدان
زیبائی ندیده بود و گوش زمان سماطی (دستار خوان ۱۲) بدان آرایش نشنیده طعامهای لذیذ که
از موائد خلد برین نشان میداد حاضر کرد و شربتهای خوشگوار که از حلاوت ذوق (خوانها ۱۲)
شراب طهور حکایت میکرد بنظر آورد مثنوی

ابا هر یکی نوش عنبر سرشت	خبر داد از خوردهای بهشت
ز مرغان فربه نکوئی بساط	برآورده بر مرغ دار از نشاط

ز لوزینهٔ لوز حلواے تر	به تنگ آمده تنگهاے شکر

پس از فراغت طعام پسر از پدر پرسید که این نوع در نظر انور چه نوع مے نماید ناظر الدوله گفت جان پدر این باغ عظیم زیبا و روضهٔ بغایت دلکشا ست اما از ارکان دولت و ملازمان حضرت ما هر کس خواهد مثل این باغ تواند ساخت پادشاهان را باید که باغ چنان سازند که دیگری را مثل آن ساختن میسر نشود و میوهای آن در هیچ بوستان بدست نیاید سلطان فرمود که آن کدام باغ تواند بود جواب داد که آن نهال تربیت و احسان در بوستان فضلا و حکما و شعرا نشاندن تا ثمرهٔ حاصل کنی که سردی زمستان و گرمی تابستان دران تصرف نتوان کرد

نظامی عروضی گفته است نظم

عمارتهاے عالی ساخت محمود	که هر یک همسر چرخ برین بود
نه بینی زان همه یک خشت بر پاے	ثناى عنصری ماندست بر جاے

و هم برین نمط قطعه مشهور ست قطعه

نوشیروان عمارت باغی خیال داشت	بوزرجمهر گفت که اے شاه کامران
آب و زمین مملکت اکنون بدست تست	باغے بساز بر طرف جویبار آن
بیخے نشان که دولت باقیت بر دهد	کین باغ عمر گاه بهارست و گه خزان

باب سی و نهم در رعایت حقوق

اداے حقوق بر ذمت همت کافهٔ بریت عموماً و ارباب دولت و اصحاب قدرت

له تمام خلق ۱۲

خصوصاً لازم ست چه این معنی بر طهارت ذات و لطافت صفات و علو نسب
و سمو حسب دلیلی ظاهر و حجتی باهر ست و بعد از ادای حق نعمت الٰهی ادای
حقوق شفقت والدین باید نمود که حق سبحانه تعالیٰ رضای خود را برضای
ایشان باز بسته چنانچه در حدیث قدسی هست مَن رضی عنه والداهُ فانا عنهُ راضٍ[1]
یعنی هر که پدر و مادر ازو خوشنود باشد من ازو خوشنود باشم و احسان کردن با ایشان
بعبادت خود قرین ساخته است که و قضیٰ ربک اَن لا تعبدوا الا ایاه و بالوالدین
احساناً[2] و حکم کرد پروردگار تو که نه پرستید مگر او را و نیکوئی کنید با پدر و مادر و مقرر ست
که خشنودی پدر هم در دنیا موجب دولت ست و هم در آخرت سبب نجات و سعادت

مثنوی

بسی دولت و حشمتش رو نمود	چو هرمز ز پرویز خشنود بود
ازو باد نکبت برآورد گرد	چو شیرویه تعظیم خسرو نکرد

آورده اند که مالک دینار رحمة الله سالی بحج رفته بود چون مردم از عرفات[3] باز
گشتند شبانه مالک در خواب دید که دو فرشته از آسمان فرود آمدند یکی از ان
دیگری را پرسید که امسال حج که پذیرفته شد جواب داد که حج همه حاجیان بدرجهٔ
قبول رسید الا حج احمد بن محمد بلخی که این همه راه آمده و مشقت سفر اختیار کرده
و او را از قبول حج محروم ساخته اند مصرع بیچاره کسی کو شود از کوی تو محروم
مالک بیدار شد و از ان اندیشه تا روز خواب نکرد الصباح برفت و قافلهٔ خراسان

۱ جس سے راضی ہوں اسکے ماں باپ تو میں اس سے خوش ہوں ۱۲ ۲ اور حکم کیا تیرے رب نے کہ نہ پوجو مگر اسی کو اور
ماں باپ کے ساتھ نیکی کرو ۱۲ ۳ نام کوہ ۱۲

آوردم تا او را بشارت دهم جوان را دیدم غل از گردن برداشته و بند از پاے
برگرفته و پلاس از بر بیرون کرده و جامهٔ پاکیزه پوشیده از خیمه بیرون آمد چون
چشمش بر من افتاد گفت ای مالک جزاک الله خیرا خدا ترا جزای خیر دهاد
که میان من و پدر صلح افگندی و ببرکت خوشنودی حج ما را نیز رقم قبول درکشید

مثنوی

آنکه تنت پارهٔ از جان اوست — قطرهٔ از چشمهٔ حیوان اوست
خدمت او کن که بجاے رسی — برگ دهش تا بنواے رسی

و دعا و خشنودی مادر زیاده از پدر نتیجه میدهد و زودتر اثر میکند در حدیث
آمده که بهشت در زیر قدمهاے مادران ست یعنی هرکه ایشان را خدمت کند
و حق گزاری شفقتهاے ایشان بجاے آرد به بهشت رسد. بیت

جنت که رضای مادران ست — اندر ته پاے مادران ست

و دیگر حقوق ذوی القربی رعایت باید کرد و صلهٔ رحم بجای باید آورد و آن از جمله
واجبات اسلام ست و صلهٔ رحم در عمر بیفزاید و روزی را فراخ گرداند و در احادیث
قدسیه هست که من رحمانم و اشتقاق رحم از اسم من ست هرکه آن را پیوند کند من
او را برحمت خود واصل گردانم و هرکه آن را ببرد از رحمت خودش منقطع سازم
آورده اند که حق سبحانه وحی کرد بموسی علی نبینا و علیه السلام که با اقرباے خود
نکوئی کن موسی علیه السلام گفت الهی چه کنم که موافق رضای تو باشد خطاب
رسید که احسان نمای با ایشان اگر غائب اند بسلام و دعا و اگر حاضر اند بانفقه [illegible]

بصلهٔ رحم و عطا و باتوان بزیارت و ثنا بیت

برخویش کشاده کن ره وصلت خویش	تا از همه بیش باشی و از همه پیش

و دیگر حق استاد و معلم است هر که حق استاد و معلم بداند و حرمت ایشان بجای آرد
در دنیا و عقبی برخوردار گردد گفته اند حرمت استاد سیرت اوتاد است و اوتاد
جمعی از اولیا باشند که قیام عالم ببرکت وجود ایشان بازبسته است نظم

فرامش مکن حق استاد علم	که بر همت اوست بنیاد علم
اگر دولت مهر استاد نیست	بدست امید تو جز باد نیست
مر استاد را هر که محکوم شد	بسی بر نیاید که مخدوم شد

دیگر حق آنها که قرب و جوار ثابت دارند یعنی منازل ایشان در حوالی قصر و
باغ و درگاه و بارگاه واقع شده و در حدیث آمده که هر که بخدای و روز قیامت
ایمان دارد گو همسایهٔ خود را گرامی دار و گرامی داشتن آنست که بدان مقدار که
مقدور باشد نفع بدو رسانند و ضرر خود و ضرر دیگران از و باز دارند و اگر درویش
و بینوا بود پیوسته از احوال وی استفسار نمایند آورده اند که درویشی در همسایگی
توانگری خانه داشت روزی کودکی از خانهٔ توانگر بخانهٔ درویش آمد دید که آن درویش
با عیال و اطفال خود طعام می خورد آن کودک زمانی ایستاد و میل طعام داشت
کسی او را مردمی نکرد او گریان گریان بازگشت و بخانهٔ خود باز آمد پدر و مادر از گریهٔ
او متألم شدند و سبب پرسیدند گفت بخانهٔ همسایه رفتم و ایشان طعام میخوردند و مرا
ندادند پدرش فرمود تا طعامهای گوناگون حاضر کردند چنانچه طریقهٔ کودکان بدخو

باشد میگریست و می گفت که مرا ازان طعام که در خانهٔ همسایه میخورند میباید داد
پدر در ماند و بدر خانهٔ همسایه آمد و او را بیرون طلبید و گفت اے درویش چرا باید
که از تو بما رنجی رسد درویش گفت حاشا که از من رنجی بشما رسد توانگر گفت رنجی
ازین بدتر چه باشد که پسر من بخانهٔ تو آید و تو با کسان خود طعام خوری و او را ندهی
تا گریه کنان باز گردد و حالا هیچ چیز آرام نگیرد و طعام شما می طلبد درویش زمانے
سر در پیش افگند و گفت اے خواجه در ضمن این سرّیست از من مپرس که
پردهٔ من دریده میشود (میان) قطعه

اے که بر مرکب تازنده سواری هشدار	که خر خارکش سوخته در آب و گل ست
آتش از خانهٔ همسایهٔ درویش مخواه	کانچه بر روزن او میگذرد دود دل ست

خواجه مبالغه کرد که سرّ خود را باز گوی گفت بدانکه آن طعام که میخوردیم بر ما حلال
بود و بر پسر شما حرام نخواستیم که طعام حرام بدو دهیم خواجه گفت سبحان الله طعامی
هست در شرع که بر یکے حلال باشد و بر دیگری حرام درویش گفت که در قرآن
نخوانده که فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ هر که درمانده به بیچارگی و تنگدستی مردار بر وحلالست
و برآنکه درمانده نباشد حرام بدانکه سه روز بود که عیال و اطفال من طعام نخورده بودند
و هیچ نوع چارهٔ آن نمیتوانستم کرد امروز در فلان ویرانه دراز گوشی مرده دیدم قدری
گوشت از وی ببریدم و آوردم و طعامی بختیم و میخوردیم که کودک شما درآمد صورت
حال این بود که بسمع شما رسید بیت

ترا شب بعیش و طرب مے رود	چه دانے که بر ما چه شب می رود

خواجه که این سخن بشنید بسیار بگریست و گفت واویلاه اگر حضرت خداوند تعالی روز قیامت با من عتاب کند که در همسایگی تو چنین صورتی بود و تو از حال همسایه بیخبر بودی چه جواب دهم پس دست درویش بگرفت و بخانهٔ خود آورد و از نقد و متاع که داشت یک نیمه بوی داد شبانه حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم در واقعه دید که او را میگویند ای خواجه بدان شفقت که با همسایه کردی گناهانت آمرزیده شد و در مال تو برکت پدید آمد و فردا در بهشت همنشین من خواهی بود شعر

دستی گر گیری همسایهٔ درویش را		با پیمبر در جنان همسایه بینی خویش را

و چون دار السلطنه مر پادشاه را بمنزلهٔ خانه است پس هر بینوا و محتاجیکه در آن شهر باشد ایشان را حق جوار ثابت است و سلطان را از حال ایشان باخبر بودن واجب و این خبر مشهور است که حضرت یوسف علی نبینا و علیه الصلوة والسلام در سالهای قحط بوقت آنکه در مصر پادشاه بود هر روز ضعیف تر و نزار تر شدی سبب این حال از وی پرسیدند جواب نداد بعد از آنکه بسیار الحاح کردند گفت مرضی دارم نهانی حکما گفتند شما مرض را تقریر فرمائید تا بمعالجه مشغول شویم گفت هفت سال است که بر مسند پادشاهی متمکن شده ام و زمام اختیار رعایای مصر بدست تصرف من باز داده اند و درین مدت نفس من در آرزوی آنست که او را از نان جو سیر گردانم و نکرده ام گفتند این مشقت چرا میکنی گفت موافقت محتاجان و گرسنگان میکنم و می ترسم که یک کس شبی در ولایت مصر گرسنه باشد و من آن شب سیر باشم مرا بقیامت گرفتاری بود شیخ العالم در قحط بخارا فرموده اند

وی شود و هرچه تواند از تکلفات بنسبت وی بجای آرد قطعه

چون مشرف شوی بمهمانی	هرچه داری فدای مهمان کن
در ره مردمی و دلداری	هرچه دلخواه او بود آن کن

حکما گفته اند در مهمان منگر که کیست در کرم خود نگر که مقتضی چیست حکایت
مشهورست که طلحة الطلحات[1] را واقعه افتاد که تنها به قبیلۀ بنی قیس نزول کرد سید
قبیله مالک بن عوف بود او را نشناخت و بر بزرگی و شرف او اطلاع نیافت [و در]
مهمانداری و اکرام او تقصیر واقع شد طلحه آن جام زهر مذلت را تجرع[2] کرد و
آن بارگران را بقوت کرم جبلی و غیر حسب و نسب تحمل نمود چون از آن قبیله
رحلت کرد مالک را معلوم شد که مهمان چه کس بوده بغایت شرمنده شد و از
روی اعتذار بوی رقعه نوشت و از عقب فرستاد مضمونش آنکه شما را نشناختم و
اسباب خدمتگاری بروجهی که لائق خدام باشد مهیا نساختم این زمان دل
ازین معامله ریش ست و سر ازین خجالت در پیش فرد

چگونه سر ز خجالت برآورم از پیش	که خدمتی بسزا بر نیامد از دستم

توقع آن دارم که از تقصیری که واقع شده مرا معذور داری و چون شیوه کرم تو
مقتضی قبول عذر خواهان ست این خطا از من درگذاری بیت

اگر در خدمتت تقصیر دارم	به فضل شاملت امید دارم

طلحه جواب نوشت که آنچه بمن توقع کرده از قبیل عذر و غدغه من که مروت من

[1] طلحة الطلحات لقب طلحه بن عبدالله بن خلف خزاعی ۱۲ [2] گهونٹ گهونٹ پینا ۱۲ [3] پیدایشی ۱۲ [4] علاوہ کرنا ۱۲

حصار آمدندی وجنب سخت کردندی و هر شب ملک کرمان آن مقدار طعام
که لشکر عضد را کفایت بودی فرستادی عضد پیغام داد که روز حرب کردن و
شب نان دادن چه معنی دارد جواب فرستاد که جنگ کردن اظهار مردیست
و نان دادن وظیفهٔ مردمی ایشان اگرچه دشمن اندا ما غریب بشهر و ولایت من اند از
مروت نباشد که ایشان در منزل من نان خود خورند عضد الدوله بگریست و گفت
کسے را که چندین مروت باشد باوے حرب کردن از بے مروتی ست لشکر باز گردانید
و تعرض وی بار ثانی نکرد فرد

مردمی کن بجای دشمن و دوست	اگر مروت زیان نکرد کسے

و شرطی دیگر در مهمان داری آنست که اگر از مهمان جریمه صادر شود یا قبل ازین
خطائی واقع گشته باشد چون از خوان احسان او نوالهٔ تناول نماید از سر آن گناه
درگذرد چنانچه منقول ست که سی صد امیر از دشمنان معن بن زائده نزدیک او
آوردند او خواست که بسیاست ایشان حکم فرماید کودکے از میان اسیران
برخاست و گفت اے امیر بخدائے سوگند برتو که مرا آب دهی و تشنه نکشی معن
فرمود تا جام آب بدست آن کودک دادند دیگر گفت ای امیر قوم من تشنه اند اگر
من آب خورم و ایشان نخورند از مروت دور باشد و اگر آب نخورم تشنه مانم البته
چون سیاست خواهی کرد همه را آب ده بفرمود تا همه را آب دادند و چون همه آب
آشامیدند کودک برخاست و گفت اے امیر ما همه مهمان تو شدیم و اکرام ضیف
واجب ست و مهمان را کشتن رسم اهل کرم نیست معن از فصاحت وی متعجب شد

زمان سلطنت خود میفرمود که نیکو دوستانند این سائلان که بدرهای خانهٔ ما می آیند
که هیچ دارید که بما دهید تا برای شما برداریم و بسرای آخرت بریم و آنجا ده بران تسلیم
شما شود قطعه

اگرت شادی هر دو کون آرزوست	باحسان دل سائلان شاد کن
ور آزادیت باید از هر بلا	[illegible] ز بند غم آزاد کن

دیگر حق در خواست شفیعان رعایت باید کرد چه مقررست که شفاعت سوالیست
(سفارش کرنے والے ۱۲)
بزبان تضرع و البته شفیع یکی از اشراف و اعیان خواهد پس احترام کلام این نوع
مردم فرمودن و سخن ایشان که در بار عفو تجاوز از گناه مجرمان گویند شنودن
عادت اهل سعادت باشد آورده اند که یکی از اکابر در باب مجرمی نزد معتضد خلیفه
شفاعت کرد معتضد گفت این کس را گناه عظیم ست آن عزیز گفت من هم گناه عظیم را
در خواست میکنم چه از سر گناهان خرد بے شفاعت میتوان گذشت خلیفه را خوش آمد
و شفاعت او را قبول کرد و آن مجرم را بجنشید و فرمود که اگر کسی شفاعت کند برین نوع باید کرد

بیت

آن را که چنین شفیع باشد	قدرش همه جا رفیع باشد

در نگارستان آورده که خداوندان قدرت را عفو دن از خطا های زیردستان
نشان رفعت قدرست و علامت همت بلند و سخن شفیع بهانه ایست که سبب
(بلندی ۱۲)
ظهور مرحمت ایشان گردد آورده اند که یکے را بجنایتی موسوم کردند قصهٔ او را در
(نشان شده ۱۲)
محکمهٔ والی ولایت بعرض رسانیدند بحبس او اشارت فرمود و مدتی مدید ذکر آن

محبوس باز صفحات ضمائر محو شد هیچکس از و یاد نکرد بزرگی دران روزگار بمزید حق گذاری و فرط وفاداری مخصوص بود و با محبوس محبتی داشت بوالی رقعه نوشت مضمون آنکه در گذشتن از زلات مجرمان و فرلات اقدام ایشان از وظیفهٔ مراحم اهل اختیار و عواطف ارباب اقتدار است و آن فقیر محبوس درمانده ایست بمحنت گرفتار گشته و نزدیک بهلاکت رسیده و میدانم که کرم عمیم آن جناب در خلاص گرفتاران بهانه جوییست اگر دامن عصمت آن زندانی از لوث این جریمه پاک ست بخلاص و نجات او اشارت عالی ارزانی باید داشت و اگر غبار گناهی بر جیب طهارتش نشسته است بآب عفو و کرم بباید شست و اگر غیر ازین دو معنی صورتی دیگر هست گناه او را بالشفیعان باید بخشید قطعه

بجود شامل و انعام عام بر همه کس	تراست فضل چو خورشید فیض چون باران
منه در آتش اندیشه بیگناهان را	بآب عفو بشو نامهٔ گنهگاران
دگر جز این دو صفت هست حالتی دیگر	بود برای چنین کس شفاعت یاران

چون رقعه بوالی رسید و بر آن لطف مقالت و حسن شفاعت اطلاع یافت در جواب نوشت که بیت

آن را که ز روی لطف درخواست کنی	کارش بصلاح آری و راست کنی

بوساطت شفاعت آن عزیز مشفق و شفیق صادق که از ریاض کلماتش روایح مهر و وفا میدمید و از مقالاتش لوامع صدق و صفا می درخشید از سر جرم کرده و ناکرده او در گذشتیم و عنان انتقام از صوب گناه او معطوف ساخته از مهالک حبس آزاد کردم

حباب ہلاک ۱۲   طرف ۱۲   بدلا ابتلا ۱۲

بیت

بفرمانت توان از جان گذشتن	ز جرم کس چرا نتوان گذشتن

مقررست که شفاعت را در اجرای حدود شرعی مدخلی نیست بلکه شفاعت
دران باب از اہل ایمان و امانت و ارباب دین و دیانت نیاید و در قرآن مجید
آمده که وَلَا تَاْخُذْكُمْ بِهِمَا رَاْفَةٌ فِيْ دِيْنِ اللّٰهِ باید که در حدود الٰہی شفقت و مہربانی
شما را در نیاید و در سیاست طمغاج خانی مذکورست که جوانی را بتہمت دزدی
گرفته نزد وی آوردند بغایت صاحب جمال آراسته بزیب خط و خال ابداع ربانی
به صیقل صَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ آئینه رویش را جلا داده و مصور صنع الٰہی صفحه
رویش را بقلم زیبا رقم لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِيْٓ اَحْسَنِ تَقْوِيْمٍ چہره کشائی کرده

هر چه بر صفحهٔ اندیشه کشد کلک خیال	شکل مطبوع تو زیبا تر ازان ساخته‌اند

بادشاه فرمود تا بر سر چہار سوی شہر دست او ببرند ارکان دولت فغان در گرفتند
و اعیان حضرت بیکبار عمامہا از سر بر گرفتند که ای ملک از سر گناه این جوان در گذر
سیاست او را بشفاعت ملازمان دیرینه موقوف فرمای ملک فرمود که مرا درین مہم
مدخلی نیست خدای تعالیٰ فرمود که دست دزد ببرید گفتند ای ملک چنان دستی
که او دارد بریدن حیف ست و ما را بران دست رحم می آید گفت شما را بر دست
نازک دزد نباید گریست در دل پر خون صاحب کالا نظر باید کرد تا این غم بر دل

وجبی بسرکوی آشنائی نبرد گفت بیان کن تا همسائگی در کدام محله بوده و حق جوار در کدام دیار ثابت شده گفت خانهٔ پدر من در بصره با خانهٔ امیر هم آستان و پدرم بیشتر وقت با ملازمان امیر همداستان بوده زیاد گفت پدر ترا چه نام بود گفت ای امیر از هول جان نام خود را فراموش کرده ام چه جای نام پدر رست زیاد بخندید و آن بیچاره را ببخشید فرد

لئیم نیم گنه با هزار عذر نه بخشد	بیک لطیفه کریمان هزار جرم ببخشند

دیگر رعایت حقوق رعایا بعدل و احسان ست و حقوق اولاد و امرا و وزرا و ملازمان و سپاهیان و خادمان در باب آخر سمت گزارش خواهد یافت ان شاء الله تعالی

باب سی و هشتم در صحبت اخیار

مصاحبت نیکان و مجالست دانایان کیمیاے سعادت ابدیست و راه نمای دولت سرمدی مثنوی

مهر پاکان در میان جان نشان	دل مده الا بمهر سرخوشان
نار خندان باغ را خندان کند	صحبت مردانت از مردان کند
سنگ گر خارا و گر مرمر بود	چون بصاحبدل رسد گوهر شود

ملوک فارس را قاعده آن بود که هر صحبت ایشان از حکما و فضلا خالی نبودی و هیچ حکم بے مشورت ایشان نکردندی و ازین جهت که بنای سلطنت بر عدالت و راستی نهاده اند مملکت ایشان چهار هزار سال و کسری در کشید و سلطان سنجر

و از جملهٔ اہل علم و حکمت کہ پادشاہ را از ایشان ناگزیر ست فقیہی بود عالم و
عامل متدین که احکام شرع را نیک ضبط کرده باشد و مسائل اصل و فرع را
بتمام دانسته تا بوقت فرصت در مجلس همایون از حلال و حرام و حدود احکام سخن
در اندازد و فرائض و آداب و سنن نماز و روزه و غسل و وضو را بعبارت روشن
مبرهن سازد تا برکت مسائل فقه و فتوی بر روزگار دولت سلطان فیصل پذیرد شعر

گر نباید نکته با از فقه و فتوی درمیان		منهدم گردد اساس شرع و ملت در جهان

و دیگر ناصحی امین و مرشدی صاحب یقین که امور اخروی را بیاد وی دهد و نصیحت
دینی را از روی باز نگیرد و بعبارات کافی و اشارات وافی او را از افعال شنیعه
و اقوال قبیحه باز دارد و از اکتساب منهیات و ارتکاب محرمات منع کند و ناصح
باید که در نصیحت و ارشاد طریق لطف رعایت نماید و در صحبت محفل پند ندهد بلکه در
خلوت و فرصتی که داند که سخن جاگیر ست کلمهٔ از روی ملائمت بگوید چه درین
زمان صلاح وقت در نرم گوئی و خوشخوئی ست و خلفا و ملوک در قدیم الایام از
علما و مشائخ سخنان تلخ مے شنوده اند و از روی اخلاص قبول میفرموده چنانچه
در کتب مذکور ست که هارون الرشید شقیق بلخی را قدس سره گفت مرا پندی ده
شیخ گفت ای خلیفهٔ خدائے اسرائیست که آن را دوزخ خوانند و ترا دربان آن
سرا کرده و سه چیز بتو ارزانی داشته تا بدان خلق را از دوزخ باز داری مال و شمشیر
و تازیانه پس باید که بمال محتاجان را از فاقه خلاص کنی تا بواسطهٔ ضرورت متوجه
سیئات و محرمات نشوند و ظالمان را بشمشیر قتل کنی تا مسلمانان از شر ایشان

این شوند و بتازیانه فاسقان را ادب نمائی تا از فجور و فسق باز آیند اگر چنین
کردی تو هم نجات یافتی و هم خلق را نجات دادی و اگر خلاف این کردی پیش از
همه بدوزخ میروی و دیگران درپی تو هارون بگریست و دست شقیق را ببوسید قطعه

نصیحت کان ز روی صدق گویند	بگوشش هر که آید در پذیرد
چو جان دارد حدیث صاحب دل	روان اندر دل و جان جای گیرد

دیگر طبیبی حاذق مشفق که قانون علاج را دانسته و اغراض حکما را از ذخیرهٔ خاطر
داشته در شفای امراض و ازالهٔ اعراض حاوی کلیات فن باشد و در فطانت نفاس
دور کرنا ۱۲ عارضی ۱۲ گھیرنے والا ۱۲ فیض پہونچانا ۱۲
عیسوی ید بیضای موسوی نماید بیت

تازه گردد جان بیمار از دمش	روح را راحت رسد از مقدمش

تا همواره ملاحظهٔ مزاج مبارک نموده قاعده حفظ صحت مرعی دارد و اگر عیاذاً بالله
علامت انحراف در طبع اشرف مشاهده نماید فی الحال بتدارک آن مشغول گردد
دیگر منجمی محقق مدقق که رموز صحائف زیج و تقویم را حل کرده باشد و مفتاح کنوز علم
هیئت و تنجیم بدست آورده در باب اختیارات و ملاحظهٔ دقائق مشروطات و
محذورات آن بدرجهٔ اعلی رسیده فرد

ممنوعات ۱۲

دوائر کرهٔ مهر و نقش زیج سپهر	محاسب قلمش دور میکند تصویر

تا در طالع مبارک سلطان نظر کند و تسییرات اوتاد و دلائل را تحقیق نموده از مرور
هر یک بجدول و اشعه سعود و نحوس با خبر گردد و در وقت ظهور علامات دولت و
شوکت سلطان را براه شکرگزاری و سپاسداری دلالت کند تا بواسطهٔ آن

رهرگونه بابی سخن گفته اند	بالماس تحقیق در سفته اند
بدوران بسی تجربه کرده اند	بهر کار بس رنجها برده اند
همان به که بر قول ایشان رویم	سخنهای پیشینگان بشنویم
درختی که کشتند در روزگار	بسی آورد میوهٔ نغز بار
بیا تا بدان باغها پی بریم	دمادم ازان میوها بر خوریم

باب سی ونهم در دفع اشرار

چنانچه میل به صحبت اخیار و ابرار واجبست اجتناب و احتراز از مجالست شرار و فجار هم لازم ست چه صحبت بحسب خاصیت موثر میباشد پس چنانچه از همنشینی نیکان فوائد کلی بحصول می پیوندد از اختلاط با بدان نتائج نالائق ظهور مییابد صحبت نیکان سبب مزید دولت ست و مخالطت بدان موجب ملال و ندامت نظم

با دولتیان نشین که خاری	در صحبت گل شود بهاری
با هر که نه مقبل ست منشین	کز سرکه نگشت کام شیرین

و اشرار دو قسم اند یکی واجب الدفع و یکی واجب المنع اما آنها که دفع ایشان سبب نفع مسلمانان ست و صلاح کلی در نابودن ایشان ست سه گروه اند اول دزدان و دفع کردن ایشان بر ذمت همت ولاة لازم ست وصیت سوم هوشنگ این بود که ای فرزند باید که ارباب فسق را مالیده و مرخوذ داری و شریر و مفسد را منکوب و مقهور و ضرر دزد و راهزن و شیرفتان جامه کن از سر راه گذربان دو

سازی تا راهها ایمن گردد و تجار از اطراف و جوانب بولایت تو تردد توانند کرد و
انواع امتعه و رخوت جهت خرید و فروخت پدید آید و اینمعنی سبب رفاهیت
خلق گردد قطعه

تا نکوشی بعدلت نشوے	هرگز از ملک و سلطنت شادان
راهها از دزد ایمن دارا	گر تو خواهی ممالک آبادان

حکایت از امیر المومنین عمر رضی الله عنه در کتاب جواهر الامارة نقل کرده اند
که ایشان گفتند وقتی در جاهلیت بتجارت جانب مداین میرفتم و چهل جامه
از برد یمانی با من بود چون بحوالی مداین رسیدم دزدان سر راه گرفتند و مرا
غارت کرده بردها را بردند من بصد محنت خود را بمداین رسانیدم و بدادخواهی
بدرگاه نوشیروان رفتم چون صورت تظلم من بسمع نوشیروان رسید و بر کماهی
حالات من اطلاع یافت حاجبی را فرستاد تا دست من گرفته مرا بوثاقی فرود
آورد و گفت اینجا باش تا دزد را طلب کنند و بردها را بازستانند من دران
وثاق می بودم و هر روز از مطبخ خاص خوانچه طعام ملوکانه می آوردند و پیش
من می نهادند و من هر روز بدرگاه کسری میرفتم و نظارهٔ مراسم مملکت داری
و رعیت پروری میکردم تا بعد از چهل روز بوثاق در آمدم جامه های برد را
دیدم نهاده و دستی بریده آنجا افتاده و کاغذ چهل تنگهٔ زر سرخ در وی و
بران کاغذ نوشته که چهل روز با یستادی تا دزد ترا بدست آوردند درخت
تو نبرد تو رسید این چهل تنگه مزد چهل روزه انتظار تست چون بولایت خود رسی

ترجمه: عار نداریم **نظم**

ما عاشقیم کشته شدن اعتبار ماست	شمشیر عشق تیز ز سنگ مزار ماست
بی زخم تیغ عشق ز عالم نمیرویم	بیرون شدن ز معرکه بی زخم عار ماست

ممکن که تو از کشتن ما به تنگ آئی و ما از کشتن خود به تنگ نیائیم مصلح که این خط برخواند دانست که با ایشان از حیله و تدبیر در می باید آمد فرمود تا در زیر خط ایشان نوشتند که ما مردانگی و فرزانگی شما را دانستیم و یکدلی و یکجهتی شما را با یکدیگر معلوم کردیم **فرد**

در جگرداری و سربازی شما را مثل نیست	بر چنین مردان یکدل آفرین باد آفرین

حالا از هرچه رفت پشیمانیم و بمقام عذرخواهی درآمده در صدد تربیت و تقویت ایشانیم والسلام حضار مجلس ازین سخن متعجب شدند و او در خلا و ملا تعریف و توصیف اوباش و رندان مشغول شد و دست از حبس و قید و قتل ایشان کوتاه کرد و دیگر روز اعیان و اشراف شهر نزدیک وی آمده خواستند که در باب اوباش سخن گویند او بر ایشان سبقت گرفته فرمود که ای عزیزان ما از کشتن آن جوانان پشیمانیم و بغایت حیف ست مردم دلیر و چالاک را کشتن چه در هر قرن ازین طائفه اندکی پیدا میشوند و من امروز بدیشان محتاجم که اهل قلعه روم باغی شده اند و مرا در دفع ایشان مردان کاری میباید شما اگر هوادار من اید جماعتی که پیشوا و سران این قوم اند بنزد من آرید تا بنظر تربیت ملحوظ و از اثر تقویت محفوظ سازم **نظم**

ازین نامداران با هوش و ننگ	کسی را که بینم سزاوار جنگ

وهم مرکب وجوشن ومغفرش	بگردون گردان رساتم سرش

اکابر حلب گفتند که سردار و پیشکار ایشان پیر سیست یا چهار پسر و حالا در پی کسب وکاری رفته اند و از سطوت سیاست شما گوشه گرفته اند مصلح بفرمود تا ایشان را طلبیدند و تعظیم بسیار و تلطف بیشمار نموده جامه داری خود را بدان پیر داد و پسیاولی بارگاه بفرزندان او ارزانی داشت و همه را خلعت داده بعنایت و عاطفت مستمال گردانید بعد از چند روز که خاطر ایشان مطمئن و دل ایشان از جانب حاکم ایمن شد مصلح بفرمود که مرا جمعی مردان خونخوار عیار پیشه احتیاج ست تا ایشان را تربیت کنم شما این جماعت را میشناسید بهر کرا دانید که از دست وی کاری آید و معرکه حرب را میشاید بیارید تا خلعت دهم و ایشان را بدلخواه ایشان تقویت کنم پیر و فرزندان بغایت خوشدل و شادان بیرون آمدند و از اطراف و جوانب سی صد تیم جرار رند خونخوار درهم کشیده نزد وی آوردند فرمود که ایشان را فردا بیارید که خلعتها مهیا شود و هم در زمان فرمود تا خیاطان را طلبیده سی صد جامه بتکلف بریدند و بدوختن مشغول گشتند ملازمان درگاه وی و اعیان شهر و ولایت و رعایا همه درین کار حیران که او را سلطان مصر بدفع ایشان فرستاده و او بخلاف امر سلطانی دست ایشان را قوی میدارد بیت

بجای خار گلبن مے نشاند	بجاے زهر شکر مے چشاند

اما چون شب در آمد سی صد مرد یگانه فرزانه مردانه را مقرر کرد که سلاح پوشیده در جامه خانه مترصد ایستاده باشند که چون رنود بدانجا در آیند هریکی را القتیل

رسانند ویک روز که آن جماعت آمدند و دست بوس کردند اشارت شده که بجامه خانه روند خلعت پوشیده بیرون آیند و صعب خدمت برکشیده کمر ملازمت برمیان هواداری بربندند در آمدن بجامه خانه همان بود و بقتل رسیدن همان پسیر را با چهار پسر نیز کشتند و سرهای آن قوم بی سرانجام را بر نیزه کرده گرد شهر بگردانیدند عرصهٔ آن ولایت از شر و فساد ایشان پاک شد بیت

درخت بد از بیخ برکنده به	بداندیش مردم سر افکنده به

سوم ستمکاران دل آزار که در تیرگی اَلظُّلمُ ظُلُماتٌ یَومَ القِیٰمَةِ[1] در مانده قصد مال و جان مسلمانان کنند از تهدید اَلَا لَعنَةُ اللّٰهِ عَلَی الظّٰلِمِینَ[2] نیندیشند و نه از عقوبت خدای تعالی ترسند و نه از سیاست سلطان باک دارند دفع چنین کسان بر پادشاه واجب ست تا اثر شامت او بمملکت نرسد و نتیجه و خامت عاقبت او در آن ولایت ظهور نکند که خاتمت ظلم وخیم ست و جزای ظالم عذاب الیم مثنوی

عالمی را دیده گریان کردنست	ای کار ظالم ملک ویران کردنست
کی ز شمشیر بلا یابی امان	ای نهاده تیر ظلم اندر کمان

اما قسم دوم که واجب المنع اند طائفه باشند بصفتهای ناستوده معروف و بسیرتهای ناپسندیده موصوف و بهر آئینه ملاقات و مقالات ایشان اهل دولت را زیان دارد یکی از آنها سخن چینان اند که باخبار دروغ و راست میان جمعی گرد فتنه برانگیزند و دوستان را با یکدیگر دشمن سازند و در حدیث آمده که

[1] ظلم تاریکیاں ہیں روز قیامت کی ۱۲ [2] آگاہ ہو لعنت خدا کی ہے ظالموں پر ۱۲

سخن چین در بهشت نرود و حق سبحانه تعالی در توریت با حضرت موسی علی نبینا
و علیه السلام گفت که ای موسی روز قیامت مرد سخن چین را بینی که بر پیشانی او
نوشته که آئِسٌ مِن رَحمَةِ اللهِ[1] او ناامید ست و بی بهره از رحمت خدا و خدا سخن چین
را در قرآن مجید فاسق خوانده است آنجا که میفرماید اِن جَاءَکُم فَاسِقٌ بِنَبَإٍ[2] و بزرگان
گفته اند که چون کسی نزد تو خبر آرد که ترا فلان چنین گفت یا بجای تو چنین کرد بر تو
شش چیز واجب باشد اول آنکه اورا راست گوی ندانی که حق سبحانه تعالی
اورا فاسق گفته است و سخن فاسق راست نباشد دوم آنکه اورا منع کنی از نمیمه
که آن منکر ست و نهی منکر واجب بود سوم آنکه اورا دشمن داری از بهر آنکه خدای
اورا دشمن میدارد چنانچه در خبر آمده که دشمن ترین دشمنان نزد خدای تعالی
آنها اند که بسخن چینی نفاق میان دوستان افگنند چهارم ببرادر مومن گمان بد
مبری که بعضی گمانها بوزر و وبال میکشد پنجم تجسس آن خبر نکنی که تجسس منهی
عنه است ششم هرچه سخن چین گوید چنان نکنی و اصل آنست که سخن چین را
نزد خود راه ندهی و مطلق سخن اورا گوش نکنی نظم

سخن چین را مده در نزد خود جای	که در یکدم کند صد فتنه برپای
سخن چین را مکن نزدیک خود رام	که بدگوید ترا هم در سرانجام

آورده اند که یکی از خواجگان صفهان غلامی را میخرید فروشنده گفت غلام
من عیبی دارد که سخن چین ست خواجه گفت سخن چین غلام چه خواهد بود اورا بخرید

[1] ناامید ہے رحمت خدا سے ۱۲ [2] اگر آئے تمھارے پاس کوئی فاسق خبر لیکر ۱۲

چون روزی چند برآمد این غلام کدبانو را گفت خواجه ترا دوست نمی دارد
وزنی دیگر خواست کدبانو ازین سخن متغیر و متاثر شد غلام دید که سخن او کارگر
آمد و تیر تدبیر فاسد او به نشانه رسید گفت میخواهی که ترا دوست دارد گفت
آری میخواهم غلام گفت من طلسمی میدانم و افسونی جهت محبت یاد دارم چون
خواجه بخسپد استره تیز بردار و از موهاے که زیر محاسن اوست قدری بدست
آر و بمن ده تا افسون کنم و محبت ترا در دل وی افگنم زن برین عزیمت راسخ شد و
گفت البته امروز چنین خواهم کرد پس غلام نزدیک خواجه آمد و گفت اے خواجه
حق نان و نمک درمیان ست و من خبری شنیده ام ترا آگاه میسازم تا از خود
غافل نشوی خواجه گفت آن چه خبرست غلام گفت زن تو دوستی دارد و قصد
هلاک تو کرده است اگر خواهی که راستی سخن من بدانی چون بخانه روی خود را بخواب
ساز و بنگر که چه می بینی مرد بخانه رفت و طعام چاشت تناول نموده تکیه بگرفت و
خود را بخواب ساخته دیدهٔ ترصد برکشاد زن پنداشت که خواجه در خواب ست
استره بدست گرفته بیامد و محاسن خواجه بالا گرفت تا موی چند بتراشد خواجه دیده
باز کرد و آن حال مشاهده نموده پنداشت که زن قصد کشتن او دارد برجست و
دست زن محکم بگرفت و استره از دست وی بستد و سرش بازکرده برید اولیای
زن را خبر شد خواجه را بگرفتند و بقصاص وے بکشتند و بشومی سخن چین خان و مان
آن عزیز خراب شد

میان دو کس جنگ چون آتش ست	سخن چین بدبخت هیزم کش ست

سپاه و رعیت پیش من مگوی که چون من بدی ایشان بشنوم با یشان بد شوم و خبر بدی من با سپاه و رعیت چون ظاهر گردد ترسان شوند التجا بدیگری کنند و پادشاه دیگر طلبند و خلل ازین جهت بملک من راه یابد **نظم**

برآید ز غماز عالم بهم	خلل راه یابد بخیل و حشم
زغماز گردد جهان سرنگون	که ناپاک جانست و تیره درون
چو غماز را دیدی اندر زمان	به تیغ سیاست ببرش زبان

آورده اند که نوشیروان روزی مجلس آراسته بود یکی از ملازمان نوشیروان شخصی را پیش وی غمازی کرد نوشیروان گفت این سخن را تحقیق میکنم اگر راست است ترا بسبب غمازی دشمن خواهم گرفت و اگر دروغ ست ترا بجهت آن عقوبت خواهم کرد و اگر توبه میکنی از تو خواهم درگذرانید گفت توبه کردم نوشیروان گفت من عفو کردم **نظم**

هر که غمازی کند نزدیک شاه	هم بنزد شاه گردد روسیاه
علّے در آتش و دو داند ازو	نے خدا نی خلق خشنود ند ازو

آورده اند که یکی از روی غمز و سعایت قصهٔ نوشت بمعتصم خلیفه که فلان کس از معارف وفات یافته و از و مالی خطیر (گیتیٔ ۱۲) مانده و یک پسر دارد طفل اگر فرمان شود تا کفاف طفل بگذارند و باقی برسم قرض بخزانه بسپارند تا چون بزرگ شود بدو تسلیم (مشاهیر ۱۲) نمایند حالا خزانه و توفیری در فتحی باشد معتصم بر پشت رقعهٔ او نوشت بعربی که ترجمه اش اینست که متوفی را خدا بیامرزد و بر مال و میراث برکت کناد و یتیم را

دروغگو ۱۲

دروغی ۱۲

برنیات خیر پرورش دهاد و غماز بلعنت خدا گرفتار باد **مثنوی**

شو غماز کس نزدیک شاهان	بترس آخر ز آه بیگناهان
که آه بیگناهان سخت گیرد	بسی کس را ز تخت و بخت گیرد

و دیگر گروه صاحب غرض اند که در هرچه کنند و گویند غرضی داشته باشند نه از روی اخلاص و هواداری سختی بعرض رسانند هوشنگ ملک در وصایا فرموده که از متابعت و موافقت اصحاب اغراض دامن اعراض و احتراز در باید چید که صاحب غرضان از سر دعوی بمعنی لاف هواخواهی زنند و جواهر حسنات را در رشتهٔ سیئات کشند و فعل جمیل و کردار نیکو در کسوت قبیح و صورت زشت باز نمایند **نظم**

همه راه صاحب غرض پیش خویش	ز صاحب غرض میشود سینه ریش
که او جمله تزویر و مکر و فن ست	برون دوستدار و درون دشمن ست

و چون معلوم شد که غرض گویان تزویری که تدبیر نام کرده اند بدی را به نکوئی برگذارند و خوبی را بزشتی در شمار آورند پس بے تحقیق سخن ایشان را حکم نباید فرمود و در تفحص کلام این قوم مبالغهٔ تمام باید نمود **مثنوی**

چو ارباب غرض لب برگشایند	نکوئی را بزشتی مینمایند
بجلی تا سخن روشن نگردد	کسی باید که پیرامن نگردد

اسکندر از ارسطو پرسید که ملازمت ملوک را کدام طائفه موافق اند و کدام فرقه نالائق حکیم فرمود که لائق خدمت ملوک کسی ست که امین باشد نه خائن زیرا که امانت سبب عزت ست و خیانت موجب مذلت و امانت [illegible] قانع باشد نه

طامع که قناعت گنجی ست بیکران وطمع رنجیست بی پایان **بیت**

مردِ قانع بزرگوار بود	طامع البته خوار و زار بود

دیگر باید که نیکوگوی باشد نه عیب جوی که آدمی به نیکوگوئی بهمه حال محبوب و مقبول و لعیب جوئی نزد همه کس مردود و مخذول باشد و باید که کارکننده باشد نه لاف زننده که مرد مصاف[جنگ ۱۲] محترم ست و صاحب لاف و گزاف متهم و باید که موافق باشد نه منافق که نتیجهٔ وفاق[جنگ ۱۲] مهر و وفاست و ثمرهٔ نفاق جور و جفا بر طریق سنت باشد نه بر راه بدعت که تائید سنت[دوستی و موافقت ۱۲] آدمی را بروضهٔ جنان[دو رنگی ۱۲] میبرد و دواعی بدعت را بهاویهٔ ضلالت و شناعت مے افگند باید که ملوک هفت طائفه را در خدمت خود راه ندهند اول حسود را که زهر حسد[برائی ۱۲] هیچ تریاکی علاج نمی پذیرد و رنج حسود[نام دوزخ ۱۲] هیچ دارو دوائی یابد و گفته اند **شعر**

حسد رنجیست سوزنده کزو آتش بجان افتد	چه جای جان که از حساد آتش در جهان افتد

وغائلهٔ حسد از جمله مفاسد عادیه ست از انجهت که نفس حسود بغایت خبیث ست و[بدی ۱۲] اوهام اصحاب نفوس خبیثه را در زوال نعمت[منسوب بعداوت ۱۲] اثر تمام باشد ازین سبب حق سبحانه و تعالی فرموده که وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ اِذَا حَسَدَ یعنی پناه آرند بخدای از ضرر حاسد در حدیث[بدی سے حسد کرنے والے کی جب حسد کرے ۱۲] آمده که حسد حسنات بنده را میخورد یعنی تاچیز میگرداند چنانچه آتش هیزم را و فی نفس الامر حسد ذلیل ترین صفت و خوارترین خصلت ست و اصلاً از دنائت همت و خساست طبیعت در وجود آید که نتائج جهل اند و ازینجاست که اظهار این صفت بر[فرومائگی ۱۲] نقصان عقل دلیل روشن ست نه بینی که حسود همیشه از راحت غیری در مشقت باشد بت[فرومائگی ۱۲] [کمی ۱۲]

فتد فی الحال ہلاک شود من آئینہ پیش وے بردم تا چون نظر وی بر آئینہ افتد عکس آن بوی راجع شود و اثر آن در وی سرایت کند و بمیرد سکندر حکیم را دعا گفت این حکایت بعینہ حال حسود ست کہ شر حسد او ہم بدو باز گردد و بدو راجع شود چنانچہ بعربی آوردہ اند النار تاکل نفسہا ان لم تجد حطبا تاکلہ یعنی آتش کہ ہیزم نیابد خود را میخورد تا ہیچ نماند و دوم از آنہا کہ سزاوار خدمت ملوک نیستند کسانی اند کہ بخیل و ممسک باشند چہ بخیل مردود خلق و مبغوض ایشان ست چنانچہ سخا پوشندہ عیبہا ست بخل پوشندہ ہنر ست و گفتہ اند

مرد ہر چند در ہنر کوشد	بخل آن جملہ را فرو پوشد
از لئیمان تیرہ دل بگریز	وز کریمان پاک جان آویز

در جامع الاحکام آوردہ اند کہ سلاطین مردم بخیل را ملازم خود نسازند کہ از ایشان خجالت رسد چنانچہ منقول ست کہ عمرو بن لیث وکیلی داشت مردی بخیل بود وقتی میوہا را سر ما ببرد عمرو گفت میوہ ہر کجا یابید بخرید و خرج کنید روزی عمرو جشنی ساختہ بود و محفلی آراستہ درآن محفل رسولان کہ از اطراف و جوانب رسیدہ بودند ہمہ جمع آمدند و مجموع اسباب ضیافت مرتب و مہیا بود جز میوہ کہ بسیار اندکے بنظر آمد عمرو وکیل خود را گفت میوہ بسیار بیار او اندکی بنظر آورد عمرو دیگر این حرکت بد آمد گفت بر و میوہ بیار گفت میوہ متعفن و پوسیدہ ماندہ ست اگر گوئی بیاورم عمرو بغایت منفعل شد و او را از وکالت عزل کرد و بارہا میگفت کہ آن ممسک مرا انفعال داد کہ ہرگز تدارک آن نمیتوانم کرد بیت

ے آگ کھاتی ہے آپ کو اگر نہ پائے لکڑی کہ کھائے ۱۲

نزدیک اکابر هنرور	عیبی نبود ز بخل بدتر

سوم از ان جماعت که لائق ملازمت نیستند مردم دون همت سفله باشند و چون
همت سلاطین عالی باید پس مردم دون و سفله در خدمت ایشان نشاید و سفله
از ممسک و بخیل بدتر باشد زیرا که بخیل آن باشد که کرم ندارد با کسی اما از مال
خود بهره دارد و ممسک آنست که خود نخورد و با کسی کرم نکند و سفله نه خود خورد
و نه بکسی کرم کند و نخواهد که کسی با کسی کرم کند آورده اند که پادشاهی بود بغایت
جوانمرد و بخشنده روزی با یکی از نزدیکان خود فرمود که مرا آرزوست که هزار هزار درم
به یکی به بخشم تو چه میگوئی گفت این مقدار مال بسیارست این مبلغ به صد کس بس است
گفت اگر نصف ازین عطا کنم چون باشد گفت هنوز بسیارست گفت ثلثی توان
بخشید گفت هنوز بسیارست گفت در ربع چه میگوئی گفت هنوز روی در کثرت
دارد القصه بر عشر قرار داد که صد هزار درم باشد گفت اگرچه بسیارست مگر بیک
کس نباید داد پادشاه فرمود که ای بیدولت من میخواستم که این مبلغ بتو ارزانی
کنم خود را محروم ساختی و مرا از سخاوت باز داشتی آن مرد بتضرع در آمد که ای
ملک من خطا کردم سلطان از کرم خود نگذرد سلطان فرمود تو سفله نه لائق عقوبت
نه قابل عطیت هم خود را زیان دادی و هم مرا زیان من آنست که اگر آنقدر مال
بتو بخشیدی در سخاوت علم شدی تا انقراض او و از صیت کرم و مروت من باقی
[مشهور ۱۲ — گذرنا ۱۲ — آواز ۱۲]
ماندی وزیان تو اینست که از چندین مال محروم شدی اکنون صد هزار درم که
بخش خود بران قرار دادی بستان و دیگر در مجلس ما چنین سفلگی مکن نظم

سفله نخواهد کسی را بکام	خس نگذارد مگسی را بجام
سفله سیه رو بود و بد نهاد	خاک سیه بر سر هر سفله باد

چهارم از آن غیبت گرانند که ذکر هر کس در میان آید خواهند که از مساوی آن چیزی باز گویند اگر آن بیان واقع ست غیبت باشد و اگر غیر واقع ست هم بهتان باشد و هم غیبت و در خبر آمده که عقوبت غیبت از زنا سخت ترست حق سبحانه و تعالی در قرآن مجید فرموده باید که بعضی از شما بعضی را غیبت نکند آیا دوست دارد کسی که گوشت برادر مردهٔ خود را خورد و این غایت تهدید ست و از نجا معلوم میشود که غیبت گویان مانند مردار خوار باشند و هر که رائحه انسانیت دارد از مرده بپرهیزد و از مردار بگریزد بیت

از غیبت مردمان بپرهیز	وز مردم عیب جوی بگریز

آورده اند یکی از پیغمبران غیر مرسل بود چیزها در خواب بدو می نمودند و ندا می شنید شبی در خواب دید که چون بامداد برخیزی در فلان صحرا گذر کن نخستین چیزی که ترا پیش آید بخور دوم چیزی که بینی پنهان کن سوم چیزی که در پیش آید نگاه دار چهارم را نا امید مگردان پنجم چیزی که در نظر در آید از و بگریز چون بامداد شد برخاست و بدان صحرا که مامور بود روان شد اول چیزی که پیش آمد کوهی بلند بزرگ سیاه رنگ بود آن پیغمبر متحیر شد که این لقمه را چگونه توان خورد اما چون حکم خداوند ست از آن چاره ندارم بطرف کوه روانه شد که کوه را بخورد و چون بنزدیک رسید دید که کوهی بدان عظمت لقمهٔ خرد شده بود آنرا

برداشت و بخورد شیرین تر از انگبین و خوشبوتر از مشک شکر خدای تعالی بجای
آورد و از انجا پیش رفت طشتی دید زرین براه افگنده گفت مرا امر کرده اند که این
را پنهان دار پس زیر زمین حفره کند و پنهان کرد و خاک بسیار بر بالای او ریخت
و بگذاشت و برفت هنوز دو قدم نرفته بود که دید آن طشت بروی زمین ست
دیگر باره بیامد و حفره دورتر کند و پنهان ساخت هنوز فارغ نشده بود که دیگر
آن طشت بر روی زمین دید سوم بار در اخفای آن مبالغه زیاده نمود باز ظاهر
گردید پیغمبر با خود گفت مرا گفته بودند که پنهان کن من کار خود کردم و انچه فرموده
بودند بجای آوردم از انجا درگذشت مرغی دید که از بازی هراسان شده
بشتاب می پرد گفت یا نبی الله مرا نگاه دار که دشمن در قفای من ست پیغمبر او را
در گریبان خود پنهان کرد فی الحال باز خشم آلود و گرسنه برسید گفت یا نبی الله امروز
همه روز در طلب این صید بودم صید من پناه بتو آورد و من بغایت گرسنه ام مرا
ناامید مکن از روزی من پیغمبر با خود گفت بمن گفته اند که این را نگاه دار و دیگری را
ناامید مگذار اکنون چه کنم کارد برکشید و قدری گوشت از ران خود برید و بسوی
باز انداخت باز گوشت را برداشت و مرغ را بگذاشت آن پیغمبر پیشتر شد
مرداری دید افتاده و گندیده شده از وی بگریخت اما چون شب در آمد پیغمبر مناجات
کرد الهی انچه فرمودی بجای آوردم حکمت اینها مرا معلوم گردان ندا رسید که آن
کوه عظیم که دیدی و یک لقمه شد و بخوردی آن خشم ست اول عظیم نماید و چون بخوردی
شیرین تر از همه شیرینهاست دوم آن طشت زرین که هرچند پنهان میکردی

آشکار شد خیریست هر چند کسے خواهد که نیکی را مخفی بدارد والبته ظاهر میشود و آن پنجم
را معنی آنست که هر که پناه بتو آرد در پناه گیری و هر کس ترا امین کند خیانت [illegible]
روا نداری معنی چهارم آنست که چون کسی از تو چیزی طلبد جهد کن تا حاجت او را
روا گردانی پنجم آن مرد از گنده که دیدی غیبت بود زینهار از غیبت بگریزے که
غیبت کردار نیک را باطل گرداند نظم

هران غیبت هیچکس بر زبان	که طاعت ز غیبت نقند در زیان
بهر غیبتے طاعتے کم شود	ز غیبت گہے کار برہم شود

همت ملوک باید که از لوث غیبت و گرد بهتان گوئی پاک باشد چنانچه گفتن غیبت
حرام ست شنیدن آن نیز روا نیست که عذاب غیبت شنونده برابر ست با عذاب
غیبت کننده بیت

گوش و زبان دور ز غیبت منه	از بد کس گوش و زبان پاک به

وقبل ازین در باب غیبت گفته بودم پنجم از کسانیکه سزاوار در ملک نباشند
مردم ناحق شناس و غدار ناسپاس اند که حقوق ولی نعمت را نشناسند و شکر منعم
را بکفران مبدل سازند و همیشه این جماعت منکوب و مقهور باشند و از دلهاے
آشنا و بیگانه دور ند بخت ایشان بیدار باشد نه دولت ایشان پایدار قطعه

کسے کو میکند نعمت فراموش	از و کردن فراموشی صوابست
[illegible]	که روح از صحبت او در عذابست

نقل ست که معتضد خلیفه گفته که هر تیغ زبان که در شکر گذاری [illegible] نشد او با زبان

تیغ تیز ستم را باید داد

حق نان و نمک تبه کردن	بشکند مرد را سر و گردن
با ولی نعمت از برون آید	اگر سپهر ست سرنگون آید
حق شناسی بزرگوار کند	ناسپاسی ز پای در فکند

ششم دروغگو باشند که کذب پیش هیچ کس پسندیده نیست و مرد دروغگوی نزد سلاطین بی آبرو باشد در کتاب اخلاق رکنی آورده که در مجلس فضیل وزیر میان دو ندیم او که یکی نصیر نام داشت و یکی ثاقب مباسطتی[1] واقع شد قدم مزاح و مطائبه بر بساط انبساط نهادند کار از مخاطبه بملاعبه انجامید و مهم از ملاعبه بمضاربه رسید چنانچه بصدمهٔ دست نصیر عمامه از سر ثاقب جدا گشت ثاقب بغایت متغیر شده اثر غضب بر رخسارهٔ وی پیدا آمد وزیر گفت از چه چیز خشم گرفتی میان ندما ازینها بسیار واقع میشود ثاقب گفت چگونه در غضب نباشم که آبروی من در مجلس چون توئی ریخته شد فضیل گفت کار بر خود آسان گیر و این واقعه را بر دل خود سهل کن که آبروی تو در پیش من آن روز ریخته شد که گفتی استر من مرا در یک شب از مرو به نیشاپور رسانید و درین باب گفته اند نظم

میفروز هرگز چراغ دروغ	چراغ دروغ ست بس بی فروغ
تو از کذب تعظیم و حرمت مجوی	ازان آبرو میشود آبجوی

هفتم مردمان بسیار گوی پریشان سخن نیز لائق خدمت نیستند زیرا که هر که بسیار

[1] مباسطه مزاح و مطائبه یعنی خوش طبعی ۱۲

نظر کردم بچشم عقل و دانش	ندیدم به ز خاموشی خصالی
نگویم لب به بند و دیده بر دوز	ولیکن [illegible]

باب چهلم در ترتیب خدم و حشم

واین باب مشتمل بر دو قسم ست قسم اول در تربیت ملوک مر متعلقان و ملازمان را
قسم دوم آدابیکه ملازمان سلاطین را رعایت باید فرمود قسم اول حکما گفته اند
سلاطین را از ارکان دولت و اعیان حضرت و سائر ملازمان و متعلقان گزیر نیست
از برای آنکه هر کس که بعضی از ممالک عرصهٔ زمین در عرصهٔ تسخیر وی باشد جمعی
از آدمیان در قید تصرف او باشند مر او را ضرورت ست که نظر در جزئیات و کلیات
خود بر قانون احتیاط بکند و از روی یقین بغور امور رعایا و زیردستان برسد و
حال هر یک از اعیان و اوساط مملکت خود کما حقه بدارد و در تحقیق این امر دو
گوش و دو چشم کفایت نیست بلکه گوش بسیار و چشم بیشمار در کار ست پس باید که
جمعی مردم دانا و هوشمند نیک سرشت و بی طمع بلند همت ملازم وی باشند تا او
مالک گوشها و چشمهای همه باشد تا بگوش همه اخبار ممالک بشنود و بدیده مجموع
در حقائق مهات نظر کند و هر آئینه این جمع را که در سماع اخبار متنوع و مشاهده اطوار
گوناگون بمثابهٔ سمع و بصر اند رعایت کلی باید کرد تا از کار خود باز نمانند و پیوسته
بایصال اخبار و عرض کردن احوال مشغول باشند که هیچ چیز ملک را زیان کار
تر ازین نیست که اخبار اطراف ولایت و صورت حال رعیت از سلطان منقطع گردد

سرداران ۱۲

[illegible] ۱۲ [illegible] ۱۲

و در کتاب سراج الملوک آورده اند که نوشیروان از موبد[1] موبدان پرسید که زوال ملک در چه چیز است گفت در سه چیز اول در پوشیدن خبرها از بادشاه دوم تربیت مردم فرومایه سوم در ظلم عمّال[2] نوشیروان گفت بچه دلیل این سخن میگوئی جواب داد که چون خبر ولایت و رعیت از سلطان انقطاع یابد و از دست دشمن فارغ و غافل باشد هر کس هرچه خواهد کند و چون او بیخبر است آثار فتنه از هر گوشه سر برزند و مملکت در سر این فتنه رود و دیگر مردم دون و ارذل چون تربیت یابند از دنائت همت جمع مال حریص باشند و بهر کس طمع کنند و قدر اکابر و اشراف نشناسند و حرمت مردم بزرگ فروگذارند و دلهای خلائق بسبب این اخلاق رنجیده شود لاجرم همتها بر کنارند تا از مرتبی و مربی خلاص روی نماید و از پنجا گفته اند زوال الدولة[3] بارتفاع السفلة چون سفله را ترقی دست دهد دولت روی به تنزل نهد که گفته اند مثنوی

گر سفله بجاه دست یابد	بازار ملک شکست یابد
دونان نه سزای جاه باشند	بل در خور بند و چاه باشند

دو دیگر چون عمّال بر رعیت ستم کنند نیتهای ایشان با پادشاه بد شود و از زراعت و امارت ملول و متنفر گردند و مداخل سلطان کم گردد و علوفه بلشکر کم رسد و چون لشکری علوفه نیابد سر از خدمت تابد و اگر دشمن پدید آید یار و مددگار اندک بود و بدین جهت ملک از دست برود و درین باب گفته اند نظم

[1] موبد بضم اول و کسر بای ابجد و فتح آن و فتح اول و بای ابجد حکیم و دانشمند و صاحب فیض آتش پرستان زبربان ۱۲ [2] عملداران ۱۲ [3] جاتا رہنا دولت کا ہے کمینون کے مراتب بلند ہونے مین ۱۲

ظلم عامل جهان خراب کند	دل مظلوم را کباب کند
اندر آرد بکار ملک شکست	دامن عافیت رود از دست

نوشیروان موبد را ثنا گفت و فرمود تا این کلمات را به آب زر نوشتند و دیگر گفته‌اند
که قصر سلطنت را چهار قائمه است که اگر یکی نباشد مهمات ملکی متمشی نگردد اول امیری
که اطراف مملکت را محافظت کند و شر دشمنان را از شاه و رعیت باز دارد دوم
وزیری که مؤنات سلطان و ملازمان وی را انتظام دهد و مال از جایگاه بستاند
و بجایگاه خرج کند سوم حاکمی که از قبل سلطان تفحص احوال خلق نماید و داد ضعیف
از قوی بستاند و اهل فسق و فجور را مخذول و مقهور دارد چهارم صاحب خبری
امین که پیوسته اخبار شهر و ولایت و حالات اعیان و رعیت بحضرت سلطان
عرض نماید و فی الجمله جمعی که سلطان را از ایشان چاره نیست یا ارباب سیف
اند چون امرا و ایلچیان و سپاهیان و مانند آن یا اصحاب قلم اند چون وزرا و
مستوفیان و دبیران و عمال و ترتیب مجموع اینها از روی اجمال آنست که همه را
بچشم شفقت و عین عاطفت بیند و آنچه هر یک را ضرورت بود بدان محتاج باشند
از ایشان باز ندارد و هر کدام از عهدهٔ مهمی که مفوض بدو باشد سالم بیرون آید
کار خود بر وجهی که باید و شاید بسازد او را نوازش فرماید و هر که در مهمی تهاون نماید
و تغافل ورزد اول او را به نصیحت متنبه گرداند و اگر منزجر نگردد به نصیحت گوشمال
دهد و هرگز در پی اظهار معائب و مقابح ملازمان نباشد و بشادی ایشان اظهار
بهجت و مسرت نماید و بمصائب و آلام ایشان اندوه و ملال ظاهر گرداند و هر یک را

در تربیت و تقویت بمرتبهٔ خاص نگاهدارد که کسی با او دران مرتبه شریک نباشد تا
میان ملازمان حقد و حسد پیدا نگردد و اگر میم بعضے از ایشان بنزاع و جدال انجامد
بزودی دفع نماید تا مادهٔ خصومت (کینه ۱۲) قوی نگردد که از ایشان فسادات کلی روے
نماید و بزرگان فرموده اند که انقطاع سررشتهٔ مملکت وابستهٔ بنزاع امرا و وزرا است نظم

چو یکدل نباشند اعیان شاه ‌‌ ‌ شود کار شاه و رعیت تباه
ز ارکان دولت نزیبد نزاع ‌ ‌ ‌ که استیزه آرد علی الانقطاع
ستیزه بجاے رساند سخن ‌ ‌ ‌ که ویران (بمعنی ۱۲) کند خاندان کهن

همین از حکیمے پرسید که اساس تربیت ملازمان بر چه چیز باید نهاد جواب داد که
بر دو چیز یکے لطف و یکی قهر باید که همیشه از قهر و نظر لطف سلطان بر خدام ظاهر
باشد بقهر بگیرد تا دلیر نشوند و بلطف درگذارد تا نا امید نگردند و در نگارستان آورده
که طریق حکمت در تربیت آنست که بنرمی و آهستگی اگر کاری میسر شود در انوقت
تشدد و عنف نباید نمود و اگر بخشونت و سختی حاجت افتد رفق و نرمی نباید فرمود
که جراحت را (سختی ۱۲) تواند بود که به نیش احتیاج بیش (درشتی ۱۲) افتد از انکه بمرهم قطعه

همیشه ره لطف نتوان گرفت ‌ ‌ ‌ در ابرو فگن چین بهنگام خویش
نه بینی که مرهم نیاید بکار ‌ ‌ ‌ چو گردد جراحت سزاوار نیش

حکما فرموده اند که هر کرا سلطان خواهد که تربیت کند تا بارها نقد حال وے را بر
محک امتحان نزند و عیار کار وے را بتمامی نداند بدیدهٔ تربیت در وی نظر نکند که
بسیار وقت نا مستعدی را تربیت کرده اند و چون بر اخلاق و احوال وی اطلاع

لے بے استعداد ۱۲

حاصل شد بالضرورة درهمان وقت از نظر انداخته اند و برداشتن و زود بیفگندن سطوت سلطنت را مضرست و درین باب گفته اند قطعه

هر کرا میل تربیت داری	امتحان کرده بایدش یک چند
اگرش هست قابلیت آن	علم دولتش برآر بلند
ورنه قابل بود بلند مساز	تا بزودی نبایدش افگند

و چنانچه برداشته را بزودی بفگندن مناسب نیست بزودی خوشنود شدن از کسی که بر وی خشم گرفته اند هم محمول بر خفت ست چه میان خشم و رضا باید که مدتی بگذرد تا عزم و ثبات بادشاه ظاهر گردد آورده اند که روزی یکی از خلفا با ندیمی سخن میگفت در اثنای مکالمه از وی کلمهٔ شنید که مناسب نبود فرمود که ویرا از مجلس بیرون کردند آن بیچاره امید از زندگانی بریده در گوشهٔ کاشانه نشست و بناکام شربت تلخ صبر و تحمل تجرع[1] کرده با خود میگفت بیت

دلا ز حال بد خود جزع مکن زنهار	صبور باش که نیکو شود بآخر کار

اما چون مدت مهاجرت دیر کشید و کار بجان و کارد باستخوان رسید قصهٔ خود را نوشته بیکی از محرمان خلافت داد تا بوقت فرصت بموقف عرض رسانید خلیفه بخندید و گفت او را چندان گناهی نیست که موجب حرمان باشد گفت چون چنین ست چه شود که آن بیچاره را در مجلس همایون راه دهند خلیفه فرمود لکل[2] اجل کتاب هر کاری بوقتی باز بسته است و هر مهمی بزمانی موقوف مانده که تا

[1] گھونٹ گھونٹ پینا ۱۲ [2] ہر وقت کے واسطے لکھا ہے ۱۲

زمان آن مهم در نیاید و وقت آن کار در نرسد جهد و کوشش فائده ندهد بیت

تا در نرسد وعدهٔ هر کار که هست	سودی نکند یاری هر یار که هست

بعد از یک سال او را طلبید و خلعت داد گفته اند که چون سلطان کسی را بزرگ
گرداند بهمان نظر اول در وی بنگرد زیرا که چون مال و منال و اختیار و اقتدار یافت
او را بدرجهٔ اول باز نتوان برد و اگر خواهد که او را خرد گرداند بتدریج و تانی در پی (آهستگی ۱۲)
آن کار باید رفت و الا خللها پدید آید بیت

برآتش میادر بیکبارگی	که جان را بکوشد به بیچارگی

نوشیروان از بزرجمهر پرسید لائق تربیت کیست فرمود که کسی را تربیت باید کرد
که ادبی دارد یا نسبی و هر که نسبی سافل دارد بحکم کُلُّ شَیْءٍ یَرْجِعُ اِلیٰ اَصْلِهٖ رجوع باصل
خود میکند و در حکایات آورده اند که مردی بود ذکی نام از خاندان بزرگ با نسبی
عالی و ادبی کامل کنیزکی رومی خرید نوشابه نام بسیار بدخوی و لغایت بهانه جوئی
و ستیزه روی ذکی بملک یمین در نوشابه تصرف کرد پسری ازو متولد شد روزی
حکیمی در صحبت ذکی نشسته بود (دست راست و قوت ۱۲) فرزند ذکی حاضر شد ذکی او را کاری فرمود آن پسر
فی الحال برخاست و روان شد چون گامی چند برفت باز گشت و در مجلس آمده
نشست حاضران متعجب شده گفتند امتثال (فرمانبری ۱۲) اول را چه سبب بود و اجتناب
ثانی بچه جهت روی نمود آن حکیم بخندید و گفت ذکی خواست که فرمان برد و نوشابه
نگذاشت اثر هر دو جوهر ظاهر شد چنانچه در سفیدی و سیاهی فرزند به پدر و مادر
مشابه میباشد در رذالت و نجابت نیز همان قیاس باید کرد و درین باب حکیم

(نر و مادگی ۱۲)

له هر چیز پهرتی بجانب اصل کی طرف ۱۲

فردوسی فرموده نظم

درختیکه تلخ ست وی را سرشت	گرش در نشانی بباغ بهشت
ور از جوی خلدش بهنگام آب	به بیخ انگبین ریزی و شهد ناب
سرانجام گوهر بکار آورد	همان میوهٔ تلخ بار آورد

وگفته اند نفس خسیس را پروردن آبروی خود بردن ست چه حرام ست بر کسیکه از نطفهٔ خبیث در وجود آمده باشد که از دنیا انتقال کند بدی ناکرده بجای کسی که بادی نیکو کرده باشد فرد

بد اصل را چگونه کسی تربیت کند	در جیب خود چگونه کسے مار پرورد

ونکتهٔ دیگر در تربیت ملازمان آنست که یک کس را دو عمل ندهد بلکه برای هر کسی منصبی مقرر کند تا همه ملازمان امیدوار باشند و دو کس را یک عمل نیز نفرماید که چون شرکت پدید آید عمل بر مراد ساخته و پرداخته نگردد قطعه

نه یک کس تواند که سازد دو کار	که آنرا پسندند ارباب هوش
دو کس نیز در یک عمل ضائع اند	که دیگی بشرکت نیاید بجوش

وچون از تربیت اجمال فراغتی روی نمود سه نکته از تفاصیل آن مرقوم میگردد ومقدم بر همه تربیت اولاد ست و در ذخیرة الملوک فرموده که فرزند امانت حق است نزد والدین و در عرصهٔ محشر مطالبهٔ حقوق این امانت خواهد بود و چون این امانت آئینه ایست که صور جمیع نفائس و کمالات را قابل ست و جوهر حقیقت او را بهر جهه میل دهند مائل گردد پس بضرورت در تربیت او سعی باید فرمود تا بصفتهای

پسندیده متصف گردد و از خصلتهای نکوهیده منحرف شود اول آنکه او را بنام نیک
تسمیه باید کرد که اگر نامی ناموافق باشد مدت عمر از آن در کراهیت خواهد بود دیگر دایهٔ
او بغایت مزاج و خوش خوی و پاکیزه سرشت باید که در خبر آمده که شیر دادن طباع
را متغیر سازد و چون مدت رضاع تمام شود مردم پاک دین نیکو خلق را بخدمت
او نامزد باید کرد تا طبیعت او باوصاف آن خادم مستانس گردد و چون طبع صبیان
بلهو و لعب اکل و شرب مائل ست در آنها آئین اعتدال و قانون توسط رعایت باید نمود
و معلم پرهیزگار دیندار تعیین باید فرمود تا او را تعلیم قرآن و احکام شرعی در آموزد
و علمی که او را در دین و دنیا نافع باشد از وی باز ندارد و بهترین تادیبی آنست که او را از
مخالطت جمعی که مفسد و کج طبع باشد نگاه دارد و با مردم خوش ذهن لطیف طبع
مصلح مصاحب سازند و دائم در پیش وی علما و عرفا و فضلا را مدح گویند تا
محبت ایشان در دل وی راسخ گردد و اشرار و فجار و بدمعاشان را مذمت کنند
تا کراهیتی از ایشان در طبع وی پدید آید و چون بسن تمیز رسد مردی بزرگی عالی همت
صاحب تجربه را که خدمت ملوک کرده باشد مقرر کنند تا آداب نشست و برخاست
و رفتن و آمدن بوی آموزد و دران کوشد که آثار ادب و حیا و علو همت و تخلق
اخلاق ملوک از وی ظاهر گردد و چون وقت در آید سپاهیان جگردار و استادان
کاردیده را امر کنند تا آئین سواری و سلاحداری و آنچه سلاطین را بکار آید بوی
تعلیم دهند و چون بزرگ تر گردد بخدمت مشائخ و صحبت علما دلالت کنند تا از نظر
بزرگان دین مستفیض گردد که همت را اثرهای کلی میباشد نظم

گفت ہمہ خوش اند گفت کہ در رزم چون اند گفت جان را در پیش ایشان خطرے
نیست گفت در بزم چگونہ اند گفت مال را در پیش ایشان قدری نیست گفت
در عقل و فضل چگونہ اند گفت چون دائرہ کہ سر و پایش نتوان یافت و اول و
آخرش نتوان یافت حجاج گفت این مرد سخن را بحد کمال رسانید و مهلب را
در دل ما وقعتی و در چشم ما حشمتے حاصل شد و از آداب رسول و عقل او استدلال
کردیم بر ادب و عقل فرستندۂ او قطعه

یعنی بزرگی ۱۲

رسول ار فرستی حکیمی فرست	کہ کار ترا باشد از وی بہی
شنیدی کہ آن مرد دانا چہ گفت	فارسل حکیما ولا توصہ

اما تربیت لشکریان از جملہ ضروریات ست و فائدۂ ایشان چہار چیز ست اول
قوت و ہیبت پادشاہ دوم دفع دشمنان سوم ایمنی رعایا چہارم دفع دزدان
و ایمنی راہ ہا و ایشان را چہار شرط بجا باید آورد اول آنکہ از فرمان سلطان بیرون
نروند و جز بحکم او کار نکنند دوم آنکہ با پادشاہ یک دل و یک زبان باشند سوم آنکہ
بایکدیگر نیز متفق باشند چہارم آنکہ در کارزار مردانگی و فرزانگی رعایت نمایند و
سلطان را ہم با ایشان چہار کار باید کرد اول آنکہ سلاح و مرکب ایشان مہیا
سازد دوم مرتبۂ ہر یک نگاہ دارد سوم مردان کاری را تربیت نیکو کند و
در میان لشکر سرفراز سازد چہارم از لشکر دشمن غنیمت کہ بدست آید ایشان را
بہرہ مند گرداند و از پادشاہ قباد منقول ست کہ موبد را گفت کہ با لشکر چگونہ
معیشت کنم فرمود کہ ہر چند وقت تفقد حال ایشان باید کرد چنانچہ چند اوند

جو یابی ۱۲

بلغ تفحص بستان میکند و هر گیاهی که بکار نیاید و قوت از دیگر گیاهها باز
می ستاند آنرا می برد و دور می سازد و هر چه از و نفعی متصور است نگاه میدارد و تربیت
میکند و در میان لشکریان نیز جمعی باشند که از ایشان هیچ کار نیاید ایشان را علوفه
دادن اسامی آنها از دیوان ارزاق محو باید ساخت و بتربیت مردم کاری باید
پرداخت و بوجهی علوفه ایشان باید داد که بطریق اعتدال باشد چه اگر معیشت
ایشان را تنگ گیری ملول و متفرق شوند و ممکن که رجوع بجای دیگر نمایند و اگر
معیشت بر ایشان فراخ گردد مستغنی شوند و در ملازمت و خدمتگاری کاهلی
ورزند و همین معنی را حکیم نظامی آورده

سپه را باندازه ده پایگاه	مده بیشتر مال از خرج راه
شکم بنده را چون شکم گشت سیر	کند بندگی گر چه باشد دلیر
نه سیری چنان ده که گردد ست	نه ز ارشان در خورش تنگدست
سپاهی که خوشدل نباشد ز شاه	ندارد حدود ولایت نگاه

دیگر وزرا که ایشان پیرایه ملک و خزانه مالند و مدار مهم والی مملکت بی وزیری
متمشی نگشتی حضرت موسی علی نبینا و علیه السلام از خدا درخواستی که از برای
وزیری از اهل بیت من معین سازد و آن برادرم هارون است و بدو پشت من
قوی گردان پس معلوم میشود که وزرا سبب استحکام بنای سلطنت و انتظام امور
مملکت وقتی که بر خصال رضیه و اخلاق زکیه باشند

از وزیری ده او نکو سیرت است	ملک از زیب و زینت دست

و تربیت ایشان آنست که بشرف التفات سلطان معزز و بعز عنایت خاقانی
مشرف باشند تا در چشم خاص و عام مکرم و معظم نمایند و قول ایشان را نفاذی
و حکم ایشان را اعتباری باشد و کسی در مهمات مالی بی استصواب ایشان مدخل
ننماید و تدبیر ایشان را در کارهای عمده تمام واصلی باید دانست چه ممکن است
که بقلم کارها ساخته گردد که بشمشیر میسر نگردد بیت

قلم رخت جایی تواند کشید	که شمشیر نتواند آنجا رسید

روزی در میان وزیری و امیری در تقدیم و تاخیر منازعت افتاد امیر گفت من
خداوند تیغ آبدارم و تو صاحب قلم ملک را بشمشیر توان ستد نه بقلم وزیر گفت کار
ملک بقلم راست شود نه بشمشیر این ماجرا بسمع سلطان رسید و هر دو را بخدمت
طلبید وزیر را گفت همیشه اهل قلم خدمتگاران اهل سیف بوده اند تو چرا اهل قلم را
ترجیح میکنی گفت ای شهریار عالم شمشیر دشمنان را بکار آید نی دوستان را و قلم هم
برای نفع دوستان بکار آید و هم برای دفع دشمنان دیگر اصحاب سیف را هوس
ملک داری پدید آید و بر ولی نعمت خروج کنند و از اهل قلم هرگز این حرکت صادر
نشود و دیگر اصحاب سیف خزانهٔ سلطانی را خالی میسازند و اهل قلم پر می کنند و محل
دخل عزیز تر از محل خرج باشد قطعه

در خامهٔ وزیر بحرمت نگر که آن	در جویبار ملک نهالیست بهره ور
حقا بموقع ست اگر تربیت کنند	آن شاخ را که میوهٔ او هست معتبر

اما تربیت مقربان و ایلچیان و محرمان حکومت آنست که هیچ راه مهم خاص نامزد فرمایند

وبهیمه که منسوب . باشد دیگری را دخل ندهد و قدر خدمت هرکس بلند و فرا خود
آن درباره او عاطفت نماید و ایشان را بدان مشابه دلیر نگرداند که هرچه خواهند توانند
گفت و حجاب عزت و مهابت از پیش برندارد و همه را در مقام ادب و مرتبه حیا
متوقف سازد و اگر کسی از ایشان بی محل سخنی گوید آن سخن را اصغا نکنند و تا کسی
نیک امین نباشد و چندین نیازموده باشد معتمد نباید ساخت و سر خود را بادی
در میان نباید نهاد و چون ملازمان ملوک را بر یکدیگر رشکی و غبطه می باشد سخن
هیچکدام درباره یکدیگر استماع نباید فرمود و همه را بر دوستی و موافقت با یکدیگر
ترغیب باید کرد و از منازعت و مخالفت تحذیر باید نمود که مخالفت با یکدیگر ایشان
در امور انتظام سلطانی دخلی تمام دارد چنانچه شمه ازین سابقاً ذکر یافته قطعه

ملازمان سلاطین چو یک جهت باشند — مهم مملکت و مال برقرار بود
وگر نفاق نمایند و مکر و حیله کنند — اساس جمله مهمات بی مدار بود

اما چون غلامان و بندگان درم خریده مر خداوند خود را بمنزله دست و پای و سائر
اعضا اند چه کسی که بجهت غیری تکفل امری کند که با عانت دست در ان حاجت
افتد قائم مقام دست آن غیر بوده باشد و کسی که سعی کند در کاری که قدم در آن
رنجه باید کرد مشقت قدم کفایت کرده باشد و کسی که بچشم نگاه دارد چیزی را که نظر
دران صرف باید کرد زحمتی از بصر باز داشته باشد و باقی برین قیاس پس
بر وجود این جماعت شکر گذاری باید کرد و انواع انواع رفق و مدارا و لطف و مواسا

ل غبطه بالکسر نیکوئی احوال و آرزو بردن بحال کسی بی آنکه زوال آن خواهد ازوی ۱۲

مدبارهٔ ایشان بکار باید برد چه ایشان را نیز کلال و ملال و فتور ماندگی در خدمت
پیدا میشود پس در کار فرمودن ایشان انصاف رعایت باید فرمود و چنان باید که
با مور معیشت ایشان از خورش و پوشش خللی راه نیابد و اصل آنست که ایشان را
بنظر خاص مخصوص سازد که اقدام بر اعمالی که بایشان مفوض ست از روی خوشدلی
و نشاط کنند نه از سر کاهلی و ملال در کتب حکمت آورده اند که خواجه نشاید که بهر گناهی
خادم را براند زیرا که بنده وقتی شرط شفقت بجای آرد و هوا داری کند که خود را از
مفارقت مخدوم ایمن داند و اگر بنده را بهر سهوی و خطایی برانند خود را در خدمت
عاریتی شناسد و همچو راه گذریان و غریبان معاش کند و نه در هیچ کار را اندیشه
بکار برد و نه در هیچ مهم شرط شفقت نگاه دارد و اصل در بندگان صفت حیا [illegible]
ست و این از همه صفتها در کار تر ست و اگر از بنده اثر مکر و دزدی و حیله دریافته شود
زود دفع باید کرد چون یکی از بندگان بخیانتی فاحش و گناهی زشت ملوث گردد و
بتادیب و تعذیب قابل اصلاح نباشد صلاح دران ست که او را بزودی
نفی کند تا دیگر بندگان بمجاورت و مصاحبت او تباه نشوند و فساد از و بدیگران
[illegible] نکند

قطعه

بصحبت مفسدان و بدفعلان — مردم نیک را تباه کند
هرکه با دیگ همنشین گردد — جامهٔ خویش را سیاه کند

و اگر از بندگان اصحاب دولت که ملازم سلطان باشند شکایتی از خواجهٔ خود
نزد سلطان آرد در چیزی که شرع را دران مدخلی نبود زود منع او لازم ست چنانچه

در سیاسات سلطان محمود غزنوی آورده اند که روز آدینه سلطان بنماز میرفت غلامی در غایت حسن و جمال سر راه سلطان گرفته بود چون بموکب شاهی رسید غلام زمین را بوسه داد سلطان از روی کرم عنان حشمت باز کشید و بزبان لطف و مرحمت پرسید که چه حاجت داری گفت شاها بنده را آنکس که از ترکستان می آورد در تمام راه میگفت ترا بخدمت سلطان میبرم تا سایهٔ عنایت بر روزگار تو اندازد و من بامید این بشارت و نوید این اشارت کربت غربت و خواری سفر تحمل میکردم و پیوسته بمضمون این بیت

گرم هزار غم از روزگار پیش آید	چو روی شاه به بینم دلم بیاسایید

خوشدل میبودم اکنون که بدین شهر آمدیم خواجه حسن مرا دید و بهزار دینار بخرید و مدتی که مرا در خانه پنهان میدارد و این ساعت فرصت یافتم و خود را بسر راه افگندم بخت یاری و سعادت مددگاری کرد تا بدولت ملازمت رسیدم و امیدی که در دل داشتم بموقف عرض رسانیدم باقی سلطان حاکم است سلطان فرمود تا غلام را ادبی بلیغ کردند و او را بکسی سپرد که این را پیش حسن برو و بگوید که هزار دینار بغلامی میتوان داد چرا صد دینار بدربانی نمیدهی تا بر خانه نشیند و نگذارد که غلام تو بی اجازت از خانه بیرون رود یکی از خواص پرسید که غلام را عجب ادبی فرمودند سلطان فرمود اگر نه آن بودی که هزار دینار حسن ضایع میشد بفرمودمی تا از میانش بدو نیم زنند چه اگر غلامان را فرصت دهند هر غلامیکه از خواجه برنجد همین شیوه پیش گیرد و شکایتی ناموجه بعرض رساند و مهم خواجگی و بندگی مختل و

مهمل بماند مثنوی

چو از خواجه خود برنجد غلام	بداد دهد شرح باخاص و عام
به بهتان و غیبت کشاید زبان	که تا خواجه را افگند در زیان
غلامی کز نیسان بود خوی او	مبیناد چشم کسی روی او

قسم دوم ازین باب

در آداب جمعی که بدولت سلاطین تقرب جسته اند و سرافراز گشته از ارکان دولت و اعیان حضرت و خواص بارگاه و نواب و محاسب و سائر گماشتگان متعلقان باید دانست که هرکه در کار پادشاه شروع کند و در مهمات سلطانی خوض نماید بایدکه سیرت او بر قانونی باشد که سبب نیکنامی سلطان و آبادانی مملکت بود و این معنی وقتی میسر شود که رعایت چهار طرف برخود لازم داند اول رعایت جانب حق دوم رعایت جانب پادشاه سوم رعایت جانب خود چهارم رعایت جانب رعیت اما در رعایت جانب حق پنج شرط ست اول آنکه شکر نعمت الهی و فضل نامتناهی که دربارهٔ او واقع شده بجای آرد تا نعمت وی زیاده گردد بیت

شکر نعمت نعمت افزون میدهد	مفلسان را گنج قارون میدهد

دوم آنکه مهم طاعت فرو نگذارد بلکه آنرا بر خدمت پادشاه مقدم دارد تا در همه چشمها عزیز گردد و در همه دلها مقبول بود آورده اند که ابو منظور وزیر پادشاه طغرل مردی دانا و کافی بود و عادت داشتی که چون نماز بامداد گزاردی تا طلوع آفتاب

او را دعا خواندی بعد از آن بخدمت سلطان رسمے وقتی مہمے ضروری پیش آمد سلطان او را
بہ تعجیل پیش خود طلبید کسان پی در پی آمدند و او از سر سجاده بر نخاست جاسدان
مجال غیبت یافتند و زبان وقیعت کشاده او را نزد سلطان بہ بدی یاد کردند کہ
ازین غفلت میکند و از سخن سلطان اعتباری نمیگیرد مانند این کلمات در میان
آوردند بمرتبۂ کہ آثار تغیر مزاج در بشرۂ پادشاه ظاہر شد اما چون خواجہ از اوراد
فارغ گشت بخدمت سلطان آمد سلطان از روی غضب بانگ بر وے زد
کہ چرا دیر آمدی گفت ای ملک من بندهٔ خدا ام و چاکر تو تا از بندگی فارغ نشوم
بچاکری نمیتوانم آمد سلطان بگریست و او را محمدت بسیار گفت نظم

مده رشتهٔ خدمت حق ز دست	خداوند را بندگی کن کہ ہست
سر پادشاہان گردن فراز	بدرگاه او بر زمین نیاز

سوم آنکہ رضای خدای را بر رضای پادشاه تقدیم کند چون حق سبحانہ تعالیٰ
از بندهٔ خشنود بود خشم دیگران او را زیان ندارد و اگر عیاذاً باللہ خدائے تعالیٰ
بر وی خشم گیرد خشنودی ہمہ خلق او را سودی نرساند فرد

چون خداوند از تو خشنود ست	[illegible] دیگر کسان ضرر [illegible]

مشہور ست کہ بزرگی در مجلس یکے از خلفا بود وقت نماز تنگ شد و خلیفہ بمہمی
اشتغال داشت و نماز بر خاطر او فراموش شده بود آن بزرگ بر خاست کہ نماز گزارد
یکی گفت چرا صبر نمیکنی کہ خلیفہ بنماز بر خیزد گفت حکم خدای را موقوف بحکم دیگرے
نباید داشت گفت بنشین کہ خلیفہ بر تو غضب خواہد کرد گفت چون رضای خدا

حاصل شود از غضب مخلوق چه باک خلیفه که این بشنود آن زرگر را بسیار بنواخت و
آن متعرض را از نظر تربیت بینداخت شرط چهارم آنکه از خدای بیش ترسد
که از پادشاه در خبر آمده است که هر که از خدای بیش ترسد همه کس ازو بیش
بترسند پنجم آنکه بخدای امیدوارتر باشد که پادشاه که هر چه میدهد او میدهد امید
درکرم کسی باید بست که هیچ امیدوار از در رحمت او باز نگردد بیت

محال ست گر سر برین در نهی	که باز آیدت دست حاجت تهی

اما رعایت جانب پادشاه را بیست و پنج شرط ست اول تذلل (خواری ۱۲ زاری ۱۲) و تضرع و
اظهار عجز و خدمتگاری چه ملوک را همتهای عظیم و حالتهای بزرگ ست که بدان
متفرد اند از غیر خویش و آن بدان سبب ست که مظهر سلطنت الهی واقع شده اند
وازین جهت لقب ظل الله بر ایشان اطلاق میکنند پس بآن معنی که این صورت
در ایشان متحقق ست از همه خلق استخدام (طلب خدمت ۱۲) و تعبد (پرستاری ۱۲) خواهند و خود را سزاوار آن شناسند
و در هر چه کنند طریق استقلال و تفرد (یکتائی ۱۲) رعایت نمایند و هر چند اساس سلطنت بیشتر
باشد ظهور این صفت زیادت بود و برین تقدیر استغنای ایشان طالب آنست
که دم محتاجی و مسکنت خود بر ایشان عرض کنند بیت

چه آورم بتو چون جمله هر چه هست تو راست	مگر شفاعت و عجز و نیاز [illegible]

دوم تحمل محنت و مشقت و ریاضت کشیدن و بر مکاره (مکروهات ۱۲) صبر کردن چه خدمت ملوک
مبنی بر زحمت (مشقت) باشد در کتب حکما مذکور (نوشته ۱۲) ست که ملازمت سلطان حائل ست میان
مردم و آسائش و طلب راحت و لذت در خدمت ملوک از قبیل محالات باید شناخت

پنجم آنکه پادشاه را بر خیر دارد و چنان کند که خیر او بهمه کس برسد چه بهترین انعام آنست که عام باشد چون شعاع آفتاب که بر همه جامی تابد و چون رشحات سحاب که بر همه زمینها میرسد از بزرگی پرسیدند که خیر بر چه وجه باید کرد و بهترین خیرها کدامست فرمود خیر بر عموم باید و بهترین آن بود که بروی تازه باشد و منت بآن همراه نباشد آورده اند که معن بن زائده کرمی عام داشت و در وقت بخشش بغایت خندان و تازه روی بودی عزیزی را پرسیدند که آیا ابر سخی ترست یا معن بخشنده تر جواب داد که سخاوت معن از ابر بهتر و بیشترست گفتند بچه دلیل گفت بآن دلیل که هرچه ابر دهد گریان دهد و هرچه معن دهد خندان دهد قطعه

تازه روئی و انبساط و نشاط	در سخاوت عظیم معتبرست
مرد بخشنده را بوقت سخا	تازه روئی سخاوت دگرست

ششم تا بر کسی وثوقی تمام نداشته باشد و بارها صفات او را نیازموده باشد او را پیش پادشاه تعریف نکند و ستایش ننماید تا بوقت آزمایش شرمنده نشود آورده اند که زراقی نزدیک یکی از نواب سلطان سنجر آمد گیسوها گذاشته و قدری جامهٔ کعبه آورده گفت من مردی ام از اهل بیت رسالت و امسال بحج رفته بودم و جهت سلطان حج گزارده ام و بر سر روضهٔ حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وآله وسلم برای شاه و ارکان دولت او بحضور قافلهٔ حجاج دعا کرده ام اگر بخدمت سلطان رسانی هر آینه از تو منت دار شوم و بدین بشارت که آورده ام مرا نیز نوازش فرماید آن نائب این صورت را تحقیق نکرده نزد سلطان آمد و آن حاجی

علوی را تعریف بسیار کرد چنانکه سلطان مشتاق شده باحضار او فرمان داد چون
آن عزیز را حاضر گردانید سلطان را دست بوس کرده بر حاشیهٔ بساط بنشست سلطان
پرسید که از کجائی گفت از شهر اصفهان فرمود که کی حج کردی گفت امسال قضا را ایلچی
از نزد حاکم اصفهان در مجلس آمده بود چون نام اصفهان شنید و آنکس را دید گفت
ای شاه من این کس را می شناسم او سید نیست بلکه از لولیان[1] آن ولایت ست
و بیشتر از ایشان موی بر سر دارند و من در همه این سال وی را در صفاهان میدیدم
در روز عید اضحی بدر خانهٔ من آمده بود بطلب گوشت قربانی سلطان بغایت متاثر
شده روی بآن نائب کرد که نیک سیدنا ما رو حاجی بزرگوار بخدمت ما آورده
آن نائب خجل زده و انفعال یافته از مجلس بیرون رفت و بقیة العمر بخدمت
سلطان نیارست آمد اگر در اول تحقیق حال او کردی دوران باب تفحص تمام بجا
آوردی [illegible] از خجلت بر چهرهٔ حال او [illegible] از نظر جانان [illegible] قطعه

او وصف کسی نزدیک شاهان | مگر وقتیکه او را نیک دانی
که گر نبود بر آن وصفی که گفتی | بسی در انفعال آن بمانی

هفتم هرچه داند که پادشاه را بدان میلی ست از اسپ و نو واقمشه و ضیاع و مستغلات[2]
(آب و زمین ۱۲)
و غیر آن جهت خود نگاه ندارد بلکه بطریق استدعا چنان کند که بنظر قبول رساند هشتم
آنکه چون پادشاه با وی سخن گوید بدل و جان و عقل و هوش و چشم و گوش و تمام
جوارح (یعنی اندامها) و اعضا متوجه سخن وی باشد و چنان نکند که یک کلمه از و فوت شود و یا

[1] لولی سرود گوئی کوچها و گدائی در خانها ۱۲ [2] استقلال غله گرفتن و آوردن و خواستن ۱۲

سلطان گوید که از تو نمی پرسم این را چه جواب توانی گفت و از انفعال این صورت
چگونه بیرون توانی آمد اگر فرضاً از جماعتی پرسد که تو از ایشان باشی بجواب سبقت
مکن که دیگران خصم تو شوند و بر سخن تو عیب گیرند بلکه تاخیر کن تا دیگران گویند
عیب و هنر هر سخن بدانی پس انچه تو دانی اگر بهتر باشد عرض کن و الا خاموش نشین

مثنوی

امن خفت اندر جواب سخن	مکر در خطا و صواب سخن
اگر نقد تو بیغش آید بیار	گز آن نقد افزوده گرد و عیار
وگرنه در اظهار عیبت مکوش	مر آنرا به ستر خموشی بپوش

یازدهم باید که تا سلطان چیزی نپرسد ابتدای سخن نکند و چون پرسد جواب بقدر
کفایت گوید و خاموشی کند مگر وقتی که پادشاه میل داشته باشد با آنکه سخن بیشتر و دراز
گوید دوازدهم آنکه اگر سلطان او را بر چیزی وقوف ندهد مطلقاً تفحص آن نکند و
در پی دانستن آن نرود چه او را قابلیت و محرمیت آن بودی با و گفتندی پس
مبالغه در وقوف بر آن [illegible] غضب سلطان ست قطعه

باتو ستری گر نمیگویند از نامحرمیست	هر که نامحرم بود با سر سلطانش چه کار
چون کسی را در درون خانه رفتن راه نیست	با تملقها نمودن پیش دربانش چه کار

سیزدهم باید که در تحفه و هدیه و عطیه که نامزد وی شود استغنا ننماید از پادشاه اگر حقیر
باشد زیرا که اندک سلطان بسیار است و استغنا نشانه خوار داشتن عنایت پادشاه
و هیچ عاقل این نکند که فیضی از سایه الهی متوجه او گردد و از خود رد کند بیت

هرچه از پیشه آید خوش [illegible]	[illegible] نک و بسیار او [illegible] بود

چهاردهم از طریق امانت قدم بیرون ننهد که امانت صفتیست که مردم خوار را عزیز گرداند و خیانت خصلتیست که مردم عزیز را خوار سازد یکی از خلفا فرموده که من مردم امین را دوست میدارم هرچند سفله باشد و با کسی که خائن باشد دشمنی دارم اگرچه بزرگ و عالی باشد زیرا که امانت علامت ایمان ست و در حدیث آمده که ایمان ندارد هر که امانت ندارد و حق سبحانه و تعالی خائن را از محبت خود بی بهره ساخته إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ پانزدهم بدانچه از پادشاه بوی رسد قانع و راضی باشد و زیاده طلبی نکند و حرص ننماید که البته حرمان لازم حرص ست نظم

حرص و حرمان قرین یکدگرست	حرص از جمله خلقها بترست
مردم از وصف حرص خوار شوند	در قناعت بزرگوار شوند

شانزدهم در حضور و غیبت سلطان بر ذکر محامد و نشر مکارم او مداومت نماید و اگر از کسی کلمهٔ بشنود که مشتمل بر ترک ادبی باشد به نسبت پادشاه او را بران ملامت و نصیحت کند و اگر منزجر نشود سخت گوید و جفا کند و اگر بدین نیز متیقظ نگردد ترک مجالست و مخالطت و مصاحبت وی گیرد و با او هیچ وجه سخن نگوید هفدهم کاری که بدو مفوض ست بران مداومت نماید و از مهمی که متکفل آنست غافل نشود و جهد کند که پیوسته حاضر باشد تا هرگاه که سلطان او را طلبد فی الحال بخدمت رسد و از مواظبت بر حضور و از ملازمت دائمی که مودی بملالت باشد احتراز کند هیجدهم اعتماد بر محبت و رضای سلطان نکند و به بسیاری خدمت خود نیز واثق نبود چه غرور جاه خدمت را

۱؎ امین [illegible] دوست [illegible] خائن [illegible] ۱۲

فراموش میگرداند و دیگر آنکه با سلطان اظهار نکند که مرا نزدیک تو حقیست یا سابقهٔ
خدمتی دارم بلکه بتجدید ملازمت و تاکید دعاگوئی و لواحق فرمان برداری سوابق
حقوق را نزدیک وی تازه دارد بروجهی که آخر آن اول را احیا کند چه سلاطین
حقی را که آخرش از اول منقطع بود فراموش کنند و از خدمت کسی منت دار نباشند
چه ایشان خود را سزاوار خدمت می شناسند نوزدهم محل عرض حاجات نگهدارد
که عرض کردن بر ملوک حکم نماز دارد چون نماز در وقت ادا ده شود [illegible] فرصت

عرض حاجت نیز چون در محل افتد روا شود بیت

حرامش بود نعمت پادشاه	که هنگام فرصت ندارد نگاه

و باید که چندان حاجت عرض نکند که اثر ملال بر جبین پادشاه پیدا شود بیستم او را اگر
سلطان عزیز دارد باید که بر جمعی که نزدیک او مقرب اند یا خدمت قدیمی دارند تقدیم
نجوید و خود را از ایشان در پیش نیفگند که ازین صورت بر سفاهت و خفت عقل خرد
وی استدلال توان کرد چه شاید که پادشاه را با آن کس که بر تقدیم می جوید کفی و
الفتی باشد یا خدمتی بشرط کرده باشد که سلطان حق آنرا ضایع نگرداند چون آن کس
بدفع طالب تقدم برخیزد پادشاه جانب وی گیرد و او را مغلوب سازد و او در
انفعال و خجلت بماند قطعه

بر آنکس که او خاص سلطان بود	تقدم مجو گرچه باشی عزیز
اگرچه ترا [illegible] شد پدید	از اعزاز او هم بر اندیش نیز

بیست و یکم باید که از ستم سلطان نرنجد و غلظت و درشتی ایشان را بنیکوئی و دل خوشی

قبول کنند چه گفته اند عزت پادشاهی و سطوت فرماندهی زبان را گشاده گرداند و باعزاز
مرهمان بی سببی پس برین تقدیر با ایشان مواسا باید کرد و اگر از روی نازکی که لازم
سلطنت است کسی را دشنام دهد باید که بدعا پردازد مصرعه دشنام سر
دعاست اینها + و اگر درشتی کنند آنرا بملائمت حساب نماید مصرع تاویل وفا
کردم هرچند جفا دیدم + بیست و دوم آنکه اگر در معرض سخط و غضب و عتاب سلطان
افتد البته با هیچ آفریده شکایت نکند و عداوت و حقد در دل خود راه ندهد و چه گناه
را با خود گرداند فرد

وهرچند جفا کند شکایت نکنیم	گوئیم که جرم از طرف ماست هنوز

و بعد از آن باجتهاد و تلطف نماید تا بسببی که بدان ازاله خشم توان کرد مهیا سازد
بیست و سوم اگر سلطان بر یکی خشم گیرد یا تردد متهم شود باید که از آن کس تجنب
نماید و با تهمت زده اختلاط نکند و با ایشان در یک مجلس مجالست ننماید و ایشان
را ثنا گوید و تمهید عذر خواهی نکند تا وقتیکه غضب سلطانی به نسبت ایشان ساکن
گردد و امید عاطفت و مرحمت و مهربانی پیدا آید آنگاه بروجهی لطیف اعتذار باید نمود
تا رضای ایشان حاصل آید بیست و چهارم آنکه در پی رضای سلطان بود و چنان
سازد که خوشنودی او حاصل کند و آن بچهار چیز میسر است یکی آنکه هرچه پادشاه گوید
تصدیق کند مگر چیزی که مخالف شرع و دین بود دوم رای و تدبیر او را ستاید سوم محاسن
او را ظاهر گرداند چهارم مساوی و قبائح او را بپوشد بیست و پنجم کتمان اسرار است و
این عمده همه شرطها و اصل همه ادبها باشد پس باید که در پوشیدن رازهای سلطان

مبالغه بجای آورد و طریق احتیاط درین باب آنست که اقوال ظاهر پادشاه که هم
ملازمان بران مطلع اند بقدر توانائی پوشیده دارد تا بر صفت کتمان که سپید آید آنکه هنر
پوشیدن بر او آسان شود و چون سلطان بر حال این کس اطلاع یابد اگر سری فاش
گردد تهمت بروی نیفتد چه سر مکتوم بی آنکه کسی فاش کند از احوال ظاهر و سیاست
معلوم میتوان کرد و از بعضی استدلالات نیز مفهوم میشود و در اثنای این حال
کسانیکه دران سر محل اعتماد بوده اند همه متهم میشوند و گمانهای بد بدیشان می برند
پس چون کسی بدین صفت مشهور شد که محرم اسرار است و هیچ سری از و ترشح
نمیکند ازین گمانها دور میباشد اگر عیاذاً بالله ما سکه کسی ضعیف بود و تحمل کتمان
سر نمیتواند کرد سر او در معرض تلف است بیت

چنین گفت آن ... که گر سر بایدت سر افرو پوش

آورده اند پادشاهی بزرگ از حکیمی عالیمقدار وصیتی طلبید حکیم فرمود که ای
ملک همه وصیت ها درین دو کلمه شریف مندرج ست که التعظیم لامر الله و الشفقة
علی خلق الله فرمان خدای را بزرگ دار و شفقت با خلق خدا فرو مگذار رباعی

اے تازه جوان بشنو ازین پیر ... یک نکته که هست بهتر ... ان ... سخن
با ... با ادب باش عبادت میورز با خلق برفق باش و نیکی ...

پادشاه ... در سیاست سخنی بگوی گفت در ... مردم سعی ... خرابی بین
انسان آسان کاری نیست مگر در کشتن سه کس که همه دانایان ترا معذور
خواهند داشت یکی جابری که خرابی ملک تو جوید دوم عالمی که مال تو دزدد سوم

خلسئے که سر تو آشکارا کند در حکایات آمده که نوشیروان را گفتند فلان کس سر ترا
آشکارا میکند موی که او را در خاک پنهان کنید تا آن راز پنهان بماند قطعه

سازد سر پنهان آشکارا	زیر خاک تیره پنهان بهتر است
سر نگهداری سرت ما نبجای	زانکه حفظ سر نگهبان سر است

آورده اند که پادشاهی با یکی از ملازمان خود [illegible] که سری با تو می[illegible]م باید که با کسی
نگوئی گفت نگویم گفت من از برادر خود اندیشه ناکم و بیش از انکه از و قصدی ظاهر
گردد در صدد دفع او میباشم باید که پیوسته تو مرا محافظت کنی و از برادر من هر چه
دریابی خبر بمن رسانی آن کس قبول کرد و فرصتی طلبیده آن حال با برادر او بگفت
و آن برادر از وی منت دار شد و گفت حقی بر من ثابت کردی که مرا خبردار ساختی
او نیز خود را محافظت میکرد قضا را برادرش وفات کرد و سلطنت بدو رسید فی الحال
که بر تخت نشست نوکر برادر را طلبید و حکم کرد که سرش بردارند گفت ای ملک گناه
من چیست گفت آنکه سر برادرم آشکارا کردی و با وجود آن همه انعام که در حق تو
فرموده و ترا محرم اسرار خود ساخته تو سر او را نگاه نتوانستی داشت مرا بر تو هیچ
اعتمادی نماند پس او را [illegible] نید بسبب آنکه راز نپوشید در ورطهٔ هلاک افتاد فرد
به پیر میکده [illegible] که چیست راه نجات [illegible] است جام می و گفت راز پوشیدن
اما در رعایت جانب خود هفت شرط مرعی باید داشت اول از جای که چیزی نباید
ستاند بجای که نباید داد چیزی ندهد تا نه در دنیا بدنام و بی مقدار باشد و نه در
آخرت رسوا و شرمسار دوم تا تواند دفع بدی کند از همه کس و نیکی رساند بهمه سوم

بلند ہمت باشد کہ اعتبار ہر کس بقدر ہمت اوست ع باشد بقدر ہمت تو اعتبار تو
و ہر کہ بصفت علو ہمت آراستہ است ہر آینہ نفس نفیس خود را بطمع مال و منال دنیا
کہ بغایت خسیس است خوار نگرداند و باندک فائدہ جاہی و یا مالی عرض شریف خود را
بر باد ندہد کہ مآل[بعبارۃ] مال و جاہ نماند و او در مقام خست و خواری بماند چہ آرم آنکہ نہ برخود
سخت گیرد و نہ بر خلق امام حجۃ الاسلام فرمود کہ عجب بدبختی باشد کہ برای رضای
مخلوق خود را بخشم خالق گرفتار گرداند و بجہت فراغت سلطان چندین مظلمہ بر گردن
خود گیرد و نفس عزیز خود را ہیمۂ آتش دوزخ سازد و بخود نپرداد قطعہ

از برای رضای خلق مکن	خویش را مستحق خشم خدا
حیف کز بہر راحت دگران	تو در افتادہ برنج و عنا

ہمہ قدر اختیار بداند و قیمت اقتدار بشناسد و چنان سازد کہ پیش از صدمات
زلزال فوات قبل از ہجوم جنود ہادم اللذات[1] بیت

آن بیشتر کہ مرگ بناگہ فرا رسد	خورشید عمر بر سر کوہ فنا رسد

ذکر جمیل و اثر خوب از و یادگار بماند شعر باختیار و جاہ خود مغرور نگردد و تکیہ بر
عزت و احترام نکند کہ دہر غدار و سپہر ناسازگار بجفا جوئی و تندخوئی معروف است
اندک زمانی را عہد نامۂ دولت کطی السجل للکتب[2] در نوردیدہ میشود و رقم ناامیدی
بر صفحۂ بختیاری و کامگاری کشیدہ میگردد[۱۰۱]

شو مغرور مال و جاہ و دینار	کہ دنیا یاد دارد چون تو بسیار
مدام بگذری و واگذاری	بدشمن ہر چہ داری و اسپاری

[1] گھٹانے والی لذتوں کی یعنی موت ۱۲ [2] مانند طومار لپیٹنے کتابوں کی واسطے نوشتوں کے ۱۲

هفتم بیان مقدار که ممکن است با مردم نکوئی کنند که فائده تقرب ملوک و اختیار بر
درگاه سلاطین آنست که فوائد احسان بعام و خاص رسانند و خرد و بزرگ را از
مائده جاه خود نواله فیض چشانند و یقین باید دانست که هر که نیکی میکند با خود میکند
یکی از اکابر دین فرموده که من در همه عمر با کسی نیکی نکرده ام ملازمی پرسید که علی الدوام
فیض و احسان و انعام شما عام است و بیشتر اهل این شهر مشمول نعم و محظوظ کرم شما اند
معنی این سخن که میفرمایند که من با هیچکس نیکی نکرده ام روشن سازید فرمود که راست
گفتم حق سبحانه در کلام معجز نظام خود برین وجه فرموده انْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِکُمْ اگر
نیکوئی کنید نیکوئی کرده باشید با نفسهای خود پس چون خاصیت احسان راجع
بانفس نست پس نیکوئی با خود کرده باشم و در جانب بدی نیز همچنین است وَاِنْ
اَسَأْتُمْ فَلَهَا و اگر بدی کنید هم با نفسهای خود کنید چه عقوبت بدی بشما باز میگردد نظم

نکوئی کن چو اکنون میدهد دست	بدی ... ارا چه قدرت هست
که نیکوئی نکوئی آورد پیش	وگر بد میکنی بد آیدت پیش

اما رعایت طرف رعیت باید دانست که غرض اصلی از جاه و دولت نه استیفای
بادشاه و متعلقان اوست بلکه مقصد قصوی رعایت عباد و امارت بلاد است پس
جانب رعایا مرعی داشتن از اهم مهمات باشد و آن رعایت بدو شرط تواند بود اول
آنکه در محافظت حال ایشان غایت اهتمام بجای آورد و با مداد و اسعاد چنان سازد
که از کار خود باز نمانند و از جای خود جدا نشوند دوم شر ظلمه را از ایشان مندفع سازد
که بزرگان گفته اند که رعیت بر مثال گوسفند است و اهل اختیار بر مثال شبان و

له اگر نیکی کرو گے تو اپنے لئے ۱۲ له اور اگر بدی کرو گے تو اپنے لئے ۱۲

پادشاه مالک صفت همچنان که مالک اغنام را بشبان سپرده از دو وجه لازم است نگاهدار [چارپایان ۱۲] [بشبانان ۱۲]
نگاهدارد در چراگاه خوش ایشان را فربه کند و نتایج و ثمرهٔ آن حاصل آید همچنین
ارکان دولت باید که رعایا را از چیزهای ضرر کننده و گرگان ستمکار نگاهدارند
آنچه صلاح دین و دنیای ایشان دران باشد بران دارند و از منافع و مکاسب [عمانیان ۱۲]
ایشان خبری بپادشاه رسانند نه آنکه از حال ایشان غافل شوند تا ظلمه هرچه
خواهند با ایشان کنند

توئی راعی این دم غنیمت شمار	غنم را ز گرگ ستم باز دار
نباید که دیک دانا پسند	شبان خفته و گرگ در گوسفند

و چون کلمهٔ چند از آداب اجمالی ارکان دولت گفته شد و سه نکته از آداب امرا و
وزرا و اهل قلم و ندما مذکور میشود اما امرا را باید که دوازده قاعده نگاهدارند اول
فرمان برداری حق تعالی بدان قدر که خواهد که خلق خدمت وی کنند نخواهد که خدمت
خدای کم ازان کنند پس زشت باشد که استحقاق مخدومی خود با خلق بیش ازان خواهد
که استحقاق مخدومی حق با خود بیند

[illegible] در جانب حق نگاهداری [illegible]

دوم حفظ حقوق نعمت باید که حق ولی نعمت فرو نگذارد و طریق خلاف پیش [illegible] نکه
[illegible] ان نعمت نتیجه‌های بد دارد و از جمله آنکه هیچکس را از ملوک بر ایشان اعتماد نماند
[illegible] و همه بی اعتبار باشند و هیچ ناسپاس کافر نعمت بمراد نرسیده و بعاقبت
به نکبت و خذلان گرفتار شده نظم [بدبختی ۱۲]

نیز پاس ۱۲

حق نعمت نگاه باید داشت	حرمت پادشاه باید داشت
هر که رو تابد از ولی نعمت	بخت از و روی تابد و دولت

و گفته اند علامت مردی آنست که از ولی نعمت وجه و مضرتی رسد آن را در مقابله فائده و منفعتی که از و گرفته محو و ناچیز گرداند تا شکر نعمت بجا آورده باشد **فرد**

نخواهم از سر کویت بصد جفا رفتن	نشاید شیر مردان را بهر زخمی ز جا رفتن

آورده اند که خواجه غلامی داشت کافی و خردمند روزی آن مرد با آن غلام بباغی رفت و در اثنای تماشای باغ به پالیزی رسید و خیاری باز کرده بدست غلام داد غلام پوست باز کرده برغبت تمام تناول مینمود چنانچه [گویی ۱۲] خواجه هوس کرد مقداری ازان طلبید تا بخورد همین که بچشید بغایت تلخ بود گفت ای غلام خیاری بدین تلخی چگونه بنشاط میخوری گفت ای خواجه این خیار تو بمن دادی و از دست تو بسیار چرب و شیرین خورده ام شرم داشتم که بیک لقمه تلخ روی ترش **فرد**

از دست تو شربت شیرین بچشیدم	شربت تلخ ار بچشم باک نباشد

خواجه را خوش آمد و گفت چون شکر نعمت من ادا کردی ترا در بندگی بگذارم آزادش کرد و انعام بسیار فرمود سوم از آداب امرا آنست که جهد نمایند که از جهة تحصیل مال کنند نه از شاه یعنی چون قدرت دارند بخود سعی نمایند و مال بدست آرند و بمال بادشاه طمع نکنند که مال محبوب هر کس است و هر کسی که طمع در محبوب کسی کند در معرض عداوت افتد و حکما گفته اند از سلاطین اسباب منافع باید طلبید نه نفس منافع مثلاً عملی طلب کند که موجب حصول اموال باشد تا هم از سوال فارغ باشد و هم

بمنفعت رسد چه نفع بملوک باید صحبت نه از ملوک چهارم باید که غرض وی از همه
اسباب مالی و جاهی زینت پادشاه و آراستگی بارگاه باشد نه تجمل نفس خود چه
این نوع بادب نزدیکترست و بحق شناسی لایق تر بلکه استیفای آن اسباب
درین صورت متصور پنجم حذر کنند از تشبه نمودن به پادشاه در چیزی که او بدان
متفرد باشد از منازل و ملابس و مآکل و مراکب یا چیزی که لایق ملوک بود و بس
چه این معنی محمول بر ترک ادب باشد و ممکن که آن چیز در معرض ذهاب بود و بسبب
آن در ورطهٔ هلاک افتد ششم باید که بر هر کار که از سلطان صادر شود که نه مخالف
شرع بود او را مدح گوید و آن کار را بخوبی ستایش کند بیت

اگر شه روز را گوید شبست این	بباید گفت اینک ماه و پروین

و همه عقلا را معلوم است که هیچ کار نبود در دنیا که آنرا دو وجه نباشد یکی جمیل و یکی
قبیح پس وجه جمیل هر کاری طلب کند و آنرا حواله بپادشاه نماید و اگر انکار مصلحت
نباشد بعد از آن به تدبیر حکیمانه خاطر نشان کند هفتم اگر سلطان رای زند که مخالف
نفس او باشد یا سخنی گوید که مکروه طبع او بود با او موافقت باید کرد و تذلل باید نمود
و تحقیق باید دانست که او سلطان و آنکس چاکر پس چاکر باید که متابعت سلطان کند
نه آنکه از وی مساعدت و مطاوعت خود طلبد هشتم باید که بجاه و تقرب خود مغرور
نگردد و باحترام و اکرام پادشاه قدم از حد خود فراتر ننهد و در آداب ابن المقفع مذکورست
که اگر سلطان ترا برادر گرداند تو او را خداوند دان و اگر نام فرزندی بر تو نهد تو خود را
خادم شناس هر چند او در تعظیم تو افزاید تو در خدمتگاری و تواضع افزای بیت

شاه اگر لطف بی‌حد راند	بنده باید که قدر خود داند

و بباید دانست که اگر از امیری که در غایت اختیار و نهایت اقتدار باشد صورتی در وجود آید که شبیه باشد بفرمان گذاری سلطان و سیاست وی البته مکروه طبع اشرف پادشاه خواهد بود اگرچه ظاهر نکند در خاطر نگاه خواهد داشت بیت

مکن در ملک سلطان هرچه خواهی	که شرکت بر نتابد پادشاهی

آورده اند که برادر سلطان محمود غازی غلامی را از بندگان درم خریده که از وی گناهی عظیم در وجود آمده بود بفرمود تا فرو کشیدند در پیش وی و چوب زدند غلام به تظلم پیش سلطان آمد سلطان در حال امر کرد تا طبل و نقاره و کوس و علم و اسباب نوبت سلطنت بتمامی بدر خانه برادرش بردند برادرش چون آن حال مشاهده نمود از غایت خوف و اضطراب بی توقف بدرگاه سلطان آمد و سر نیاز بر زمین خضوع نهاد و گفت از بنده چه گناه صادر شده و کدام جریمه واقع گشته که موجب آن باشد که اسباب سلطنت بدر خانهٔ بنده فرستند سلطان فرمود که اگر سلطنت حق من است تو با فرو کشیدن و چوب زدن چه کار داری بایستی که آن حالت بعرض من رسیدی تا تفحص کردمی و نگذاشتمی که از مالک بر مملوک حیفی رود نه از مملوک بر مالک و حق سبحانه تعالی که بندگان بمن سپرده جواب آن مرا باید گفت نه ترا بعد از آن بشفاعت بسیار گناه برادر عفو فرمود مثنوی

سیاست نشاید ز کار آگهان	که آن خاص باشد بشاهنشهان
دلیرے مکن بر در شهریار	مهمات شاهان بدیشان گذار

نهم چون امور سپاهیان مفوض بامراست باید که امیر سلطان را بران دارد که پیوسته لشکر او آراسته باشد و برای حرب مهیا و آماده گشته چه عالم محل حوادث ست و کس نداند که حادثه در چه وقت زاید و فتنه از کدام طرف آید اگر سلطان بجمع مال مشغول گردد و رجال جمع نه کند بوقت ضرورت فرو ماند چه جمع رجال بمال میسر گردد و اطراف ممالک برجال مسخر گردد لاَ مُلْکَ[1] اِلَّا بِالرِّجَالِ وَلَا رِجَالَ اِلَّا بِالْمَالِ بیت

به لشکر شود ملک عالم مسخر	به مال ست ترتیب لشکر میسر

آورده اند که یکی از سلاطین با امیری از امرای خود مشاورت کرد که من در قضیهٔ مال و لشکر متحیرم اگر مال جمع کنم لشکر متفرق شود و اگر لشکر ترتیب کنم مال در دست نماند امیر گفت مال جمع کن سلطان گفت لشکر پریشان شوند گفت اگر رجال بروند وقتیکه بدیشان محتاج شوی مال برایشان عرض کن تا باز آیند گفت برین صورت هیچ دلیلی داری گفت آری درین خانهٔ خالی هیچ مگس نیست بفرمای تا ظرفی از عسل بیارند چون عسل حاضر شد مگس بسیار جمع آمدند گفت اینک نمودار آنچه بگفتم ظاهر شد سلطان را خوش آمد و تحسین کرد و این سخن با امیری دیگر در میان آورد گفت لشکر ترتیب کن وایشان را از خود مران زیرا که شاید در وقتیکه خواهی جمع شوند یا نشوند گفت برین معنی دلیلی داری گفت دارم و امشب بعرض رسانم چون شب در آمد بفرمود تا ظرفی از عسل آوردند یک مگس پیدا نشد گفت دلها که او کسی متنفر شدند و در تاریکی معرفت افتادند هر چند مال برایشان عرضه دهند پیرامون آن کس نگردند و من درین باب حکایتی یاد دارم ملک فرمود که باز گوی امیر گفت سلطانی در مصر بوده که در جمع مال

[1] نہیں ہے ملک مگر مردوں سے اور نہیں ہیں مرد مگر مال سے ۱۲

میکوشید و لغور حال لشکریان نمیرسید بهر مالی که بدست می آورد در صندوقها می نهاد
و بجد محافظت میکرد قضارا امیر شام لشکری جمع مینمود تا بداعیهٔ حرب او متوجه مصر شود
این خبر بمصر رسید یکی از ارکان دولت سلطان مصر باوی گفت که امیر شام لشکر جمع
میکند تا بحرب تو آید مال میده و لشکر بیساز د مردان تو کو و لشکر تو کجاست پادشاه
اشارت بصندوقها کرد و گفت مردان در همیانها اند و لشکر من در صندوقها هر گاه
خواهم بیرون آیند در اثنای این حال امیر شام تاختی کرد و برو غالب آمد و صندوقها
در تصرف آورد و گفت اگر او بدین مال مردان کاری و مبارزان کارزار جمع
کردی این تفرقه بدو نرسیدی بیت

مال دهی مرد بدست آیدت	ور ندهی زود شکست آیدت

دهم برای صلاح ملک پیوسته باید که منهیان و جاسوسان برگمارند تا از جوانب
و اطراف خبرها بوی آرند و از هر گوشه که فتنه سر بر زند در تدارک آن کوشش نماید
آورده اند که صاحب ابن عباد ملازم فخر الدوله دیلمی بود و اکثر اوقات در شیراز
نشستی دری اتفاق افتاد که سه روز پیش ملک نرفت صباح چهارم بملازمت
رسید فخر الدوله پرسید که سبب تخلف سه روزه چه بود صاحب گفت پریروز منهی
ما از طرف مملکت ختا آمد و تقریر کرد که خان ختا بوقت آنکه بفراش خانه خود میرفت
با یکی از ارکان دولت خود بمشاورت سخنی گفت که سه روز است که در اندیشه ام
که چه گفته باشد و تفحص لشکر میکردم و در دفع تعرض او چاره ها میساختم تا امروز
صباح قاصدی دیگر رسید که او تهیهٔ لشکری میکرد و بیکی از اطراف مملکت خود

(interlinear glosses: خبر لانے والا above منهیان; هرکاره above منهی)

یفرستاد خاطر جمع کردم و بملازمت آمدم امراو وزرا را نظر تفحص احوال سلاطین تا
این غایت بوده با وجودیکه ختا کجا و شیراز کجا و قبل ازین درباب منهیان و ارباب
اخبار و اعلام دو سه کلمه گفته شده بود قطعه

چو ضبط ملک مفوض بتست جهد نمای — که از جوانب و اطراف با خبر باشی
بتیغ قهر سر فتنه جوی برداری — بدفع تیر بلا خلق را سپر باشی

یازدهم باید که وسیلهٔ آن شود که فقیران را بسلطان رسانند و واسطهٔ آن گردد که
مظلومان و دادخواهان را پیش پادشاهان درآرد تا درد دل خود پیش طبیب
دار الشفای عدالت تقریر کرده شربت شفای مراد نوش کنند و هر امیری که
رعایا از خوف او بخدمت سلطان نتوانند رسید بر مثال آنست که جوی آب
صافی باشد و تشنگی در آن آب جای گرفته و لب تشنگان بدان آب محتاج باشند و
از هیبت او گرد آن نتوانند گشت قطعه

چو داری اختیاری آنچنان کن — که درویشان ز تو آسوده گردند
مباش آن نوع که از دست جفایت — بزیر پای غم فرسوده گردند

دوازدهم با زیردستان چنان زندگانی کند که خواهد که زبردستان با او همچنان معاش
کنند و در حدیث صحیح آمده ست من لا یرحم لا یرحم هر که رحم نکند برو رحمت نکنند و
کسیکه بر خلق نبخشاید برو نه بخشایند و در خبر آمده ببخشائید بر کسی که از شما فروترست
تا رحم کند بر شما کسی که از شما برترست نظم

غم زیردستان بخور زینهار — بترس از زبردستی روزگار

سلوک آنچنان کن بخلق جهان	که خواهی که با تو کنند آنچنان

اما آداب وزرا زیاده از همه ارکان دولت باید زیرا که هیچ کاری بر درگاه سلاطین
از وزارت صعب‌تر نیست چه بروی حسد بسیار میبرند و حسودان او بیشتر ملازمان
پادشاه اند خصوصاً جمعی که در مناصب و مداخل با او مساهم و مشارک باشند
لاجرم پیوسته طمع در منصب او می بندند و دامهای مکر و حیله باز کشیده مترصد
آنند که او را در دامی افگنند که روی خلاصی نه بیند و برین تقدیر او را هیچ تدبیرے
به از راستی و کم طمعی نیست باید که دقیقه در باب آداب و شرط وزارت فرو نگذارد
تا انگشت بر حرف او ننهند و بزرگان گفته اند که چون کسے مهم خود را پاک گزارد

عیب جویان را در و مجال دخل نماند **فرد**

کرا رسد که کند عیب دامن پاکت	که همچو قطره که بر برگ گل چکد پاکے

بزرجمهر را پرسیدند که لائق وزارت کیست گفت آنکه او را چهار وسه و دو و یکی باشد
گفتند به تفصیل بیان کن گفت یکے از چهار هشیاری که سر انجام کارها بداند دوم
بیداری که خود را پیش از وقت در مهالک نیندازد سوم دلیری در ساختن کارهای
بزرگ چهارم جوانمردی اما آن سه یکی آنست که چون از خدمتگاران خدمت میکو
بیند زود در مکافات آن او را دلنوازی نماید دوم جمعی که از فرمان او سرکشند ماش
دهد سوم حوادث روزگار را آماده باشد و آن دو یکی آنست که جانب پادشاه را
رعایت کند و دیگر از جانب رعیت غافل نگردد و یکے آنست که در هیچ کار از حق
سبحانه فراموش نکند و در حدیث آمده که چون خدای تعالے با امیری یعنی بکسی که

صاحب امر و خداوند فرمان باشد نیکوئی خواهد و او وزیری راستکار دوست
بدهد تا اگر نکته از قواعد معدلت فراموش کند آن وزیر یادش بدهد و اگر یادش بود
وزیر او را مددگاری نماید و اگر حق تعالی بدان امیر غیر این خواهد او را وزیری ناخوش
کردار بدهد که اگر دقائق عدل فراموش کند به یادش ندهد و اگر بر یادش بود او را بران
اعانت و امداد نکند پس وزیری که بصفت راستی و پاکی موصوف است مددگار سلطان
باشد در تمهید ارکان عدل مثنوی

که رحم آرند بر حال فقیران	چراغ افروز ملک اند آن وزیران
از و کی نام سلطان زنده ماند	وزیر از جاه خود در ظلم داند

و از شروط کلی وزارت و آداب آن نوزده نکته آورده میشود اول رعایت جانب
حق و این صورت بر همه چیزها مقدم است زیرا که چون کسی جانب حق نگاهدارد هر آئینه
ملاحظهٔ احوال خود خواهد نمود و از ناشایست احتراز و اجتناب خواهد فرمود دوم
مساوات نگاهدارد میان شاه و سپاه و رعیت و میل بهیچ جانب نکند تا حیفی
واقع نشود و این مشکل ترین کاری و نازکترین عملی است در وزارت سوم در کاری که
شروع میفرماید در عاقبت آن نیکو نظر کند و از خاتمت آن مهم بر اندیشد تا آخر
پشیمانی نکشد و پشت دست حسرت بدندان حیرت نگزد مثنوی

از عاقبتش نکو بر اندیش	کاریکه فتد ترا در پیش
ور نیست صلاح ترک آن کن	گر مصلحت است آنچنان کن

چهارم قاعده نیکو نهد که در حدیث آمده هر که سنتی حسنه و راه نیکو نهد مراد

راست مزد آن و مزد هرکه عمل کند بدان و هرکه سنتی بد و بدعتی ناپسندیده بنهد برو باشد وزر آن و گناه هرکه عمل نماید بدان رباعی

ای آنکه بکار شاه بودی مشغول | خواهی که همیشه باشدت عز و قبول
بر صفحهٔ روزگار رسمی بگذار | کان پیش خدا و خلق باشد مقبول

پنجم کفایت خود ظاهر گرداند در امور ملکیه که کفایت وزرا در تمهید مصالح دولتها بیش از آنست که تقریر پذیر باشد آورده اند که عضد الدوله از ابو علی خضری که وزیر یکی از آل بویه بود بر نجید نزدیک او رسولی فرستاد با شمشیر برهنه گفت این را پیش او نه رسول همچنان کرد و هیچ نگفت وزیر قلم پیش وی انداخت و گفت جواب تو اینست و روی بکار عضد الدوله آورد و نامها نوشت و ارکان دولت را برفت بیرون آورد تا او را بگرفتند و بند کردند و تمام مملکت او را با ممالک شاه خود ضمام داد بیت

همه کار شاهان حکمت پژوه | ز رای وزیران پذیرد شکوه

ششم اگر سلطان رائی اندیشید که مصلحت مالی و ملکی در آن نبود باید که بدان رضا نشود لیکن در مجمع آن را پسند کند و بر سر جمع نکوهش آن ننماید و داند که رای ملوک مانند سیلی باشد که از سر کوه در آید و کسیکه بیک دفعه خواهد که آن را از طرفی بطرفی گرداند در ورطهٔ هلاک افتد اما اگر با دل مساعدت نماید و بمدارا و احتیاط یک جانب او را بخاک و خاشاک بلند گرداند بجانب دیگر که خواهد تواند برد و همبرین سیاق در صرف رای پادشاه از انچه متضمن فسادی بود طریق تلطف و تدبیر بجای باید آورد نه بروجه امر و نهی بلکه از روی تضرع چه مصلحتی که برخلاف رای او باشد بدو باید نمود

و او را بر وخامت عاقبت آن کار تنبیه باید داد و بتدریج در اوقات خلوات بایراد امثال و حکایات خاطر نشان او باید ساخت و بلطف و حیل آن رای را از خاطر بیرون باید برد نظم

تو لئے بنرمے و کار آگہے	کہ تغییر راے سلاطین دہی
وگر از درشتی بر آری نفس	نیایند از آن رای خود باز پس
پس آن بہ کہ اول مدارا کنے	بفرصت رہ چارہ پیدا کنے

هفتم به منصب و مرتبه و تقرب ملوک و ال اختیار مغرور نگردد که مزاج سلاطین حکم آب و آتش دارد و اعتماد را نشاید و یقین داند که هر عملی را عزلی در عقب ست و هر دولتی را نکبتی مستلزم بزرگی را گفتند چرا سرای برای خود نسازی گفت درین شهر دو سرا است یکی سرای دیوان وقتیکه در عمل باشم دوم تنگ زندان آن وقت که معزول باشم فرد

چه باشد نازش و کاهش باقبالی و ادباری	که تا بر هم زنی دیده نه این بینی نه آن بینی

هشتم تا تواند احسان پیش از آنکه فرصت آن فوت شود نظم

زان پیش که دست ساقی دهر	در شربت دولت افگند زهر
از سر بنه این کلاه و دستار	جهدی بکن و دلے بدست آر
کین سر همه ساله با کله نیست	وین روی همیشه همچو مه نیست

نهم در روا کردن حاجات محرمان و امیدواران سعی بلیغ نماید که کفارت ملازمت شاهان قضای حاجت محتاجان ست از حضرت امیر المومنین حسن رضی الله عنه

می ترسی که دستت ببرد ازین نمی ترسی که ترا بر آویزم خبر با تابک رسید وزیر را طلبید
گفت مستوفی را چرا می آویختی گفت من میخواستم که طناب سراپرده دولت ترا بمیخ
دوام استحکام دهم او نمیگذاشت نه سزاوار بر آویختن باشد اتابک بگریست و فرمود که
وزیر را بلند گردانید و خلعت داد و در تواریخ مذکورست که سلطان ملک شاه را
گفتند که خواجه نظام الملک هر سال از خزانه صد هزار دینار بعلما و صلحا و فقرا و ذوی الحاجات
داران و گوشه نشینان را میدهد و شما را ازان نفع نیست و بدان مبلغ لشکر جرار
درهم میتوان بست سلطان این سخن را بخواجه باز گفت فرمود که بدان زر لشکر
زور را ترتیب میتوان کرد که ایشان دشمنان را بشمشیری که طول یک ذرع است
و تیری که رفتن او سه صد گز باشد از تو دفع کنند من از برای تو بهمان زر لشکری
ترتیب میکنم که از اول شب تا صباح بر درگاه حضرت اله بقدم صدق ایستاده اند
از برای تو زبان بدعا و دست بحاجت کشاده و شمشیر همت با بر میرسانند و تیر آه از
هفت آسمان میگذرانند لشکر تو و ما همه در پناه ایشانیم د

دگر مگوی که درویش در پناه کسی ست	که پادشاه جهان در پناه درویش ست

ملک شاه بگریست و گفت شاباش برای من بیشتر ازین لشکر ترتیب فرمای
یازدهم قدر روز عمل بداند و ازان فائده گیرد و در کارسازی و دوست نوازی کوشد
آنزا روا ندارد که کس نرساند و گرنه وقتیکه آن عمل از دست رود جز حسرت و ندامت
در دست نماند بیت

چون توانستی ندانستی چه سود	چون بدانستی توانستی نه بود

آورده اند که بزرگی از عمل معزول شد و جزع میکرد گفتند روا باشد که چون تو عزیزی
در عزل جزع کند گفت من نه از معزولی جزع میکنم چه یقین میدانم که عمل
بی عزل نمیباشد این فزع و اضطراب برای آنست که اگر با کسی نکوئی کرده ام
میگریم که کاشکی نیکی زیاده کردمی و اگر از من به نسبت کسی بدی صادر شده
می اندیشم که کاشکی بدی نکردمی فرد

چون عاقبت جزای بد و نیک میدهند	ای کاش نیکی از همه کس بیش کردمی

دوازدهم از رجوع خلق و تردد مردم به تنگ نیاید و بوقت ملاقات با ایشان گره
بر پیشانی نزند و یقین داند که مردم ملازم اختیارند هر جا که این صفت ظهور کند از
ملازمت خلقان چاره نیست آورده اند که فضیل بن سهیل در زمان وزارت
خود یکی را گفت که از آمد و شد مردم به تنگ آمده ام و از بسیاری گفت و شنود
با داد خواهان ملول گشته گفت ای وزیر بالش اعزاز از پس پشت برگیر و مسند وزارت
در هم پیچ و در عهدهٔ من کن که هیچکس ترا نرنجاند و در هیچ مهم کسی بتو رجوع ننماید قطعه

پیش آنکس که اختیارش هست	خلق بی اختیار می آیند
دگر آن اختیار رفت از دست	بدر او چه کار می آیند

سیزدهم دوستان خالص پیدا کند که از نعمتها احباب یکدل و یکجهت نیکوتر باشند
و گفته اند دوست مخلص به از گنج زر خالص چهاردهم از اعمال خائن و ظالم غافل
نشود و پیوسته به تفحص و تجسس احوال ایشان اشتغال نماید و ظالمان آزارنده را
بر مظلومان رعایا مسلط نگرداند و چون ستم و خیانت یکی از ایشان ظاهر شود او را

بعقوبتی که سزاوار آن باشد عبرت دیگران گرداند و در سیاست ظلمه مطلقا مسامحه نکند
پانزدهم از عمال رشوت نگیرد که تا کسی رشوت از دیگری نستاند نتواند که بدیگری
رشوت بدهد و چون وزیر برشوت فریفته شد اجازت ست برشوت گرفتن آنکس
و رشوت دادن و ستدن حرام ست و دیگر رشوت گیرنده زبون از رشوت دهنده
میباشد و زبونی مناسب وزیر نیست شانزدهم اگر بر کید حاسدی و مکر مفسدی
یا غمز و سعایت معاندی وقوف یابد چنان ظاهر کند که او را ابدا هیچ باک نیست و
نزد سلطان خشمی و کینه از ایشان ظاهر نکند که موکد سخن ایشان گردد و اگر در مقام
سوال و جواب و مناظره و جدال افتد جواب از روی حلم و وقار گوید نخست و سبکساری
نکند که غلبه همیشه در جانب حلم میباشد هفدهم خود را بسلطان چنان نماید که باندک کاری
و کمتر اشارتی که شاه فرماید تمامی اموال و همگی جهات خود را بذل خواهد کرد که چون چنین
کند مال او از طمع پادشاه ایمن شود چه آنرا از خود داند و همان در تصرف خود شناسد
هیژدهم هر کسی را که عمل میدهد باید که از روی تامل و فکر بسیار باشد و تا با سامان نیازمند
باشد بروی اعتماد نکند تا در آخر کار منفعل و شرمسار نگردد نظم

بعقلش بباید نخست آزمود — بقدر هنر پایگاهش فزود
بایام تا بر نیاید بسی — نشاید رسیدن بغور کسی

نوزدهم هر بکاری که رفتن درو آسان باشد و بیرون آمدن دشوار شروع ننماید که
بزرگان گفته اند بیت

تو به مهمی که در آیی نخست — رخنهٔ بیرون شدنش کن درست

اما ارباب قلم یکی دبیران اند تعلق بسلطان دارند و دیوان انشا تعلق بدیشان
میدارد و ایشان را باید که امین باشند و معتمد و کافی و خوش طبع و سند فهم و از اصطلاحات
با خبر از حکیم ارسطو پرسیدند که حاجب پادشاه بهتر یا کاتب او حکیم فرمود که حاجب
جزو او ست و کاتب کل او و اگر دبیر لطیف طبع افتد کفایتهای نیکو تواند کرد آورده اند
که پادشاه ایران عادتی داشت که در حربها فوجی از خیار لشکر را جامهٔ سیاه
پوشانیدی چون جنگ سخت شد بفرمودی تا سیاهداران پیش رفتندی و آن جنگ
را بسر بردندی وقتی اتفاق افتاد که پادشاه توران که پنجاه هزار مرد داشت مصاف
کشیده چون هر دو لشکر در مقابله یکدیگر بایستادند شاه ایران با بعضی خواص از اهل
مصاف خود بر بلندی ایستاده بود چون اشتداد خصم و کثرت لشکر او بدید خواست
که آن روز حرب نکند و بدست خود بر کاغذی نوشت که سیاهداران را بگوئید تا باز
پس ایستند و دبیر مرد عاقل بود دانست که اگر لشکر باز گردد خصم قوی شود و امکان
دارد که ظفر یابند فی الحال قلم برداشت و نقطه در زیر سیاهداران زد تا سپاهداران شد
چون خط ایشان بسیاه داران که امرای لشکر بودند رسید تصور کردند که سپاه و مددی
رسیده با اعتماد تمام لشکر را پیش کردند و خود از عقب ایستاده حمله نمودند لشکر دشمن
از آن جرأت و صولت عجب داشته منهزم شدند و بمدد سپاهداران حاجت بر آمد
دبیر صورت حال بعرض رسانید شاه او را بستود و نوازش فرمود و گفت
دبیر چنین باید که بیک نقطه پنجاه هزار مرد را هزیمت دهد دیگر در باب دبیران
حکایتی هست که پادشاهی بپادشاهی نوشته بود که پیش از آنکه تو خود را بر من زنی

من خود را بر تو خواهم زد ارکان دولت فرماندند که در جواب این سخن چه نویسند
دبیر سلطان مرد خوش ذهن بود گفت من جوابی بنویسم که همه شما را پسند افتد پس بنوشت
که من و تو شیشه و سنگیم خواه سنگ بر شیشه زن و خواه شیشه بر سنگ همه اعیان حضرت
این جواب را پسندیدند فرد

سخن آن از سر دانش نویسند		بنزد عاقلان مقبول باشد	

دیگر عملدار انند و ایشان متعلق بوزرا میباشند و عامل باید که نیک نفس و
خوش خوی باشد و از حرص و طمع برکران بود نوشیروان فرمود که عامل باید که دست
بسته باشد و هم دست گشاده یعنی به نیکی دست بگشاید و از خیانت دست بندد
و دیگر باید که رسم بد ننهد و قانون ناموجه وضع نکند که هم پادشاه را بنامی آرد
و هم خود را بنفرین خلق گرفتار کند آورده اند که وزیری عاملی را بجایی فرستاده
بود عامل نوشت که اگر فلان کار بکنم زر بسیار حاصل میشود وزیر در جواب نوشت
که بازار عوانان پیش ما بسیار کاسدست و زبانهای ایشان گنگ و دستهای
ایشان بغایت کوتاه پنج روزی که تو در کاری چنان مکن که سبب بدنامی ما و دوام
لعنت و خواری خود شوی و دیگر باید که تصور نکند که اگر پادشاه یا وزیر یا امیر از و
راضی اند جانب رعیت سهل ست زیرا که کسی را که چندین هزار خلق خصم باشد
چگونه سلامت تواند بود ولی اگر رعایا خوشنود باشد طرف پادشاه سهل ست
آورده اند که یکی از خلفا شخصی را بعمل فرستاد و او برفت و چندین رسمهای
نیک برانداخت و قاعده های بد نهاد و مال بسیار حاصل کرد چون پیش خلیفه آمد

بهره نبیند هر که بهره خود گیرد و از آن تجنب نموده حظ خود پادشاه را مسلم دارد تا ثمرهٔ خیر
دهد و آن فائده هم عائد بدو شود و اگر با ولی استیفای حظ خود مشغول گردد کار او خالی
از خللی نباشد و چون او را انبساط و گستاخی میباشد باید که بهیچ وجه در هیچ کاری
حرفی با سلطان حواله نکند اگرچه حق بجانب وی بود و اگر چیزی قبیح از وی در باید هیچ
جا باز نگوید و اگر بنا در سهوی کند و باز گویید از اعتراف نکند اگرچه آن خبر با سلطان
رسیده باشد که از اقرار تا انکار تفاوت بسیار است و اگر میان وی و پادشاه حالی
افتد که قبح آن عائد بیکی از هر دو تواند بود جهد کند در آنکه آن قبح منسوب با خود گرداند
برائت ساحت سلطان را از آن ظاهر کند و چون سلطان بری الساحة شود باید که
حیلها انگیزد و تدبیرها اندیشد که آن قبح از وی نیز بگردد و باید که در خدمت ملوک چشم و
دست و دل و زبان نگهبان او باشد تا سلامت ماند رباعی

پیوسته دو گوش سوی شه باید داشت	فرمان ورا چشم بره باید داشت
از نیکوئی زبان روان باید کرد	وز بد و دیده را نگه باید داشت

اصمعی میگوید که روزی نزد یکی از خلفا رفتم او را دیدم بر تخت نشسته و دختر
پنج ساله که تخمیناً نزدیک وی قرار گرفته مرا گفت دانی این دختر کیست گفتم معلوم
ندارم گفت دختر پسر منست برو و بوسه بر فرق او نه من متحیر میماندم و گفتم اگر
خلاف امر کنم عقوبت کند و اگر جرأت نمایم شاید غیرت او را بر آن دارد که مرا برنجاند
پس آستین بر سر آن دختر نهادم و بر داشتم و سر آستین خود را بوسه دادم خلیفه را
آن ادب خوش آمد گفت اگر بخلاف این میکردی از نعمت حیات محروم میماندی

پس مرا ده هزار دینار انعام کرد من شکرانهٔ آن را که از ان ورطه خلاصی یافته بودم همه را صدقه دادم و در آداب ندما آورده اند که یکی از ملوک غلامی داشت بغایت صاحب جمال فرد

رخی چنان که ز خورشید و ماه نتوان کرد	خطی چنانکه ز مشک سیاه نتوان کرد

روزی ندیم خود را گفت این جوان زیبا صورت و دلکش هیأتی دارد گفت آری صبیح و ملیح است و بسیار لطیف و ظریف سلطان گفت تو او را دوست داری گفت نی پرسید که چرا گفت کسی را که پادشاه دوست می دارد من که باشم که او را دوست دارم سلطان را ادب او خوش آمد و سخن او را پسندیده درجه او را بلند گردانید قطعه

هر کرا مایهٔ ادب باشد	گر بجائی رسد عجب نبود
چون ادب هست از حسب چه کمیست	حسب بهتر از ادب نبود

چون این رساله بسر حد اطناب رسید آداب اقتضای آن میکند که زیاده ازین قدم بر بساط انبساط نهاده نشود و بدعای دوام دولت روز افزون سمت اختتام یابد فرد

سخن به برنهج اختصار رفت آن به	که طی کنم ورق این نامه را که وقت دعاست

فرد

خدایا تا فلک را سر بلندیست	بزرگان را ز [illegible] ارجمندیست

شعشعهٔ رایات آسمان فرسای لمعات الویهٔ سپهر آسای این شاهزاده عالی [illegible] عالم آرای شود

فروزان رویش از فر آلهی	درخشان کوکبی از برج شاهی
ابو المظفر شهنشاه جوان بخت	که برخوردار باد از تاج و از تخت

تا انقراض ادوار لائح و لامع باد و کوکبهٔ عظمت و دبدبهٔ حشمت و ابهت او ز سپهر فتح و نصرت شارق و طالع مصرعه این دعا از همه خلق جهان آمین باد. با تمام رسید و باختتام انجامید این رساله مشتمل بر اسرار حکمت و منطوی بر حقائق اطوار اهل دولت و هم از نام کتاب که مضاف باسم سامی و نام نامی آن حضرت ست تاریخ اتمامش مفهوم و معلوم میگردد قطعه

باخامهٔ [illegible] که در ساختی قدم	وز مقدم تو چشم سخن یافت روشنی
اخلاق اهتمامی نوشته شد	تاریخ هم نویس ز اخلاق محسنی

خاتمة الطبع

درین زمان بفضل ایزد منان کتاب ندرت خطاب مسمی به اخلاق محسنی من تصنیف عالم مدقق فاضل محقق سلیم عهد لوذعی زمان کلام خدا را حافظ جناب ملا حسین واعظ الکاشفی که ظاهرش موجز و مختصر است و در حقیقت محیطی را بکوزه آورده و در عبارت صاف و سلیس خالی از غرابت و تکلف جمع فرموده بمرتبهٔ نوزدهم در مطبع نامی منشی نولکشور لکهنؤ بماه جنوری سنه ۱۹۳۶ع مطابق ماه شوال المکرم سنه ۱۳۵۴ھ باهتمام کیسری داس سیٹھ سپرنٹنڈنٹ مطبع موصوف حلیهٔ طبع در بر کشید

بقلم سورج بلی کاپی نویس ساکن محله نوبسته لکهنؤ

نام کتاب	قیمت
چھ دفترون کی طرح چھ جلدون پر منقسم ہے۔ اسمین خوبی یہ ہے کہ اُردو مین سلیس ہے ہر شعر کے نہایت صحیح اور عمدہ معنی مطلب بیان کئے ہین اور عام شراح کی طرح یہ کوشش نہین کی ہے کہ ہر شعر کو تصوف کے رنگ مین رنگا جاے بلکہ بہت سادہ اور حقیقی مفہوم بیان کیا ہے اور ساتھ ہی ساتھ دوسرے شارحین کے نقائص بھی دکھائے ہین ۔ از مولوی عبد المجید صاحب پیلی بھیتی جلد اول [illegible] جلد دوم [illegible] ۔ جلد سوم [illegible] جلد چہارم [illegible] جلد پنجم [illegible] ۔ جلد ششم	[illegible]
شجرۂ معرفت اُردو ۔ فاضل مصنف نے یہ کمال کیا ہے کہ مثنوی مولانا روم کی بلند پایہ کی مشہور مشہور حکایتین لے لی ہین اور انھین کو نظم مین بیان کیا ہے ۔	۱۰/
[illegible] یوسفی ۔ ترجمہ منظوم اُردو مثنوی مع اصل مثنوی ۔ ترجمہ بھی اُسی بحر مین ہے اور دلکش ہے ۔ سردست زیر طبع ہے	

نام کتاب	قیمت
تصوف کی دوسری نایاب اور نادر کتابین فارسی	
غنیۃ الطالبین ۔ پیران پیر دستگیر حضرت شاہ عبد القادر جیلانی رحمۃ اللہ کی وہ معرکۃ الآرا تصنیف جو طالبان حق اور سالکان راہ تصوف کے لئے ایک گرانمایہ تحفہ ہے اسمین وہ وہ مسئلے تصوف کے درج کئے ہین جو ہر جگہ دستیاب نہین ہو سکتے ۔ نہایت عجیب کتاب ہے ۔	[illegible]
کیمیاے سعادت حضرت امام غزالی رحمۃ اللہ علیہ کی نہایت مشہور و معروف تصوف اور اخلاق تصنیف ہے ۔ اسکی مقبولیت کا اندازہ اس سے ہو سکتا ہے کہ آج ہر شخص اسکے نام سے واقف ہے	۱۰/
جواہر غیبی فارسی ۔ وہ مسائل تصوف جو بیحد اہم ہین اُنکو اس کتاب مین بہت وضاحت سے بیان کیا ہے حضرت شاہ مظفر علی اکبرآبادی کی لاجواب تصنیف ہے	۱۲/
فتوح الغیب ۔ غوث الاعظم کی رموز تصوف مین نہایت زبردست تصنیف اسمین بہت سے بیش بہا نکات درج کئے گئے ہین اور اسکی شرح حضرت شاہ	

نام کتاب	قیمت	نام کتاب
عبد الحق محدث دہلوی نے لکھی ہی اصل عربی شرح فارسی	عہ ر	نہایت مفید رسالہ ہے ۔
فوائد سعدیہ (فارسی) اللہ والون کی باتین فنا فی الذات ہونے کے طریقے اور تصوف کے بہت اعلی مضامین	۱۲ار	مکتوبات حضرت شرف الدین یحیی منیری ۔ یہ مکتوبات وہ ہین جنمین بعض مریدین کو خطوط و مکاتیب کے ذریعہ سے رموز تصوف کی تعلیم دیگئی ہی اور یقینی ان کو دیکھ کر ایک معمولی شخص بھی رموز تصوف سے پورا واقف ہوسکتا ہے ۔
شرح تعرف فارسی ۔ یہ کتاب نہایت ضخیم نہایت جامع اور علم تصوف کے نہایت نازک اور دقیق مسئلون کا ایک بیمثل خزانہ ہے موقع بموقع واقعات کو حکایات کی صورت مین بھی لکھا ہے اور تصوف کے متعلق توشاید کوئی ایسی بات نہوگی جو اسمین چھوڑ دی گئی ہو	للعہ ر	التاویل المحکم فی متشابہ فصوص الحکم اس مین فصوص الحکم کے مشکل مقامات کو حل کیا ہے از مولانا محمد حسن سنبھلی ۔
چراغ ایمان ۔ علم معما کو تصوف کے طور پر بیان کیا ہے ۔ اپنے رنگ کی ایک ہی کتاب ہے کوئی کتاب اردو فارسی حتی کہ عربی زبان مین بھی اس قسم کی نہین ہے ضخیم کتاب ہے اور قیمت باوجود اس خوبی کے ۔	عہر	رسالہ معرفت السلوک ۔ نہایت عارفانہ اور مستانہ کلام از حضرت محمود خوش زبان ۔ رسالہ رموز الحقیقت ۔ بعض بعض تصوف کے بیش بہا نکات اس مین موجود ہین ۔
مطالب رشیدی حضرت تراب علیشاہ کاکوروی رحمہ اللہ تعالی کی ایک معرکۃ الآرا تصنیف ۔	۱۴ار	لوائح جامی ۔ حضرت مولانا عبد الرحمن جامی رح کے بتاے ہوے اسرار و رموز تصوف ۔
کلمۃ الحق ۔ وحدت الوجود پر کامل بحث		